

**Effekter på nordmenns reiseatferd av mega-trender
og sosioøkonomisk utvikling 1986-1999**

av Jon Teigland

VF Prosjektrapport

Rapport tittel EFFEKTER PÅ NORDMENNENS REISEATFERD AV MEGA-TRENDER OG SOSIOØKONOMISK UTVIKLING 1986-1999	Rapportnr. 14/2001
	Dato august 2001
	Gradering Åpen
Prosjekttittel Langsiktige reiselivstrender 1999	Tal sider
	Prosjektnr 2177
Forskarar Jon Teigland	Prosjektansvarleg Jon Teigland
Oppdragsgjevar Norges Forskningsråd, Reiselivsprogrammet	Emneord Ferie, sosio- økonomiske trender, panelstudie
Samandrag Rapporten bygger på en landsomfattende undersøkelse om endringer i voksne nordmenns ferievaner hvor de samme personene ble intervjuet både i 1986 og 1999. Formålet er å klarlegge om og hvordan sosioøkonomiske endringer har påvirket ferievanene. Her er fokus rettet mot effektene av økt velstand, høyere utdanningsnivå, endret bosetting og økt urbanisering, nye samlivsformer og endringer i yrkesstruktur. Effektene viser seg å ha vært mindre enn forventet, noe som henger sammen med stor grad av stabilitet sosialt og økonomisk blant voksne nordmenn.	
Andre publikasjoner frå prosjektet VF rapport 7/2000 om "Nordmenns friluftsliv og naturopplevelse" og VF-rapport 9/2000 om "Ferialivets merkelige uforanderlighet"	
ISBN nr ISSN: 82-428-0209-2	Pris 250,-

Forord

Denne rapporten gir en oversikt over sosioøkonomisk endring i Norge fra 1986 til 1999 slik en panelstudie blant voksne nordmenn dokumenterer den. Det er endringer i økonomisk velstand, utdanning, yrkesaktivitet, bosettingsmønster, bolig- og samlivssituasjon som det blir fokusert på her. Endringer i slike grunnleggende forhold i samfunnsutviklingen blir ofte omtalt som "mega-trender" der påvirker folks livssituasjon og atferd.

Når Vestlandsforskning engasjerte Statistisk Sentralbyrå (SSB) til å foreta en slik undersøkelse var det for å klarlegge effektene på nordmenns ferievaner av sosioøkonomiske endringer. Reiselivsprogrammet til Norges Forskningsråd er viktigste finansieringskilde. Utgangspunktet var en intervjuundersøkelse som SSB gjennomførte i 1986. For å få en mest mulig sammenlignbar studie ble akkurat de samme 1595 personene intervjuet om samme tema 13 år seinere (1999).

Tre rapporter er tidligere publisert med resultater fra undersøkelsen. VF-rapport 7/00 om "endringer i nordmenns friluftsliv" og 9/2000 om "ferielivets merkverdige stabilitet" gir faktabasert oversikter. En egen rapport om metodeerfaringene er under publisering av SSB. I denne rapporten er det lagt vekt på å klargjøre den sosioøkonomiske utviklingen, men begrenset til seks sentrale endringsprosesser i samfunnet; velstandsvekst og økt utdanning, samt endringer i yrkesaktivitet, bosetting og samlivsformer. Etter en beskrivelse av hvordan hver enkelt av disse sistnevnte sosiøkonomiske faktorene har endret seg fra 1986 til 1999 er det en kort analyse av hvordan ferieturvolumet ble påvirket av hver enkelt sosioøkonomisk endring. Effekten av hver enkelt av disse seks endringsprosesser blir også sett i sammenheng, med utgangspunkt i en basismodell for multivariat analyse av sammenhengene mellom volumet av ferieturuttak og sosioøkonomisk endringer.

Sosioøkonomiske endringer påvirker neppe bare ferievolumet, men også ferienes innhold. Ressursmangel gjør at effekter på ferienes innhold i mindre grad er belyst. Hovedvekten her er lagt på å bidra til et bedre grunnlag for vurderinger av den langsiktige utviklingen for norsk reiseliv. Nærmere beskrivelse av metodeproblemene og av nordmenns ferieatferd vil interesserte lesere finne i de andre rapportene som er publisert. Denne rapporten har nytt godt av faglige kommentarer fra Karl Georg Høyer som blant annet har etterlyst sammenligninger med annen statistikk. Noe det dessverre i mindre grad har vært ressurser til.

Lillehammer/Sogndal juni 2001

Jon Teigland

INNHOOLDSLISTE:

Forord	3
Sammendrag og konklusjon.....	9
Summary	20
1 Innledning	23
1.1 Mega-trender og årsaks-virkningssammenhenger	23
1.2 Strategi og metode	24
1.3 Effekter av sosioøkonomisk endring.....	27
2 Økt økonomisk levestandard.....	28
2.1 Levestandard og reiseatferd generelt	28
2.2 Inntektsbegrepet og datagrunnlaget i panelstudien	31
2.3 Inntektsutviklingen generelt og for yrkesaktive spesielt.....	33
2.3.1 Endringer i samlet inntekt	33
2.3.2 Inntekt per husholdningsenhet	34
2.3.3. Økt inntektsforskjell og polarisert forbruksmønster	35
2.3.4 Velstandsutviklingen for "rike" og "fattige" nordmenn	40
2.3.5 Endring i økonomisk status	41
2.4 Ferievolum og effekt på gruppenivå av endret økonomisk status.....	45
2.5 Ferievolum og effekter på individnivå av inntekts- og sosial endring	48
2.5.1 De stabilt ferierende: Basismodellen for ferieturuttak	51
2.5.2 Nye ferierende.....	55
2.5.3 "Frafall" fra å dra på ferietur.....	56
2.6 Inntekt og ferienes innhold	57
2.6.1 Inntektsendring og substitusjonsprosesser	57
2.6.2 Geografisk vridning	60
2.6.3 "Kvalitets"- og sesongvridning	61
2.6.4 Investering i fritidshus	61
3 Høyere utdanningsnivå	63
3.1 Endringer i utdanningsnivå og faglig orientering	64
3.2 Undervisning i ferdigheter og ferieatferd.....	66
3.2.1 Språk og utenlandsreiser	67
3.2.2 Svømmeferdighet og sydenturer	69
3.2.3 Skiferdighet og alpinferie.....	70
3.3 Ferieuttak og erfaringsbaserte kunnskaper fra det å reise	71
4 Økt yrkesaktivitet og yrkesmessig likestilling	73
4.1 Yrkesaktivitet generelt.....	73
4.2 Økt kvinnelig yrkesaktivitet og lavere pensjonsalder	73
4.3 Endret yrkesvirksomhet og fritidsordninger	76
4.4 Endringer i ukentlig arbeidstid.....	78
4.5 Endringer i frilørdagsordningen.....	80
4.6 Endringer i ferieordningene	82
4.7 Pensjonsordninger, skolegang og kvinners yrkesaktivitet	82
4.8 Ferievolum og effekt av endret yrkesaktivitet, inntekt og fritid.....	84
5 Bosettingsmønsteret	88
5.1 Begrepet geografisk mobilitet, fast bosted og dataene.....	88
5.2 Geografisk mobilitet og oppvekststedets karakter	89
5.3 Flytting og geografisk mobilitet mellom landsdeler	93
5.4 Økt bofasthet.....	95
5.5 Effekter på ferieturene av flytting og bofasthet	95
6 Boligsituasjon og bytte av bolig.....	105
6.1 Endring av boligsituasjon	105
6.2 Effekter på ferieuttak av endring i boligsituasjon	106
7 Endringer i husholdnings- og samlivssituasjon 1986-1999	108
7.1 Endring i husholdningsstørrelse og sammensetning.....	108
7.2 Endring i samlivsform og sivil status.....	110
7.3 Barn.....	113
7.4 Effekt på ferievolum av å ha borteboende barn/barnebarn	116
7.5 Parforhold og ferier.....	117
8 Endringer i fysisk fritidskapital og helse	121

8.1 Fritidshus	121
8.1.1 Tilgang til fritidshus.....	121
8.1.2 Anskaffelse av fritidshuskapital	122
8.1.3 Krav til boligstandard på hytta.....	123
8.1.4. Bruken av fritidshusressursene.....	124
8.2 Annen fysisk fritidskapital.....	125
8.3 Fysisk helse.....	127
Referanser:.....	130

TABELLREGISTER

Tabell 1: Inntektsutviklingen 1986-1997 for alle nordmenn med inntekt etter ulike hovedtyper av inntekt. Datakilde: SSB's inntektsregister.....	34
Tabell 2: Inntektsgruppene blant yrkesaktive i Norge etter hvor inntekts-grensen lå mellom de 10 prosent-gruppene som hadde lavere yrkesinntekt enn andre i 1985 og 1999. Inntektene for 1985 er inflasjonskorrigert (etter konsumprisindeksen).....	36
Tabell 3: Alderspanelet (29-79 år) etter gjennomsnittlig yrkesinntekt i 1985, 1997 for ulike aldersgrupper og relativ inntektsutvikling 1985-1997.....	37
Tabell 4: Hele panelet etter gjennomsnittlig personlig nettoinntekt i 1997 for ulike aldersgrupper *.....	37
Tabell 5: Hele panelet etter endringene i personlig brutto pensjonsgivende/yrkesinntekt (brutto lønn pluss netto næringsinntekt) fra 1985 til 1997 for ulike aldersgrupper. Basert på skatteregisterdata for hele panelet på 1595 personer 29-91 år i 1999.....	38
Tabell 6: Inntektsendring 1997-1985 etter fylke. Brutto yrkesinntekt 1997 minus inflasjonskorrigert pensjonsgivende inntekt 1985.....	39
Tabell 7: Hele panelet (1595 IO) etter om de tilhørte lav inntekts-, middels inntekts- eller de relativt rike innbyggerene når det gjelder personlig inntekt 1985, 1997. Prosent.....	41
Tabell 8: Hele panelet (1595 IO) etter om de tilhørte samme hovedinntektsgruppe både i 1985 og 1997. Prosent.....	42
Tabell 9: Hele panelet (1595 IO) etter endring i økonomisk status fra 1985 til 1997, dvs. brutto yrkesinntekt. Prosent.....	42
Tabell 10: Hele panelet (1595 IO) etter endring i økonomisk status fra 1985 til 1997, dvs. brutto yrkesinntekt og for ulike kjønn. Prosent.....	43
Tabell 11: Hele panelet (1595 IO) etter endring i økonomisk status fra 1985 til 1997, dvs. brutto yrkesinntekt for ulike aldersgrupper i 1986. Prosent.....	43
Tabell 12: Hele panelet (1595 IO) etter endring i økonomisk status fra 1985 til 1997, dvs. brutto yrkesinntekt, for ulike grupper av ikke-yrkesaktive i 1999. Prosent.....	44
Tabell 13: Hele panelet (1595 IO) etter endring i økonomisk status fra 1985 til 1997 (brutto yrkesinntekt), og ulike typer av sosial situasjon i 1999. Prosent.....	44
Tabell 14: Hele panelet (1595 IO) etter andel som dro på minst en ferietur på årsbasis i 1986, 1999 og endring av økonomisk status (målt ved yrkesinntekt for 4 mediangrupper). Prosent.....	45
Tabell 15: Alderspanelet (29-79 år) etter andel som dro på minst en ferietur på årsbasis i 1986, 1999 og grad av endring av økonomisk status (målt ved yrkesinntekt for 4 mediangrupper).....	46
Tabell 16: Hele panelet (1595 IO) etter gjennomsnittlig antall ferieturdager på årsbasis i 1986, 1999 og grad av endring av økonomisk status 1985-1997 (målt ved yrkesinntekt og 4 mediangrupper).....	47
Tabell 17: Hele panelet (1595 IO) etter andel som var på sommerferietur i 1986, 1999 og grad av endring av økonomisk status (målt ved yrkesinntekt og 4 mediangrupper).....	47
Tabell 18: Endring i gjennomsnittlig antall dager på ferietur på årsbasis fra 1986 til 1999 for hele panelet etter alder i 1999.....	48
Tabell 19. Panelet etter endring i antall ferieturdager på årsbasis og etter om personene var på ferietur eller hjemmeværende både i 1986 og 1999, eller kun ett av årene.....	49
Tabell 20: Faktorer som har signifikant påvirkning på endringene i samlet antall ferieturdager fra 1986 til 1999, for de personene som var på ferietur både i 1986 og 1999. Basismodellen beregnet ved lineær regresjon.....	53
Tabell 21: Faktorer som har signifikant påvirkning på endringene i samlet antall ferieturdager fra 1986 til 1999. Personene som ikke var på ferietur i 1986, men dro på ferietur i 1999. Beregnet ved lineær regresjon.....	56
Tabell 22: Faktorer som har signifikant påvirkning på endringene i samlet antall ferieturdager fra 1986 til 1999. Personene som var på ferietur i 1986, men IKKE dro på ferietur i 1999. Beregnet ved lineær regresjon.....	57

Tabell 23: Nettoinntektene i 1997 etter skatt, rente- og boliginntekter for ulike økonomiske statusgrupper. .	59
Tabell 24: Prosentandel av alderspanelet som ikke var på ferietur sommeren 1999 eller var på lengste sommerferietur i egen/ annen landsdel i Norge eller i utlandet - sammenlignet med ferieatferden i 1986. Endring fra 1986 i (prosentpoeng). 1531 intervjuobjekt som var 29-79 år i 1999, og 1030 som var 29-79 år i 1986.	60
Tabell 25: Alderspanelet etter andel som dro på ferietur utenom sommeren i 1986, 1999. Prosent.....	61
Tabell 26: Andel som kjøpte eller solgte fritidshus etter 1986 etter økonomisk status. Prosent. Personer 29-79 år i 1999.	62
Tabell 27: Hele panelet etter utdanningsnivå i 1985 og 1997. Prosent.....	64
Tabell 28: Alderspanelet (29-79 år) etter utdanningsnivå i 1985, 1997. Prosent.....	65
Tabell 29: Hele panelet etter i hvilken grad de hadde økt sin formelle utdanning. Prosent. *.....	65
Tabell 30: Alderspanelet (29-79 år) etter fagfelt for utdanningen. Prosent.*.....	66
Tabell 31: Hele panelet (29-91 år) etter om de ville ha språkproblem om de måtte klare seg på egen hånd i et engelsktalende land. Prosent. Basis 1595 IO.....	67
Tabell 32: Panelet etter antall ganger de hadde feriert i Syden etter alder og engelsk språkferdighet i 1999. 1591 personer.....	68
Tabell 33: Hele panelet etter svømmeferdighet i 1999. Prosent. Basis 1595 IO.....	69
Tabell 34: Hele panelet etter skiferdighet i 1999. Prosent. Basis 1595 IO.....	70
Tabell 35: Hele panelet etter om de hadde vært på vinterferie på større norsk vintersport sted* og skiferie i Alpene etter skiferdighet i 1999. Prosent. Basis 1595 IO.....	71
Tabell 36: Voksne menn og kvinner i yrkesaktiv alder 29-64 år etter hvor stor andel som var yrkesaktive og hvor mange dager de reiste på ferietur til sammen på årsbasis 1986, 1999.....	74
Tabell 37: Alderspanelet (29-79 år) etter andel som var yrkesaktive med minst 10 timer per uke 1986, 1999. Prosent.....	75
Tabell 38: Alderspanelet (29-79 år) etter andel som var yrkesaktive og antall dager på ferietur 1986, 1999 .	75
Tabell 39: Alderspanelet (29-79 år) etter andel som reiste på ferietur og antall turdager for menn og kvinner i ulike aldersgrupper.	76
Tabell 40: Alderspanelet (29-79 år) etter om de var selvstendige, ansatte eller arbeidet i familiebedrift i 1986, 1999. Prosent.....	77
Tabell 41: Alderspanelet (29-79 år) etter type yrkesvirksomhet i 1999. Prosent.....	77
Tabell 42: Ferieordning i 1999 i yrkeslivet etter type virksomhet. Prosent.....	78
Tabell 43: Alderspanelet (29-79 år) etter antall arbeidstimer per uke i 1986 og 1999. Prosent.....	78
Tabell 44: Alderspanelet (29-79 år) etter antall arbeidstimer per uke i 1986 og 1999 etter om de var selvstendige, ansatte eller arbeidet i familiebedrift. Antall timer.....	79
Tabell 45: Yrkesaktive og hele panelet etter endringene i antall arbeidstimer per uke fra 1986 til 1999. Basis 1595 intervjuobjekt. Prosent.....	80
Tabell 46: Ansatte i alderspanelet etter endringer i frilørdagsordninger fra 1986 til 1999. Prosent.....	80
Tabell 47: Ansatte etter om frilørdagsordningen til den enkelte hadde endret seg og i hvilken retning fra 1986 til 1999. Prosent. Basis: 656 personer som var ansatt både i 1986 og 1999.....	81
Tabell 48: De ansatte i alderspanelet (29-79 år) etter hvor mange ferieuker med lønn de hadde rett til i 1986 og 1999. Prosent.....	82
Tabell 49: Alderspanelet (29-79 år) etter hvor stor andel som hadde pensjon av ulike typer, var under utdanning, arbeidsledig eller yrkesaktive i 1986 og 1999. Prosent.....	83
Tabell 50: Endringer i inflasjonskorrigerte brutto yrkesinntekter fra 1986 til 1999 etter endring i yrkesaktivitet. Personer 29-79 år.	85
Tabell 51: Alderspanelet etter endringene i inflasjonskorrigerte yrkesinntekt og etter antall ferieturdager for menn og kvinner i ulike aldersgrupper, samt antall arbeidstimer per uke 1986, 1999.....	86
Tabell 52: Personer som hadde flyttet fra sitt oppvekststed, etter om det var innen egen landsdel og hvor mange år siden det var. Prosent. Basis. 988 intervjuobjekt.....	90
Tabell 53: Hele alderspanelet (1595 IO) etter om de bodde i 1999 i samme landsdel som de var vokst opp i for ulike aldersgrupper. Prosent.....	90
Tabell 54: Hele alderspanelet (1595 IO) etter om de i 1999 bodde i samme landsdel som de var vokst opp i, for ulike bostedslanddeler. Prosent.....	91
Tabell 55: Personer som bodde i 1999 i en annen landsdel, etter hvor lenge siden de flyttet fra oppvekstlanddelen sin. Prosent. Basis. 407 intervjupersoner.....	91
Tabell 56: De personene som hadde flyttet fra oppvekstlanddelen, etter antall år siden de hadde flyttet fra oppvekststedet, for ulike aldersgrupper. Prosent. Basis 398 IO.....	92
Tabell 57: Hele panelet i 1999 etter om oppvekststedet var spredt bygde, tettsted eller by. Prosent. Basis: 1595 intervjupersoner.....	92

Tabell 58 : Hele panelet i 1999 etter om de hadde vokst opp på et spredt bygd sted eller i en større by med minst 20 000 innbyggere. Prosent. *	93
Tabell 59: Hele panelet etter om de bodde i samme fylke i 1999 som i 1986, eller om de hadde flyttet innen landsdelen eller til en ny landsdel. Prosent. Basis 1595 IO.	93
Tabell 60: Hele panelet etter landsdel for bosted i 1999 etter landsdel for bosted i 1986. Prosent. Basis 1595 intervjupersoner	94
Tabell 61: Hele panelet etter landsted for bosted i 1999 og landsdel de hadde vokst opp i. Prosent	94
Tabell 62: Alderspanelet (29-79 år) etter botid på stedet. Prosent	95
Tabell 63: Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet, etter hvor lenge siden de hadde vært der på besøk, og om de hadde flyttet til en annen landsdel. Prosent. Basis 986 IO	96
Tabell 64: Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt, etter antall ganger vært på feriebesøk på oppvekststedet og om de hadde flyttet til en annen landsdel eller ikke. Prosent	97
Tabell 65: Personer som har flyttet fra oppvekststedet generelt etter antall ganger vært på feriebesøk på oppvekststedet og år siden de hadde flyttet. Prosent. Basis 988 IO	97
Tabell 66: Personer som har flyttet fra oppvekststedet til en annen landsdel/land etter antall ganger vært på feriebesøk på oppvekststedet og år siden de hadde flyttet. Prosent. Basis 397 IO	98
Tabell 67: Personer som har flyttet fra oppvekststedet og innen landsdelen etter antall ganger vært på feriebesøk på oppvekststedet og år siden de hadde flyttet. Prosent. Basis 587 IO	98
Tabell 68: Personer som har flyttet fra oppvekststedet til en annen landsdel/land etter antall ganger vært på feriebesøk på oppvekststedet og år siden de hadde flyttet. Prosent. Basis 397 IO	99
Tabell 69: Personer som har flyttet til en annen landsdel enn der de vokste opp, etter om de eier fritidshus i nærheten av tidligere bosted for familie/slekt og hvor lenge siden de var på besøk på oppvekststedet. Prosent	99
Tabell 70 : Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt etter hvor lenge siden de hadde besøkt det, og om de hadde vokst opp på et spredt bygd eller tettbygd strøk. Prosent. Basis 398 IO	99
Tabell 71: Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt, enten det var til en annen landsdel eller innen landsdelen, etter hvor lenge siden sist de hadde besøkt oppvekstlandsdelen og hvilken landsdel de var vokst opp i. Prosent Basis 987 IO	100
Tabell 72: Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt til en annen landsdel, etter hvor lenge siden sist de hadde besøkt oppvekststedet og hvilken landsdel de var vokst opp i. Prosent Basis 398 IO	100
Tabell 73: Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt til en annen landsdel, etter hvor ofte de hadde vært på feriebesøk på oppvekststedet og hvilken landsdel de var vokst opp i. Prosent. Basis 398 IO	101
Tabell 74: Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt, men bodde i samme landsdel, etter hvor ofte de hadde feriert på oppvekststedet og hvilken landsdel de var vokst opp i. Prosent Basis 590 IO	101
Tabell 75: Hele panelet (1595 IO) etter om de var på ferietur i 1999 og om de hadde flyttet ut av oppvekstlandsdelen. Prosent	102
Tabell 76: Hele panelet (1595 IO) etter om de var på ferietur i 1999 i ulike sesonger og om de hadde flyttet ut av oppvekstlandsdelen. Prosent.	102
Tabell 77: Hele panelet (1595 IO) etter om de var på ferietur sommeren 1999 og feriemål, og om de hadde flyttet ut av oppvekstlandsdelen. Prosent	103
Tabell 78: Alderspanelet (29-79 år) etter gjennomsnittlig antall dager på ferietur på årsbasis og om de bodde fast i spredt eller tettbygd strøk. 1986 og 1999	104
Tabell 79: Hele panelet etter boligsituasjon 1986 og 1999	105
Tabell 80: Faktorer som har signifikant påvirkning på endringene i samlet antall ferieturdager fra 1986 til 1999, for de personene som var på ferietur både i 1986 og 1999. Justert basismodell beregnet ved lineær regresjon	107
Tabell 81: Alderspanelet (29-79 år) etter antall medlemmer i husholdningen 1986, 1999. Prosent	109
Tabell 82: Alderspanelet (29-79 år) etter husholdningens sammensetning, dvs. hvor stor andel av IO som bodde i husholdning med ulik sammensetning. Prosent.	110
Tabell 83: Alderspanelet etter sivilstand 1986, 1999. Prosent	111
Tabell 84: Hele panelet etter samlivsform i 1986 og 1999. Prosent	112
Tabell 85 : Hele panelet etter stabilitet og skifte av sivil status i 1986 og 1999. Prosent. Basis 1595 personer.	112
Tabell 86: Faktorer som har signifikant påvirkning på endringene i samlet antall ferieturdager fra 1986 til 1999. Utvidet basismodell beregnet ved lineær regresjon.	113
Tabell 87: Hele panelet etter om de hadde barn 0-19 år gamle i husholdningen 1986 og 1999. Prosent	114
Tabell 88: Hele panelet etter om de hadde småbarn 0-7 år gamle i husholdningen 1986 og 1999. Prosent	115
Tabell 89: Personer 29-79 år med egne borte boende barn eller barnebarn under 15 år etter hvor volumet av ferieturer og kortturer på årsbasis 1999	117
Tabell 90: Alderspanelet(29-79 år) etter om de levde i et parforhold eller ikke. 1986, 1999. Prosent	117

Tabell 91: Personer som levde i et parforhold etter om ektefellen/samboer var yrkesaktiv 1986, 1999. Prosent	118
Tabell 92 : Personer som i 1999 levde i et parforhold med en ikke-yrkesaktiv person etter hvor lenge siden partneren hadde vært yrkesaktiv 1999. Prosent.	119
Tabell 93: Personer som i 1999 levde i et parforhold med en yrkesaktiv person etter om partneren hadde fulltids- eller deltidsarbeide i 1999. Prosent	119
Tabell 94: Personer som i 1999 levde i et parforhold med en yrkesaktiv person etter hvor lenge partneren hadde vært yrkesaktiv i 1999. Prosent.	119
Tabell 95: Personer som i 1999 levde i et parforhold med en yrkesaktiv person etter om de hadde problem med å ta ferie samtidig i 1999. Prosent.....	120
Tabell 96 Personer som i 1999 levde i et parforhold med en yrkesaktiv person etter om de hadde like mange ferieuker på årsbasis i 1999. Prosent.....	120
Tabell 97: Personer som i 1999 levde i et parforhold med en yrkesaktiv person og hadde forskjellig antall ferieuker etter hvor stor forskjell det var på årsbasis i 1999. Prosent	120
Tabell 98: Alderspanelet etter om de eide eller disponerte fritidshus i 1986, 1999. Prosent.	121
Tabell 99: Alderspanelet (29-79 år) og hele panelet etter tilgang til fritidshus i 1986, 1999. Prosent.....	122
Tabell 100: Hele panelet etter tilgang til fritidshus i 1986 og 1999. Basis 1595 IO. Prosent	122
Tabell 101: Alderspanelet (29-79 år) etter hvor stor andel som eide fritidshus med eller uten boligstandard i 1999, og hvor lenge familien hadde eid fritidshuset. Prosent. Basis 574 personer som eide fritidshus i 1999	123
Tabell 102: Fritidshuset som ligger i Norge og i nærhet av tidligere bosted for familie/slekt etter om det har boligstandards, dvs. vannklosett og dusj.....	123
Tabell 103: Alderspanelet (29-79 år) etter hvor stor andel av fritidshuseierene som overnattet på egen hytte/fritidsbolig på sommerferietur, og antall netter de overnattet på lengste og nest lengste sommerferietur	125
Tabell 104 : Alderspanelet (29-79 år) etter om de eller husholdningen eide/disponerte ulike typer av fritidskapital i 1986, 1999. Prosent.	126
Tabell 105: Hele panelet etter om de eller husholdningen eide/disponerte ulike typer fritidskapital i 1986 og i 1999. Prosent. Basis 1595 IO.....	126
Tabell 106: Hele panelet og alderspanelet (29-79 år) etter fysisk helse i 1986, 1999. Prosent.....	128
Tabell 107: Hele panelet etter fysisk helse både i 1986 og 1999. Prosent. Basis 1595 IO.	128

Sammendrag og konklusjon

Bakgrunn og formål

Vanligvis vil reiselivsbedrifter og forvaltning basere sin planlegging og adferd på mer eller mindre gjennomtenkte og presise forventninger om hvordan framtiden vil arte seg på kort og lengre sikt. Å utarbeide mer grundige vurderinger av framtidig utvikling i form av prognoser er nok mindre vanlig at norske reiselivsorganisasjoner og destinasjoner gjør. Begrepet **prognose** er her brukt i vid betydning og omfatter her alle former for framtidsvurderinger som baserer seg både på systematisk bearbeiding av informasjon, og på kontroll og testing mot virkeligheten.

Utarbeiding av prognoser er en prosess med flere trinn som bør omfatte:

- analyse av tidligere endringer i etterspørselen og sammenligning av tidligere prognoser og den faktiske utviklingen,
- vurdering av faktorer som kan påvirke framtidig utvikling,
- en prognoseberegning for den framtidige utviklingen
- kontinuerlig overvåkning etterpå av eventuelle feil (nøyaktighet) og anvendbarhet (relevans), og revidering eller justering av prognosene hvis nødvendig.

Rapporten har ikke som formål å utarbeide prognoser for norsk reiseliv, men tar sikte på å bedre grunnlaget for å vurdere effektene på den framtidige utviklingen av endringer i sentrale sosioøkonomiske faktorer. De sentrale faktorene det her blir fokusert på blir ofte omtalt som "mega-trender" i samfunnet. Blant slik mega-trender hører den langsiktige:

- Velstandsutviklingen
- Endringer i bosettingsmønster og økt urbanisering,
- Tendensene til nye familie- og husholdningsmønstre med flere samlivsbrudd og enslige foreldre,
- Endringer i yrkesstrukturen hvor det at kvinner er mer yrkesaktive er et av utslagene.

Det er en utbredt oppfatning at slike grunnleggende endringer i samfunnet også vil føre til langsiktige endringer i folks reiseatferd og skape "tunge trender" i etterspørselen. Kort oppsummert og forenklet er oppfatningen at samfunnsendringene vil føre til vesentlig økning i etterspørselen etter reiselivets tjenester i årene som kommer. Forventningene er til dels at både økt velstand, mer fritid, høyere utdanningsnivå, økt urbanisering, mer likestilling i yrkeslivet og endrede samlivsformer skal bidra til å øke behovet og interessen for å reise. Men sammenhengene mellom mega-trendene i samfunnet og de tunge trendene i reiselivsferden er neppe helt entydige og enkle å forutse. For ulike sosioøkonomiske endringsprosesser kan spille sammen og forsterke eller dempe virkningene av hverandre. Samtidig viser nyere utenlandsk forskning at reiseatferden i betydelig grad er preget av stabile vaner hvor hovedtrekkene på kortere sikt i liten grad er påvirket av sosioøkonomiske endringer. Et av formålene med denne rapporten er å klarlegge i hvilken grad nordmenns langsiktige ferieatferd henger sammen med mega-trender i samfunnet.

Metode

En kan få et bedre grunnlag for å vurdere sammenhengene, og den framtidige utviklingen, hvis en skaffer seg et erfaringsbasert materiale om hvordan ulike faktorer har påvirket utviklingen tidligere. Det er bakgrunnen for at Vestlandsforskning engasjerte Statistisk Sentralbyrå (SSB) til å intervju de samme personene høsten 1999 som byrået intervjuet 13 år tidligere om sine ferievaner. Ut fra et slikt erfaringsmateriale om den langsiktige utviklingen i ferieatferden og den sosioøkonomiske situasjonen til den enkelte, ville det bli økte muligheter til å vurdere mer presist hvordan mega-trender påvirker reisevanene over tid. Intervjuene omfattet 1595 voksne nordmenn som var 16-79 år i 1986 og 13 år eldre i 1999 (dvs. i 29-91 års alderen). De utvalgte personene var et representativt utvalg av nordmenn. Svarprosenten var høy (80 prosent) både i 1986 og 1999. Intervjuene ble foretatt av SSBs heltidsansatte intervjuere. Siden det erfaringsmessig er vanskelig å få helt pålitelige opplysninger om inntekts- og utdanningsforhold er disse opplysningene hentet fra de norske inntekts- og utdanningsregistre som bygger på skatteoppgaver og de formelle eksamen som er avlagt av hver enkelt nordmann.

Siden det er akkurat de samme personene som ble intervjuet begge årene er den statistiske usikkerheten lavere enn ved vanlige utvalgsundersøkelser. Men mindre justeringer i måle metodene kan ha bidratt til andre målefeil. Omfattende kontroller som er foretatt, tyder på at kvalitetene på opplysningene er god.

Det er viktig å merke seg at erfaringsmaterialet som her er analysert, er fra bare to år med 13 års mellomrom. Hvis de to årene som er grunnlaget for undersøkelsen (1986 og 1999), var helt spesielle år er det ikke sikkert at reisevanene akkurat disse to årene er representative for 1980- og 1990-tallet som helhet. Det vi vet er at 1986 var et toppår økonomisk sett ("jappetid") og at 1999 også var preget av økonomisk velstand. Men i hvilken grad 1999 var et uvanlig år i forhold til årene etterpå er det for tidlig å vurdere. Sterk inntektsvekst på slutten av 1990-tallet gjør at året 1999 kan være preget av lavere ferieuttak enn påfølgende år. At en femte ferieuke er innført etter den tid, gjør også at erfaringsbaserte trender fra 1986 til 1999 er mindre representativ for påfølgende år. Det har dessverre ikke vært ressurser til å analysere i hvilken grad dette øker usikkerheten i resultatene.

En annen faglig svakhet er at intervjuene i 1999 ikke omfattet unge nordmenn under 29 år eller representanter for nye innvandregrupper som har kommet til Norge etter 1986. Opplysningene er av den grunn ikke overførbare til nordmenn helt generelt. Dette er svakheter som en var oppmerksom på før prosjektet startet opp, men programstyret fant at det ikke var ressurser til å analysere hvordan slike feilkilder kunne påvirke konklusjonene. Generelt gjelder det imidlertid at hvis en vil bruke resultatene til å vurdere den framtidige utviklingen, er det viktig å være oppmerksom på at tidligere erfaringer ikke nødvendigvis vil gjelde også i årene som kommer.

At tidligere sammenhenger er stabile er ofte en forutsetning i prognosemodeller. Men dette er en for "mekanisk tankegang". At de som bor i store byer reiser mer på ferie enn de som bor i spredt bygde strøk, betyr ikke nødvendigvis at personer som flytter til store byer vil endre sine vaner og feriere like mye som storbyinnbyggere ellers gjør. At de som har høy inntekt og utdanning har hatt en tendens til å reise mer på ferie enn de med mindre inntekter og utdanning, betyr heller ikke nødvendigvis at når folk får økt velstand og høyere utdanning så vil de også reise like mye som de velstående gjør. Forutsetningen om stabile sammenhenger er lite realistisk både fordi stabile vaner er etablert som ikke endrer seg "bare" fordi om noen flytter på seg eller får mer eller mindre penger. Men også fordi det sannsynligvis er endringsprosesser på gang innen de ulike sosioøkonomiske gruppene. Her har det vært for liten tid til å se nærmere på slike interne endringsprosesser.

En annen forutsetning for at tidligere erfaringer er relevant for framtidsvurderinger, er også at en klarer å forenkle den meget mangfoldige virkeligheten ved hjelp av modeller av den tidligere utviklingen. Enkle tabellberegninger er her brukt som metode for å formidle resultatene til flest mulig interesserte brukere. Tabellene er kombinert med multivariate analyseteknikker for å få identifisert de statistisk sett viktigste sammenhengene og bidra til mest mulig pålitelig bilde av virkeligheten. Et fellestrekk ved modellene i denne rapporten er at reiseatferden tydeligvis er mye preget av stabilitet og vaner. Et annet trekk er at enkelte viktige volummessige endringer i nordmenns ferievener ikke er enkle å forklare. Det siste kan tyde på at det muligens er betydelig grad av "tilfeldighet" i utviklingen fra ett år til et annet. Men det kan også indikere at indikatorene som er brukt, har sine mangler. Her er det mulig å komme vesentlig lengre faglig. Begrenset tid gjør at flere viktige spørsmål ikke er avklart.

Rapporten redegjør for hver enkelt mega-trend for seg, og hvordan sammenhengen mellom endringene i reiseatferden og utviklingen av den enkelte faktor var i perioden 1986-1999. Erfaringsmaterialet som SSB har hentet inn, viser at nordmenns ferievener har utviklet seg ganske annerledes enn forventet. Ikke minst gjelder det hvordan velstandsutviklingen har påvirket omfanget av å reise på ferie.

Effekter av velstandsutviklingen

Det er vanlig å bruke bruttoinntekten til den enkelte person som en indikator på økonomisk velstand. Men panelstudien viser at i 1999 blant voksne nordmenn i alderen 29-91 år er det en betydelig gruppe (29 prosent) som i liten grad har slike inntekter på grunn av at de stort sett får sine inntekter fra ulike trykdeordninger. Det store flertallet av nordmenn (nesten 80 prosent) har imidlertid lønnsinntekter eller andre næringsinntekter. Yrkesinntektene utgjorde i hele perioden 1986-1997 rundt 80 prosent av de samlede inntektene til befolkningen når kapitalinntekter også er inkludert.

Generelt sett så økte de disponible husholdningsinntektene med 12 prosent per husholdningsenhet når en korrigerer for inflasjonen og ser på hele befolkningen og ikke bare de aldersgrupper som er med i panelstudien. Økningen var spesielt sterk på slutten av 1990-tallet.

Inntektsutviklingen har variert betydelig fra en person til en annen. Hovedårsaken er at mens noen har sluttet i yrkeslivet og gått over til pensjon, har andre blitt yrkesaktive. Samtidig har atter andre vært stabilt ute i yrkeslivet eller stabilt levd på pensjon både i 1986 og 1999. Panelstudien viser at de nordmenn som var yrkesaktive både i 1986 og 1999, hadde en økning i sine bruttoinntekter på 40 prosent i inflasjonskorrigerte kroner. De som gikk ut i yrkeslivet mangedoblet som naturlig er sine yrkesinntekter, mens de som ble pensjonister reduserte sine yrkesinntekter vesentlig og fikk delvis kompensasjon for det via pensjon og endrede skatteregler. De som var "stabile pensjonister" opplevde imidlertid også en viss nedgang i sine yrkesinntekter på grunn av en tendens til å kutte ut biinntekter etter hvert som de ble 13 år eldre.

Målt ved yrkesinntektene var det fra 1986 til 1999 en klar velstandsutvikling både for "rike" og "fattige" nordmenn. Undersøkelser fra enkelte andre land viser at det er de rike som har fått det alt vesentligste av velstandsøkningen, mens de mer fattige nesten ikke har fått del i velstandsøkningen. I Norge har det ikke skjedd en tilsvarende sterk polarisering inntektsmessig, men her ser vi da bort fra endringene i kapitalinntekter. Lavinntektsgruppene fikk en klar del i velstandsutviklingen i Norge i løpet av denne 13 års perioden, og hadde meget vesentlige økninger i yrkesinntektene, målt både i prosent og absolutte tall, hvis vi ser på utviklingen for de "stabilt yrkesaktive". De 10 prosent som hadde minst inntekter, økte yrkesinntektene sine med 284 prosent eller med vel 60 000.- fra 1986 til 1999, mens gjennomsnittsökningen blant de yrkesaktive var 40 prosent eller ca. 70 000.- kr i inflasjonskorrigerte inntekter.

Velstandsveksten var imidlertid ikke så stor når vi ser på hele panelet og i tillegg til de "stabilt yrkesaktive" også tar med i vurderingen de som enten var:

- stabilt "yrkes-passive",
- skiftet fra å arbeide til pensjonisttilværelse, eller
- begynte i arbeidslivet i løpet av disse 13 årene.

Gjennomsnittlig økte yrkesinntektene med "bare" 20 prosent for panelet som helhet, når vi korrigerer for inflasjonen og aldersutviklingen (dvs. sammenligner inntektene kun til personer som var 29-79 år i 1986 med inntektene til dem som var 29-79 år i 1999).

Som naturlig er var det de unge som opplevde størst øking i sin velstand, hvis vi bruker yrkesinntekten som indikator. Årsaken er at det var de unge som mest gikk over fra å være yrkes-passive til å bli yrkesaktive. Det var de eldre over 65 år som opplevde størst nedgang (som i stor grad ble kompensert ved pensjonsordninger). Overgangene ut og inn av yrkeslivet gjør at enkelte opplevde "ekstreme endringer" i sin velstand og gikk fra å være blant de "fattigste" til å bli blant de "mest rike" nordmenn, eller omvendt. Dette viser at økonomisk velstand og relativ fattigdom målt ved yrkesinntektene kan være en forbigående situasjon. De færreste (8 prosent) voksne nordmenn opplevde imidlertid "ekstreme endringer" fra 1986 til 1999. Flertallet endrer ikke sitt velstandsnivå noe vesentlig i forhold til nordmenn flest. De som opplevde "ekstreme endringer" var stort sett menn. 2/3 av dem som opplevde å rykke "ett trinn" opp i velstandsnivå, var kvinner som først og fremst oppnådde det ved å gå over i yrkesaktiv virksomhet.

De kvinnene som var stabilt yrkesaktive både i 1986 og 1999, hadde imidlertid en viss ekstra-økning i inntektene sine (prosentvis). Det reflekterer trolig en tendens i retning av lønnsmessig likestilling i løpet av disse 13 årene. Panelstudien viser dessuten at det å bli skilt/separert ikke nødvendigvis i norsk sammenheng betyr at inntektsnivået endrer seg radikalt på lengre sikt (men hvordan inntektene blir fordelt og utgiftene blir, sier panelstudien ikke noe om).

Det at inntektene og velstandsnivået har økt klart for nordmenn flest, og med hele 40 prosent for de stabilt yrkesaktive, skulle en tro ville føre til at nordmenn reiste mer på ferie per år. Ikke minst var det rimelig å forvente at de som økte sin velstand "ekstremt mye" ville reise mer på ferie i 1999 enn 13 år tidligere. Men det er langt fra tilfelle. Generelt sett **reduserte** voksne nordmenn antall feriedager per år med snaut 3 dager fra 1986 til 1999. Hovedårsaken var at det ble klart flere som kuttet ut å dra på ferietur i 1999 enn 13 år tidligere. En ferietur er da definert som en fritidsreise hjemmefra av minst 4 netters varighet.

De personene som ble "ekstremt mer rike" fra 1986, var de som **reduserte** ferieturuttaket sitt aller mest (med hele 28 prosentpoeng målt i andel på ferietur på årsbasis). Dette var spesielt yngre menn som "byttet" lange friperioder og lav inntekt, med kraftig økte yrkesinntekter og kortere ferie. En skulle kanskje tro at dette var skoleelever og studenter. Men flertallet (62 prosent) av de unge som skiftet fra lengre ferie og lavere inntekter til kortere ferie og høyere inntekt, var yrkesaktive begge årene. En forklaring kan være at 1986 var et "unormalt år" spesielt for unge menn (som muligens var preget av "jappetiden" det året). De som var "nyrike" i 1999, reduserte ferieturuttaket sitt med dobbelt så mye som nordmenn generelt fra 1986.

Paradoksalt nok viser panelstudien at uansett om **nivået på yrkesinntektene** gikk vesentlig opp eller ned fra 1986 til 1999, så sank ferieturuttaket i løpet av disse 13 årene blant voksne nordmenn. Eneste unntaket var blant dem som opplevde en begrenset nedgang i inntektene, hvor de nye pensjonistene utgjør en stor gruppe. Dette er da endringer på gruppenivå og panelstudien påviser betydelig variasjon på individnivå.

På individnivå er det et vesentlig skille når det gjelder **endringer** i ferieturvolumet på årsbasis mellom:

- de som dro på ferietur både i 1986 og 1999 (de stabile feriereisende) som utgjorde 65 prosent av panelet
- de 8 prosentene som ikke var på ferietur i 1986, men dro 13 år seinere ("de nye feriereisende")
- de 17 prosentene som "sluttet med å dra på ferietur" fra 1986 til 1999 ("de frafalne")
- de som verken dro på ferietur i 1986 eller i 1999 ("de stabilt ikke-ferierende").

At det var dobbelt så mange som "sluttet med å dra på ferietur" som det "var nye feriereisende" er selvsagt en vesentlig forklaring på at ferieturuttaket gikk ned fra 1986 til 1999. Men de som reiste stabilt på ferietur både i 1986 og 1999 reduserte også antall dager de samlet sett dro på ferie i løpet av denne perioden (ned vel en dag i gjennomsnitt). I tillegg var det slik at de "fracfalne" som hadde vært på ferietur i 1986, men ikke i 1999, hadde vært på mer langvarige ferieturer enn de "nye ferierende" som dro på ferietur i 1999, men ikke 13 år tidligere.

Multivariate modellberegninger viser at endringene i ferieturuttaket på årsbasis blant dem som dro på ferietur både i 1986 og 1999 er påvirket av 8 ulike "forklaringsfaktorer" eller statistiske determinanter. Disse signifikante faktorene bidro både til vekst og nedgang i uttaket. Alderen til medlemmene av panelet, om de var kvinner eller menn eller hadde fått høyere utdanning, hadde isolert sett ingen betydning. Det var imidlertid statistisk sett slik at de som ble pensjonister etter 1986, økte sitt ferieturuttak med 5-6 dager isolert sett. Forklaringen er nok at de nye pensjonistene fikk "ferie" hele året. De som hadde fått barn eller blitt enslige, reduserte sitt ferieturuttak med 3 dager gjennomsnittlig sett. De som solgte fritidshuset sitt uten å skaffe seg ett nytt, reduserte også ferieturens omfang med 5 dager på årsbasis. Mens de som kjøpte seg hytte etter 1986 ikke endret ferieturuttaket sitt (men økte litt på antall kortere overnattingsturer, og antall ferieturer per år).

Det var også en substitusjonseffekt blant de som var "stabilt feriereisende" i den forstand at hvis de økte antall korte overnattingsturer med 1-3 netters varighet, så gikk antall dager på ferietur noe ned på årsbasis. Noen skiftet med andre ord litt fra det å dra på ferietur til å ta kortere overnattingsturer. Det var imidlertid ikke noen tendens til at nordmenn reiser på flere og kortvarige ferieturer på årsbasis, dvs. at de gikk over fra en eller to langvarige ferieturer hvert år til 3-4 mer kortvarige turer som fortsatt varte minst 4 netter hver. De som dro på flere ferieturer økte derimot det samlede uttak klart, mens de som kuttet ut en eller flere ferieturer ett år reduserte samlet uttak tilsvarende. Dette gjelder da ferieturer generelt uansett om de var lagt til private hytter eller basert på kommersielle tjenester.

De multivariate modellberegningene viste dessuten at det var en klar "vane-tendens" blant de stabilt ferierende. På den måten at de som dro mye på ferietur i 1986, i stor grad gjorde det også i 1999. Men det var en negativ trend i disse vanene i den forstand at de som dro mye på ferietur redusert uttaket sitt litt mot "det normale".

Modellene bekreftet at hvor mye yrkesinntektene til den enkelte hadde endret seg, også var en signifikant faktor. Men effekten var svak og til og med negativ isolert sett. Økte yrkesinntekter reduserte med andre ord ferieturuttaket noe, mens reduserte yrkesinntekter førte til at en reiste mere på ferie. Det viser seg imidlertid at denne negative sammenhengen ikke er reell, men henger sammen med andre faktorer. I tillegg kommer det at endringer i yrkesinntekt neppe er noen entydig indikator på velstandsutviklingen blant nordmenn.

Økt yrkesinntekt viser seg likevel å ha klar og positive utslag blant dem som ikke var på ferietur i 1986, men dro 13 år seinere. Effekten var dog lav isolert sett. Forklaringen kan være at inntektsutviklingen ikke så mye påvirker hvor mange dager nordmenn drar på ferietur i løpet av et år, men hvor mange turer de tar og innholdet eller "standard" på turene. Modellberegningene bekrefter imidlertid ikke at inntektsutviklingen, eller en rekke andre nærliggende faktorer (som utdanning, alder, kjønn), påvirker endringer i antall ferieturer isolert sett. Endringer i hvor mange ferieturer en tar og hvor mange dager en er på reise hvert år, er i større grad avhengig av hvor mye en reiste 13 år tidligere, dvs. av hvilke "vaner en hadde".

Innholdet i feriene har imidlertid en klar sammenheng med inntektsnivået til den enkelte. Dobbelte så mange av høyinntektsgruppene dro på ferie om sommeren til utlandet enn de med lavere inntekter. En skulle derfor

tro at når inntektsnivået økte så ville det være en klar tendens til at de som fikk bedre råd dro mer på ferie utenlands, i hvertfall om sommeren. Men panelstudien viser at blant høyinntektsgruppene var det en viss tendens til å **redusere** ferieoppholdene i utlandet på den tid av året og i stedet feriere mer i egen landsdel. De eneste som dro mer til utlandet om sommeren i 1999, var de som fikk "ekstremt bedre råd" i løpet av disse 13 årene. De som fikk lavere yrkesinntekter, tilpasset seg sin nye situasjon dels ved i større grad å kutte ut sommerferieturen helt og ved å dra noe mindre til utlandet på sommerferie. At økte inntekter ikke førte til økt feriestrøm ut av landet er meget uventet. Det har dessverre ikke vært ressurser til å vurdere ulike forklaringer.

En skulle kanskje tro at de som fikk vesentlig bedre råd, ville dra lengre av sted. Andelen blant voksne nordmenn som dro til andre verdensdeler, var stabil fra 1986 til 1999. Men det var slik at de som hadde stabilt høye inntekter dro mer på utenlandsferie **om vinteren** i 1999, enn 13 år tidligere. De som hadde god råd, eller fikk vesentlig bedre råd, hadde dessuten en klar høyere tendens til å kjøpe seg fritidshus etter 1986 enn andre nordmenn.

Effekter av økt utdanning og kunnskap

En viktig forskjell mellom unge og eldre nordmenn er at de unge har fått høyere formell utdanning. Panelstudien viser at de aller fleste voksne nordmenn (82 prosent) hadde et stabilt utdanningsnivå formelt sett fra 1986 til 1999, når alle de nye kunnskapene den enkelte har fått via arbeide og på annen måte ikke er regnet med. De aller fleste som fikk mer formell utdanning blant panelmedlemmene økte sitt utdanningsnivå med ett til to trinn. Kun noen meget få (1,7 prosent) hadde en mer radikale nivåheving fra for eksempel ungdomsskolenivå til lavere universitetsutdanning. Det viktigste som skjedde fra 1986 til 1999, var nok imidlertid at andelen som "kun" hadde 7-10 års formell utdanning gikk vesentlig ned fra 56 prosent i 1986 til 43 prosent i 1999. Denne nivåhevingen skjedde ikke bare blant de unge. Nesten 10 prosent av de som var 40-51 år i 1986, hadde skaffet seg minst ett nivåtrinn høyere utdanning 13 år seinere. I denne perioden var det særlig vekst innen teknisk og administrativt orienterte fag.

De multivariate modellberegningene viste imidlertid at økt formell utdanning ikke påvirket volumet av ferieturuttaket. En mulig forklaring er at det ikke er høyere utdanning som er vesentlig, men mer grunnleggende ferdigheter som en i stor grad får via grunnutdanningen. Spesielt har språkutdanningen og ferdighetene i engelsk signifikant betydning for i hvilken grad en reiser utenlands i feriene. Manglende engelsk språkferdighet gir spesielt store utslag i eldre nordmenns erfaring med å reise til Syden i feriene. De språkmektige eldre hadde reiste 5-10 ganger så ofte til Syden som de eldre som hadde språkproblem. Svømmeferdigheten påvirker hvilke ferieområder en har besøkt. De som ikke kan svømme, har i vesentlig mindre grad besøkt Sørlandets skjærgård og Syden enn andre nordmenn. Skiferdighetene til den enkelte påvirker også til en viss grad valg av ferieområder. Som naturlig er hadde de færreste som ikke syntes de var flinke til å gå på ski, vært på skiferie i Alpene.

Den viktigste "utdanningsfaktoren" er nok imidlertid de ferdighetene som den enkelte skaffer seg etter hvert fra det å reise. Modellberegningene viste at jo mer reisevant en var, og jo mer allsidige erfaringer en hadde, jo mer økte ferieturuttaket fra 1986 til 1999. Det var spesielt slik at hyppig erfaring fra å feriere i Syden økte ferieturuttaket noe generelt på årsbasis. Det indikerer muligens at det er en slags "selvforsterkende trend" som innebærer at "behovet for ferie" blir noe sterkere jo mer en har vært i Syden. Men denne tendensen er ikke sterk.

Modellberegningene viste dessuten at det var en signifikant sammenheng mellom hvor mange typer av ferier en hadde vært med på både i Norge og utenfor Nordens grenser. Men det var mangfoldige opplevelser og ferierfaringer fra Norge som hadde størst effekt på ferieturuttaket generelt. Ferieuttaket økte klart jo flere sentrale norske attraksjoner en hadde opplevd enten dette var naturperler som Svalbard, Nordkapp, Lofoten, Sognefjorden, Sørlandets skjærgård, større nasjonalparker eller det var menneskeskapte attraksjoner som et av de større norske vintersportsstedene, en av de større temaparkene eller hurtigruta. Effektene av å ha allsidige ferierfaringer utenfra Norden var mindre, men også signifikant og positiv. Men disse effektene var heller ikke større enn at antall ferieturdager på årsbasis økte mer enn 0,2 dager per ekstra attraksjon en hadde opplevd tidligere.

Effekter av endret yrkesaktivitet

Et viktig utviklingstrekk i det norske samfunn på slutten av 1900-tallet er at det er blitt større likhet mellom kvinner og menn når det gjelder yrkesaktivitet. På dette området viser panelstudien at det er viktig å skille mellom fire grupper av voksne nordmenn:

- et flertall (55 prosent) som er stabilt yrkesaktive, dvs. som var ute i arbeidslivet både i 1986 og 1999
- en mindre gruppe (14 prosent) som ikke var yrkesaktiv noen av disse årene
- de som var yrkesaktive i 1986 (19 prosent), men var blitt pensjonister i 1999
- de nye yrkesaktive som var ute i arbeidslivet i 1999, men var "yrkespassive" i 1986 (13 prosent).

Det er de to siste gruppene som har påvirket utviklingen i yrkesaktiviteten direkte. At de som forlot arbeidslivet var en større gruppe enn de som kom til, kunne tyde på en økende knapphet på arbeidskraft i Norge i løpet av disse årene. Men noe av forklaringen er selvsagt at panelmedlemmene ble 13 år eldre i løpet av disse årene, slik at det ble en størst avgang av naturlige grunner.

Hvis vi korrigerer for aldersutviklingen viser det seg at det har foregått ulike endringsprosesser i norsk yrkesliv. For det første har den økte yrkesaktiviteten blant yngre norsk kvinner blitt omtrent oppveid av førtidspensjonering og lavere pensjonsalder blant eldre kvinner. Samtidig gikk yrkesaktiviteten sterkt ned blant menn. Blant nordmenn generelt som i 1999 var 29-79 år, sank yrkesaktiviteten derfor fra 77 til 70 prosent fra 1986. Samtidig økte andelen som var ansatte, noe. Sannsynligvis har det også vært en viss overgang fra privat til offentlig sektor, men det har panelstudien ikke data om. Det siste kan ha vært vesentlig for det er litt forskjellig fritidsordninger i privat og offentlig sektor.

At samlet yrkesaktivitet har gått ned, samtidig som det relativt sett ble flere ansatte og også en viss overgang fra privat til offentlig sektor, har påvirket hvilke fritidsordninger voksne nordmenn har falt innenfor. Disse fritidsordningene har heller ikke vært stabile i perioden 1986-1999. Det har vært flere vesentlige endringer som muligens har påvirket nordmenns ferievener.

En viktig reform var innføringen av 38 timers arbeidsuke som første til et skift nedover i formell arbeidstid for større grupper. Men panelstudien viser at reelt sett økte gjennomsnittlig arbeidstid svak fra 1986 til 1999. Hovedårsaken er at det ble flere som arbeidet full tid og noe færre som var på deltidsarbeide. Reformen berørte først og fremst de ansatte. Men det ikke minst skjedde i løpet av disse 13 årene, er at de selvstendige næringsdrivende har redusert sin arbeidsuke ned mot nivå de ansatte har. Et trekk ved denne prosessen er at de eldre yrkesaktive som trakk seg ut av arbeidslivet etter 1986, har vært vant til og akseptert klart lengre arbeidsuker enn de yngre som begynner i arbeidslivet i dag. Dette gjelder selv blant de aller mest "arbeidsnarkomane" nye yrkesaktive. Trenden når det gjelder ukentlig arbeidstid er derfor en sterkere konsentrasjon rundt "normal arbeidstiden" for de ansatte.

Samtidig har det vært en tendens i retning av mer ensartede ferieordninger når det gjelder frilørdag og ferieordning. Dette er en utvikling stikk i strid med det amerikanske forskere forventer om at moderne fritidsordningene blir mer tilpasset det enkelte individ og mer mangfoldig av den grunn. Denne norske virkeligheten har fra 1986 til 1999 gått i retning av at fri hver lørdag er noe mer utbredt. Det er samtidig flere som har fått fire ukers ferie og færre som med avvikende ferierettigheter. At det ble færre med rett til fem ukers ferie er uventet siden det er slik at de over 60 år har en ekstra ferieuke i det norske systemet. Men årsaken er selv sagt at pensjonsalderen har gått klart ned. I 1999 var det derfor færre relativt sett som hadde rett til fem ukers ferie fordi de hadde fått fri hele året i stedet!

Pensjonsalderen ble redusert fra 70 til 67 år i løpet av disse 13 årene, men i tillegg er avtalefestet pensjons innført, og andre ordninger med barselpermisjon/kontantstøtte. Mens det i 1986 ikke var noen alderspensjonister under 70 år, var 12 prosent av alderspensjonistene under 67 år. Samtidig ble det rundt 130 000 flere som ble pensjonist på heltid siden pensjonsalderen generelt ble redusert til 67 år. De nye pensjonsordningene har nok økt omfanget av fritid for den norske befolkning samlet sett. Men det er også trekk i utviklingen som har redusert fritiden til en del. Det faktum at om lag 25 prosent av de kvinnene som var hjemmeværende i 1986, var yrkesaktive i 1999, indikerer at disse kvinnene sannsynligvis har fått seg to omfattende arbeidsoppgaver, en lønnet og en ulønnet hjemme. Utenlandske studier tyder på at disse kvinnene har fått mindre fritid enn tidligere.

For flertallet av voksne nordmenn har fritidens omfang ikke endret seg vesentlig i løpet av disse 13 årene. Innføringen av fem ukers ferie for ansatte fra 2001 og 2002 endrer bildet noe. Men det er nok langt igjen før

visjonene om fritidssamfunnet er blitt virkelighet. Modellberegningene viser da også at endringene i fritidens omfang ikke har noen signifikant forklaringsverdi av de endringer som skjedde i ferieturuttaket fra 1986 til 1999. Unntaket er at de som ble pensjonister økte antall dager på ferietur på årsbasis klart.

Effekter av endret bosettingsmønster og økt urbanisering

Det er en ikke uvanlig antakelse at behovet for ferie er størst i de større byene, på grunn av stressende tilværelse og mindre muligheter blant annet for naturopplevelse. Økende urbanisering kan derfor øke etterspørselen etter feriereiser. Men mindre rotfasthet og økt mobilitet i samfunnet generelt kan også øke behovet for å reise på ferie. Samtidig skulle mere rotfasthet i tilværelsen, i hvertfall geografisk sett, redusere behovet for feriereiser.

"Rotfasthet" og geografisk mobilitet er i denne rapporten knyttet til graden av et stabilt fast bosted. For Norges del har hovedtrenden siden 1950 vært at det er blitt mindre av permanent eller langvarig skifte av bosted. Panelstudien viser at om lag en fjerdedel av den voksne norske befolkning har vært "helt" rotfaste" i den forstand at de i 1999 "alltid" hadde bodd på samme stedet. Like mange hadde flyttet lengre av sted minst en gang og bodde nå (1999) i en annen landsdel eller land enn der de vokste opp. Innvandrere fra andre land utgjorde en liten andel (1,7 prosent), men panelstudien omfattet da heller ikke de som har flyttet til Norge etter 1986. De fleste som har byttet bosted har flyttet innen samme landsdel. Den geografiske mobiliteten har spesielt påvirket bosetningen i hovedstadsområdet Oslo og Akershus, hvor mer en halvparten av innbyggerne var innflyttere fra andre landsdeler eller utlandet. Vestlandet har hatt den mest bosetningsstabile befolkningen.

Stabiliteten i bosetningen har økt på flere måter. Det er blitt noe mindre vanlig å flytte innen samme landsdel og andelen som har flyttet til andre landsdeler har gått klart ned de siste femårsperiodene. Det store flertallet (86 prosent) av dem som hadde flyttet vekk fra oppvekstlandsdelen sin, flyttet for minst 15 år siden. Å flytte ut av oppvekstlandsdelen er imidlertid først og fremst et ungdomsfenomen. De fleste eldre nordmenn har "slått rot" på bostedet sitt og reiser bort kun midlertidig i feriene og kortere reiser.

Panelstudien påviser også en betydelig grad av stabilitet når det gjelder oppvekststedets karakter. Flertallet av voksne nordmenn har vokst opp i spredt bygde strøk eller på mindre tettsteder. Kun 1/4 hadde vokst opp i større eller mindre byer med 20 000 innbyggere eller mer. Bare 14 prosent hadde vokst opp i storbyer med minst 100 000 innbyggere. Andelen som vokste opp i byer med minst 20 000 innbyggere, økte lite de siste 80-90 årene hvis vi skal tro panelstudien.

Ikke uventet er det de personene som har flyttet fra oppvekstlandsdelen sin, som har reist mest tilbake på feriebesøk. Årsaken er nok først og fremst at de som bor i samme landsdel, i større grad kan oppsøke oppvekststedet sitt i helgene og på dagsturer. Feriene blir derfor i mindre grad brukt til å besøke det opprinnelige hjemstedet. Langtidseffekten på feriereisene av å flytte til andre landsdeler avtar imidlertid sterkt når det har gått mer enn 10 år siden en flyttet. Når det har gått "en generasjon" eller 25 år siden flyttingen, så synker hyppigheten av gjenbesøk på oppvekststedet klart.

30 prosent av dem som flyttet til en annen landsdel, eide fritidshus i nærheten av tidligere bosted for familie og slekt. Det er en svak tendens til at de som eide slike fritidshus, i større grad enn andre har besøkt oppvekststedet sitt det siste året. Det er ingen klare tegn på at de som vokste opp i spredt bygde strøk, men har flyttet derfra, har noen sterkere trang til å oppsøke sin "røtter" enn andre. Men det er en klar tendens til at de som hadde flyttet ut av oppvekstlandsdelen sin, dro vesentlig mer på ferietur enn de som var helt bofaste, og også reiste mer på ferietur utenfor de nordiske land om sommeren. Multivariate modellberegninger viste imidlertid at de som byttet bosted fra en landsdel til en annen etter 1986, ikke endret sitt ferieturuttak på årsbasis av den grunn når en kontrollerer for andre faktorer. De som flyttet fra spredt til tettbygde strøk etter 1986 endret heller sitt ferieturuttak isolert sett. Det var heller ikke slik at de som flyttet "på landet" fikk redusert sitt behov for feriereiser av den grunn. I dataene som panelstudien fikk levert for 1999, er det imidlertid ikke skilt mellom ulik grad av tettbygghet. Det er mulig at ferieatferden til dem som flyttet til eller fra en større by, i større grad kan ha blitt påvirket av det uten at panelstudien kan bekrefte eller avkrefte dette.

Effekter av bosituasjon og bytte av bolig

Boligsituasjonen til panelets medlemmer endret seg mindre fra 1986 til 1999. Flertallet (2/3) bodde i frittliggende enebolig begge årene, men andelen som hadde enebolig økte noe. Den tilsynelatende stabiliteten

boligmessig for panelet som helhet skjuler at en rekke tilpasninger for den enkelte, dels for å øke boligstandarden og dels for å tilpasse bosituasjonen til en ny økonomisk eller sosial situasjon.

Den gruppen som var mest stabile boligmessig, bodde i enebolig (men om det var samme enebolig klarla ikke panelstudien). De som i størst grad hadde skiftet bolig, bodde i 1986 i rekkehus, tomannsbolig eller en annen form for mindre boliger med flere husholdninger. Bare 1/4 av dem bodde i samme type bolig 13 år seinere. De som bodde i boligblokk i 1986 hadde også i betydelig grad flyttet til en annen form for bolig i 1999.

Visse typer av boligsituasjoner hadde tilsynelatende vesentlig betydning for hvordan ferieturuttaket utviklet seg fra 1986 til 1999 på årsbasis. Effektene av å bytte var imidlertid ikke entydige. De som flyttet til enebolig etter 1986 fikk ikke noe mindre "behov" for å reise på ferietur av den grunn, når en kontrollerer for andre faktorer. Å tilrettelegge for den type boliger, reduserer med andre ord ikke behovet for geografisk mobilitet i feriene. De som bodde stabilt i enebolig endret heller ikke sin ferieatferd volummessig av den grunn.

De som bodde stabilt i våningshus, reduserte derimot sitt ferieturuttak signifikant fra 1986 til 1999 (med tre dager på årsbasis). Samtidig økte de som bodde fast i blokkleilighet både i 1986 og 1999, sitt ferieturuttak med fem flere ferieturdager i 1999 enn 13 år tidligere. At det å ha en stabil boligsituasjon skulle føre til endringer i ferieturuttaket kan virke merkelig. Men en mulig forklaring kan være at det egentlig er endringer i landbrukets situasjon på slutten av 1990-tallet som er årsaken til at de som bodde stabilt i våningshus, reduserte sitt ferieturuttak. Det er i tilfelle en bakenforliggende årsak til den påviste sammenhengen. På samme måte kan det være bakenforliggende forhold som forklarer at de som bodde stabilt i boligblokk økte sitt ferieturuttak. En mulig forklaring på dette siste kan være at deres bokostnader ikke har økt, men heller gått ned. Slik at de stabile blokkbeboerne har fått bedre råd til å reise på ferie enn andre (selv om det er korrigert for inntektsutviklingen, er kostnadsutviklingen ikke med eksplisitt i modellene).

Effekter av endret husholdnings- og samlivssituasjon

Panelstudien viser at det har vært betydelig forskjeller i utviklingen av husholdningenes sammensetning fra 1986 til 1999. Andelen av en-persons husholdninger ble nesten fordoblet i løpet av disse 13 årene på landsbasis samtidig som andelen i to-person husholdninger også økte klart. Den klare økningen av små husholdninger har nok bidratt til økte inntekter per person i husholdningen som kan brukes til forbruk, inkludert det å feriere.

Det ble imidlertid også vanligere å bo i litt større husholdninger med til sammen 5-8 personer. Husholdningsstørrelsen er med andre ord blitt polarisert med vekst både av små og store husholdninger, på bekostning av husholdninger med middels størrelse (3-4 personer). At det ble litt flere store husholdninger henger ikke sammen med at det er blitt flere generasjoner som bor sammen under ett tak eller at flere bor sammen med barn fra tidligere ekteskap. Hovedmønsteret på landsbasis er at husholdningene er begrenset til en kjernefamilie med ektefelle/samboer med eller uten egne barn.

Det store flertallet (80 prosent) av panelet bodde sammen ektefelle eller samboer. Denne andelen sank noe fra 1986 til 1999. Flertallet bodde i 1986 også sammen med ett eller flere barn, en andel som sank til 46 prosent i 1999. Enslige forsørgere utgjorde en mindre gruppe (3 prosent) både i 1986 og 1999. Andelen samboere var også relativt lav, men økende (5-10 prosent). At disse gruppene var relativt små i panelet henger sammen med at panelet i 1999 ikke hadde med representanter fra personer under 29 år. Å være enslig forsørger var for øvrig en "midlertidig tilstand". Flertallet av dem som var enslige forsørgere i 1986 hadde 13 år etter inngått ekteskap eller hadde et samboerforhold. Et mindretall (5-9 prosent) både i 1986 og 1999 var for øvrig skilt eller separert på intervju tidspunktet, en andel som nesten ble fordoblet i løpet av disse 13 årene.

Flertallet av panelet endret ikke samlivsform i løpet av perioden 1986-1999, men enkelte hadde en omskiftelig samlivsform. Noen av dem som var ugifte i 1986, var blitt enke/enkemann eller skilt/separert i 1999. De fleste (60 prosent) var gift eller hadde samboer begge årene, men det behøver ikke bety at de har hatt et stabilt samliv med samme partner disse 13 årene. 13 prosent var ikke gift eller sambo verken i 1986 eller 1999, uten at det nødvendigvis betyr at de var "stabilt" uten samlivspartner. De "nygifte" utgjorde litt flere enn de "ny-skilte" i panelet, noe som viser at det blant voksne nordmenn var flere som søkte inn i et sosialt partnerskap, enn det var som forlot et partnerskap. 1/3 av dem som i 1999 oppga at de ikke levde i noe

fast parforhold, hadde vært gift eller levd sammen med en mann/kvinne tidligere uten å ha vært gift. I 1999 var det derfor bare 6 prosent av panelet som ikke hadde egne erfaringer fra det å ha samboer eller være gift.

Multivariate modellberegninger viser at om antall medlemmer i husholdningen økte eller gikk ned fra 1986, så påvirket ikke det ferieturuttaket på årsbasis, isolert sett. De som mistet sin samlivspartner etter 1986, reduserte imidlertid sitt ferieturuttak med 4 dager på årsbasis. Å skifte fra enslighet til parforhold, eller å være stabilt gift/samboer, hadde den motsatte effekten. Det siste er naturlig siden det å ha et stabilt partnerskap er det motsatte av det å miste samlivspartneren eller å inngå i et nytt parforhold.

Flertallet av panelet (77 prosent) hadde barn å forholde seg til enten i 1986, 1999 eller i begge årene. Kun snaut 1/4 var "stabilt barnløse" både i 1986 og 1999 og hadde muligens større frihet til å reise i feriene. En annen fjerdepart hadde barn under 19 år i 1986, men ikke 13 år seinere. De som opplevde at barna var "ute av redet" kunne muligens også få større frihet til å feriere enn tidligere. De 15 prosent som hadde fått barn i "redet" i 1999, men var barnløse i 1986, opplevde muligens mindre frihet og andre feriebehov enn tidligere. De multivariate modellberegningene viste imidlertid at om panelmedlemmene hadde fått barn etter 1986, og om barna var små (under 7 år) eller store (7-19 år), så hadde det liten betydning på ferieturuttaket målt i antall dager på årsbasis. Det hadde heller ingen signifikant effekt om en hadde "utvidet redet sitt" og fått flere barn etter 1986. De som fikk barna "ut av redet" endret heller ikke ferieturuttaket sitt av den grunn.

Dette stemmer tilsynelatende ikke med tidligere opplysninger i rapporten hvor det å få barn reduserte antall feriedager noe. Forklaringen er nok identifikasjonsproblem som oppstår når en både innfører det å få barn og parforhold som forklaringsvariable. At analysen i forrige avsnitt påviste signifikante utslag på ferieturuttaket av om en person hadde stabilt parforhold i 13 år, er statistisk sikkert isolert sett. Men det å leve i slike parforhold fører nok i stor grad til at det blir barn av det - før 13 år er gått. Derfor inneholder opplysningene om parforhold, og det å få barn, i stor grad "samme informasjon". Den type parallellitet (collinearitet) skaper identifikasjonsproblem. Kort sagt kan en si det slik at det å få barn reduserer ferieturuttaket, mens det å inngå et parforhold øker ferieturuttaket, slik at netto-effekten er lav.

Her er det da ikke skilt mellom effekten av å ha meget små barn (1-3 år) eller meget store (14-18 år). Effektene av å ha borteboende barn eller barnebarn er også holdt uten om. Panelstudien viste for øvrig at nesten 1/3 av panelet hadde egne barn eller barnebarn som de ikke bodde sammen med til daglig. De fleste (29 prosent) hadde barnebarn, mens snaut fem prosent hadde barn under 15 år som de ikke bodde sammen med. De som hadde borteboende barn eller barnebarn, reiste ikke mer eller mindre på ferietur av den grunn, isolert sett. Om innholdet i feriene er påvirket er ikke analysert.

Panelstudien kartla om de som levde sammen med en partner (og eventuelle barn) i større grad måtte ta hensyn i 1999 til partnerens yrkesaktivitet enn tidligere. Slike forpliktelser viser seg å ikke ha økt, isolert sett. 3/4 av dem som hadde ektefelle/samboer i 1999, hadde en yrkesaktiv partner. Flertallet av disse hadde en partner som minst hadde vært yrkesaktiv i 15 år. Siden de fleste hadde langvarig erfaring med å ha en yrkesaktiv partner, har de trolig hatt tid til å tilpasse seg hverandre feriesituasjon. De færreste (20 prosent) opplevde da også problemer med å ta ferie samtidig. Kun 2 prosent av dem som hadde yrkesaktiv partner opplevde det som meget vanskelig å ta ferie sammen.

De sosiale relasjonene som panelmedlemmene hadde, og endringer i disse, ser derfor ikke ut til å ha vesentlig betydning for volumet av ferieturuttaket på årsbasis. Men innholdet i feriene kan ha blitt påvirket i større grad uten at det er analysert her. En viktig grunn for at ferieuttaket er så stabilt volummessig, og mindre påvirket av sosioøkonomiske endringer, kan være at det å feriere er et vel etablert fenomen som er støttet opp under av generelle ferieordninger med lønn og av ulike former for fysisk fritidskapital.

Effekter av fysisk fritidskapital

Nesten 2/3 av den voksne norske befolkning eide eller disponerte minst ett fritidshus eller leilighet i 1999. Andelen som eide fritidshus, økte fra 1986 til 1999. Kun 1/3 verken eide eller disponerte slike former for fritidskapital. Den store tilgangen til private overnattingsmuligheter påvirker nok i betydelig grad den norske etterspørselen etter kommersielle tilbud både i hjemlandet og i utlandet.

Det var fra 1986 til 1999 relativt store utskiftninger av denne type fritidsmuligheter. Av dem som eide fritidshus i 1986 var det "bare" 2/3 som også var eiere 13 år seinere. Nesten halvparten av dem som ikke eide eller disponerte fritidshus i 1986, hadde skaffet seg slik feriemulighet i 1999. Nesten alle fritidshusene lå i

Norge. Bare 1,3 prosent av panelet eide eller disponerte fritidshus i utlandet. De fleste som hadde fritidshus i Norge (51 prosent), hadde det i nærheten av et tidligere bosted for familie/slekt.

1/3 eide fritidshus med tilnærmet boligstandard med vannklosett og dusj. Det er ingen tendens til at de som nylig skaffet seg fritidshus, stilte mer krav om boligstandard enn tidligere. Men de som hadde fritidshus med boligstandard, brukte hytta/leiligheten klart mer (47 prosent) enn andre målt i bruknetter i feriene. 40 prosent av fritidshuseierne brukte imidlertid ikke sitt eget fritidshus en eneste natt på ferieturene om sommeren 1999. Interessen for å bruke eget fritidshus om sommeren endret seg lite fra 1986 til 1999. Men de lengre ferieturene ble i noe større grad lagt til andre feriemål, og blir til en viss grad erstattet av at en mer kortvarig ferietur blir lagt til hytta før eller etter hovedferien om sommeren. Multivariate modellberegninger viser at de som skaffet seg hytte med boligstandard etter 1986, ikke endret sitt ferieturuttak på årsbasis av den grunn. Å tilrettelegge for økt hyttebygging øker derfor ikke ferievolumet samlet sett, men kun fører til at folk ferierer på en annen måte enn tidligere.

Nordmenns tilgang til andre former for fysisk fritidskapital som campingvogn, båt og bil har **gått noe ned** (!) lite fra 1986 til 1999 til tross for en klar økning av inntektene. En mulig forklaring er at det er standarden på båtene, campingvognene og bilene som har økt, ikke andelen av den vel voksne befolkningen som har skaffet seg slike fritidsgoder. Det har imidlertid vært en betydelig utskifting av denne type fritidsgoder, med flere som har solgt campingvogn og båt enn det som er kommet til som nye eiere. Det store flertallet (rundt 90 prosent) av panelet eide/disponerte ikke campingvogn eller seilbåt verken i 1986 eller 1999 85 prosent eide eller disponerte imidlertid egen bil begge årene. Bortsett fra det å ha bil og hytte er det derfor en betydelig andel som kun eier eller disponerer fritidskapital av typen campingvogn og båt, en kortere periode.

Effekter av helseproblem

En lite forutsigbar faktor som relativt raskt kan endre forbruks- og reiseatferd, er helseproblem. Slike problem kan oppstå plutselig eller utvikle seg gradvis til et nivå hvor problemet kan bli en barrier for eksempel nå det gjelder rørlighet.

Panelstudien viser at blant voksne nordmenn er fysisk rørlighetsproblem noe kun en mindre del av befolkningen er plaget av. Mellom 5 og 10 prosent hadde i 1999 vansker med å gå i trapper eller å gå en tur på fem minutter noen lunde raskt. Det var ingen økning av slike problem fra 1986 til 1999, når en korrigerer for at panelet ble 13 år eldre i løpet av disse årene. Flertallet hadde en stabil helsemessig situasjon når det gjelder rørlighet. Nesten 95 prosent hadde ikke problemer med å gå i trapper eller å gå en tur til fots både i 1986 eller i 1999. En betydelig del av dem som oppga slike problem i 1986, hadde imidlertid ikke slike problem 13 år seinere. Hvorfor rørlighetsproblemet var en "midlertidig" og ikke en varig situasjon, er ikke klarlagt. De som hadde fysiske rørlighetsproblem i 1986, men var kvitt dem 13 år seinere, økte antall ferieturdager med 5 dager på årsbasis fra 1986 til 1999. De som fikk slike helseproblem etter 1986, reiste ikke mindre på ferietur i 1999 enn 13 år tidligere. En mulig forklaring på dette siste er at det kan ha blitt noe lettere å reise for bevegelseshemmede i løpet av denne 13 års perioden.

Disse helseproblemene var knyttet til den person som ble intervjuet. Helseproblem hos andre medlemmer i husholdningen er bare delvis belyst i panelstudien. 1986-undersøkelsen påviste at snaut 4 prosent av husholdningene i panelet hadde sykdom hos andre enn den som ble intervjuet. Multivariate modellberegninger viser at helseproblem hos andre medlem i husholdningen ikke hadde noen signifikant betydning for endringene i ferieturuttaket fram til 1999.

Konklusjoner

Denne panelstudien er så vidt vites det første eksemplet på en langtids panelstudie av stabilitet og endringer i ferieatferd internasjonalt. Et utgangspunkt har vært ny grunnleggende forståelse tidlig på 1990-tallet og en vesentlig endring i tankegangen (et paradigmeskifte) innen transportforskningen (RDC 1995). Tidligere teori har visst seg å ha vært basert på urealistiske forutsetninger om at reisevalg er en rasjonell optimaliseringsprosess basert på full informasjon om alternative valgmuligheter m.m. Nyere amerikanske forskningsresultat tilsier derimot at reiseatferd kan være preget av vaner og stabilitet, og at individer har motstand mot å endre reisevanene og å velge mellom alternativ i forbindelse med den enkelte reise. Tradisjonelle valgmodeller kan derved modellere valg mellom "irrelevante alternativ" med sitt kortsiktige perspektiv på reiseatferden.

Paradigmeskiftet har ført til at kunnskaper om dynamikken i reiseatferd over tid har blitt vesentlig. Et hjelpemiddel for å skape økt forståelse er utvikle statistiske modeller av hva blir valgt og hvorfor (dvs. strukturelle modeller), noe denne rapporten har lagt vekt på. Et alternativ ville være å fokusere på modeller av hvordan reisevalg foregår, dvs. valgprosessene. Svensk forskning har fokusert på det siste (Lindh 1998) og har påvist at mer kortsiktige beslutningsprosesser som dekker et enkelt år er dominert av "regulære" eller "faste" reiser. Dette er reiser som forbrukerne har erfaringer med fra tidligere. På kort sikt velger derfor den enkelte forbruker først og fremst mellom å ikke reise eller å ta en bestemt reise, og i mindre grad mellom ulike typer av enkeltreiser. For på årsbasis er reiser av ny type og til nye destinasjoner relativt få.

Denne norske langtidsstudien viser at i perioder som strekker seg opp til 13 år, er forbrukernes reiseatferd noe mer dynamisk. Men det er samtidig en betydelig grad av stabilitet og vaneatferd som i mindre grad enn forventet er påvirket av mer grunnleggende sosioøkonomiske endringer i samfunnet. En vesentlig grunn er nok at også sosioøkonomiske forhold er relativt stabile på mellomlang sikt, og at en del sosioøkonomiske endringer har mer "midlertidig" karakter. Det å bli skilt og enslig forsørger er for eksempel noe som flertallet av de berørte opplever i en kortere periode av livet. For de fleste skilte og enslige forsørgere får seg en ny partner seinere i livet, og økonomiske støtteordninger reduserer mer kortsiktige effekter. Det å ha vesentlige fysiske rørlighetsproblemer er også en "midlertidig" tilstand for mange.

I et langsiktig perspektiv har selv det å flytte til en annen landsdel mer midlertidige virkninger, for etter 15 år er de fleste veletablert på det nye bostedet med redusert interesse for å besøke tidligere hjemsted. Selv det å ha høye eller lave yrkesinntekter kan svinge vesentlig igjennom livet. Men effektene av det har det norske samfunn i vesentlig grad forsøkt å utjevne ved å innføre relativt gode og allmenne pensjons- og støtteordninger. Den økte økonomiske velstanden som de fleste nordmenn har opplevd på slutten av 1990-tallet, har derfor gitt forbausende små utslag i nordmenns interesse for å reise på ferie, målt i volum på årsbasis.

Effektene av de sosioøkonomiske endringene på **innholdet i feriene** er i mindre grad analysert i denne rapporten. Det er en vesentlig svakhet. Ikke minst burde det vært sett nærmere på hvordan nordmenn velger mellom å feriere i Norge eller i utlandet, og mellom kommersielle og ikke-kommersielle ferietilbud. Noe av det aller viktigste vil imidlertid være å få større innsikt i valgene mellom det å reise og det å ikke dra på ferie, og hvordan dette er knyttet til høy eller lav mobilitet generelt og tidligere erfaringer med å reise. De norske ferieundersøkelsene har et betydelig empirisk materiale som kan belyse slike og andre forhold som er vesentlig for å bedre å forstå den framtidige utviklingen. Det er beklagelig at så mye data blir samlet inn uten at en trekker mer kunnskaper ut av dataene.

Summary

This panel study is according to our knowledge the first long term panel study internationally of stability and change in holiday behaviour. It is based on interviews in 1986 and 1999 with the same sample of 1595 adult Norwegians.

One of the main purposes has been to clarify the relationships between mega-trends in modern society and holiday behaviour. The focus here is on how holiday behaviour is influenced by increased affluence, higher level of education, more urbanisation and leisure, changes in family structure and social relationships, and higher rates of women working in paid jobs.

One of the starting points was a major change in our understanding of travel behaviour in general during the early 1990'ies. Critical assessments showed that earlier theory was based on unrealistic assumptions about how the consumers choose among alternative forms of travelling. It became clear that such choices were not optimal processes based on full information about the alternatives. Travel behaviour is instead more characterised by habits and stability, and a resistance among consumers against changing travel patterns, than choice among alternatives in connections with individual trips.

This shift in paradigm has made knowledge about the dynamics of travel behaviour more important. One strategy towards increased insight is to develop statistical models of what the consumers choose and why (i.e. structural models), which this report has emphasised. An alternative approach would be to focus on models of how travel choices are made (i.e. the choice processes it self). Swedish research has recently focused on the later (Lindh 1998) and found that short term decisions processes that cover a single year is dominated by "regular" or "stable" tips. This is trips the consumers have experienced earlier. Therefore, on short term the consumers choose mainly between making a trip or to not travel, and less between different kinds of trips as the number of new kinds of trips are few on yearly basis.

Few studies cover, however, the long-term dynamics in travel behaviour and nearly all of them are based on repeated cross sectional sample surveys. They clarify therefore "only" the net changes that takes place, not the many divergent changes over time on individual level. Panel studies where the same individuals are interviewed on different times are needed to investigate the degree of gross change in holiday behaviour. Such studies are necessary for making models of why some consumers change behaviour in opposite directions in a specific year. The net-effect of such opposing processes can be large (or null) if the number of consumers that switch from one type of behaviour is very different (or nearly the same) as the number of switches in the opposite direction.

The personal identification system of Norway makes it possible to locate nearly all inhabitants over time, making panel studies much more possible than in most other countries. The Norwegian Central Bureau of Statistics (CBS) has also a high standing among the inhabitants, which most probably explain why 1595 adult Norwegian were willing to participate in a new interview 13 years after the first time they were interviewed about their holiday and leisure behaviour. The sample in 1986 was originally a representative sample among person's 16-79 years, but they became 29-91 years old 13 years later in 1999. The response rate was 80 percent both years. The sample in 1999 did, however, not include young adults (16-29 years) and immigrants to Norway that arrived after 1986.

The interviews were both years done by the professional staff of CBS and the strategy was to keep the interviews in 1999 as similar to the 1986-study as possible. A special report on the methodology and possible errors is under publication by CBS. The main conclusion is that most of the data have high quality. Uncertainty is, however, related to the fact that this panel study is based on information from only two years (1986 and 1999). If this years are unusual in any important way, then the observed trends and other results may not be representative for that time periode. How unusual 1999 was, is too early to judge. 1986 was a year dominated by very high economic growth (and a negative saving rate among the Norwegians). 1999 was also a strong year economically, but the periode between 1986 and 1999 was marked by a severe economical business cycle caused of the declining oil incomes after 1986 and a strong growth from 1992 on. The fact that Norway is among the riches countries in the world (exporting more oil and gas than any other country, except Saudi Arabia), and having a very generous socio-economic safety net for its inhabitants, may also reduce the external validity of the findings.

One of the main conclusions is, however, that it is a surprisingly high degree of stability and habitual holiday behaviour among adult Norwegians, even in the long term and on individual level. The impacts of socio-economic mega-trends and changes have been less than expected. An important reason is that the socio-economic changes that have taken place in Norway between 1986 and 1999 are less than expected, too. One reason is that some of the changes on personal level have been more "preliminary" when the long term perspective is 13 years as in this study. To divorce or become a single parent are for example a preliminary situation for most of the involved persons. Since the effects of such experiences are linked to a shorter periode of their lives, as the majority find new partner within a 13-year span in time, and receive economical support aimed at reducing the effects if needed).

In a long-term perspective, even to move the residence to another part of Norway has only "preliminary" effects on travel behaviour. After 15 years, most movers have settled down and got reduced interest in coming back on holiday to the former home area. Even high or low incomes can change substantially in a short and long term perspective and be a preliminary phenomenon. But the Norwegian society has tried to "smooth" such economical variations by creating common and generous support both for students, pensioners or disadvantaged groups. It has been also a clear policy to increase the salaries among the low income groups and among women, which the panel study verify have prevented the same kind of polarisation of incomes experienced in other countries during the 1990'ies. The low-income groups in Norway got a higher increase of their incomes from 1986 to 1999 both in relative and absolute terms compared with most other groups.

The growth in affluence among adult Norwegians has, perhaps therefore, had surprisingly low effects on the volume of demand for holidays away from home. A holiday is then defined as a trip away from home lasting at least 4 nights, and the volume of demand for holidays on individual level is measured in days away from home on an annual basis. From 1986 to 1999, when the average income increased with 40 percent among the economical active Norwegians (in real terms and adjusted for the inflation), the volume of holidays went slightly down! Even the most affluent Norwegians reduced the number of days on holidays from 1986 to 1999, in spite of strongly increased incomes. Multivariate analysis shows that several different factors have significant effects on this change in holiday volume. Changes between 1986 and 1999 in personal incomes, education level and the location of permanent residence are not among the significant factors (with some exceptions). Age and sex had no effects either when controlled for other factors.

The basic modelling effort focused on persons who were on holiday both in 1986 and 1999 ("the stable holiday makers") and identified the main factors which explain 50 percent of total variations around the average level of 13 days on holidays annually. The main factors were becoming a pensioner (increased volume), got child (decreased volume), became single (reduced volume), sold the second home (reduced volume), travelled more on shorter overnight trips (reduced days on holidays, but only a small substitution effect). Increased incomes reduced (!) the holiday volume among the "stable holiday makers (but that is a spurious relationship). Two other factors were also significant, which both can be indicators of "holiday habits or lack of stable holiday consumption". If the level of holidays in 1986 (measured in days annually) is seen as an indictor of "the holiday habits" volume wise of an individual, then the habits in 1986 had - as expected - a significant effect on the change from 1986 to 1999 (in the form of a small negative regression effect). The modelling efforts did, however, not confirm the common idea in the Norwegian travel trade that if a person do not travel on summer holidays (or during Eastern), then that person will travel more during another part of the year. That idea is based on the assumption that the volume of days on holidays on annual basis varies little on individual level, but is "fixed" for example at a level close to the four-week common holiday most Norwegians have. This panel study shows first that the common four-week holiday is not an upper limit for the annual volume of holidays. Secondly, the statistical modelling shows that the number of holiday trips is a significant and important factor that influences the volume of annual days on holidays. Which mean that one of the most important factors to understand is why the consumers choose to not travel on holiday a specific year, or travel on two or three more holidays than earlier. The fact that the explanatory factors in the basic model explain only 50 percent of the variation indicates that the annual volume of holidays on individual level may more random or depend on "special events" and omitted or unidentified factors.

This basic model is modified later on in the report and used to test if other socio-economic trends (factors) had significant effects on the changes in holiday volume. The main conclusion is that neither higher incomes nor education level, movement of permanent residence from rural areas, or social change had major effects on the volume of holiday making (with some exceptions). These socio-economic changes may, however, have changed the types of holidays chosen by Norwegian adults, and especially the demand for "higher quality" and more expensive holidays. Lack of time has reduced the possibility to investigate such issues. But

a few modelling attempts confirm that the increased affluence have increased the demand for charter flights to the South, and for second homes in Norway. Such issues will, hopefully, be investigated in the future.

1 Innledning

1.1 Mega-trender og årsaks-virkningssammenhenger

Det er ikke et uvanlig fenomen at etterspørselen etter fritidsreiser ikke utvikler seg slik private investorer eller politiske beslutningstakere forventer. Men når investeringer eller politiske beslutninger mislykkes, er det sjeldent en helt tilfeldighet. Feilvurderinger skyldes oftest mangel på forståelse av de krefter som former etterspørselen og forbrukernes atferd i rom og tid.

En årsak til feilvurderinger er en tendens til å tro at tidligere trender vil fortsette. Men teknologiske og organisatoriske endringer kan løfte etterspørselen opp til nye nivå, eller redusere nivået, selv om retningen er den samme som før. Vendepunkt og trendbrudd kan også oppstå hvis reiseatferd endrer seg mer grunnleggende. Et problem for investorer og politikere er derfor å forutse mer omfattende skift i etterspørselen enten det er i nivåendringer eller vendepunkt som påvirker retningen på langtidsutviklingen.

“Tunge trender” kan være en betegnelse for mer stabile og fundamentale langtidsendringer i reiseatferden. “Mega-trender” refererer til mer grunnleggende endringer i samfunnet generelt av sosioøkonomisk karakter (Smeral 1994), som kan forårsake nye tunge trender i reisevanene. I litt eldre litteratur om langtidsstudier er slike samfunnsendringer også omtalt som ”sekulære” eller ”verdslige trender” (Goldstein 1979).

Hvis den økonomiske eller sosiale situasjon endrer seg for den enkelte person eller husholdning, er det rimelig å forvente at det kan påvirke også den enkeltes ferie- og rekreasjonsatferd. Endringer i yrke, bosted- og boligforhold kan nok også være bakgrunnen for at atferdsmønstre endrer seg vesentlig. Hvordan ressurstilgang og livssituasjonen varierer over tid blir derfor ofte sett på som ”bakgrunnsvariable” som påvirker atferden til den enkelte og til grupper i samfunnet. Hvis det foregår grunnleggende endringer som fører til omfattende endringer i et samfunns økonomi, sosiale struktur eller bosettingsmønster kan det være mega-trender som påvirker reisevanene mer varig. Blant slik mega-trender i samfunnsutviklingen hører den langsiktige:

- velstandsutviklingen og den økte urbanisering som foregår i mange land,
- tendensene til nye familie- og husholdningsmønstre med flere samlivsbrudd og enslige foreldre,
- endringer i yrkesstrukturen hvor det at kvinner er mer yrkesaktive er et av utslagene.

Det vanlige er å se på disse samfunnsendringene som årsak til endringer i reise- og rekreasjonsmønstre. En mega-trend fungerer derved som en impuls (årsak) som utløser ulike former for respons (virkning eller effekt) i form av langsiktige endringer i folks reise- og rekreasjonsatferd. Mega-trender i samfunnet er med andre ord årsak til tunge trender i folks fritidsatferd.

Ulike sosioøkonomiske mega-trender kan spille sammen, og forsterke hverandre eller dempe virkningen av hver andre slik at det oppstår kumulative virkninger og

samspillseffekter. Å klargjøre samspillseffekter er ikke enkelt og her har det vært lite tid til dette. Det er heller ikke enkelt å påvise presist hva som er virkningene av en enkelt mega-trend, for årsaksretningen er nok neppe helt entydig. Den vanlige tankegangen er nok at sosioøkonomiske endringer "forårsaker" endringer i rekreasjonsatferd. Men i noen tilfelle kan personer eller husholdninger velge å endre sin livssituasjon for å kunne få mer ferie eller drive mer med friluftsliv. Det er personer/husholdninger som velger å skifte til annet yrke eller flytte til et nytt bosted for å få bedre muligheter til å reise mer på ferie eller drive friluftsliv. Det er heller ikke uvanlig at enkelte velger å forlate samboer/ektefelle fordi partene ikke deler felles interesser i ferie- og rekreasjonssammenheng.

For å kunne bedre sine rekreasjonsmuligheter, så er det nok enkelte som endrer sin livssituasjon. Sveitsiske forskere hevder av den grunn at sveitsisk ungdom i økende grad tilpasser sitt liv økonomisk og sosialt for å kunne øke omfanget av rekreasjon (Müller et al. 1997). Den type av mega-trender er ikke bare en årsak til endret rekreasjonsatferd, men en respons på eller effekt av en grunnleggende verdiendring hvor betydningen av arbeide og inntekt blir nedjustert. I slike tilfelle blir retningen på årsaks- og virknings sammenhengene ikke entydige.

Hvis årsaksretningen først og fremst er slik at samfunnsmessige endringer (i form av mega-trender) forårsaker endringer i ferie og rekreasjonsatferd (i form av tunge trender, er det viktig å klarlegge hvordan atferden endrer seg for dem som får en endret sosiale/økonomiske situasjon. For å bedre kunne forstå hva som skjer er det imidlertid også vesentlig å klargjøre bakenforliggende årsaks- virkningskjedene. Ikke minst er det viktig å forsøke å forstå drivkreftene bak sosioøkonomiske endringer, dvs. hvorfor mega-trender i samfunnet oppstår. Kun hvis en har god innsikt i drivkreftene bak grunnleggende endringer i samfunnet kan en redusere usikkerheten i vurderingen av de tunge trendene i rekreasjonsatferden framover.

I denne analysen har det knapt nok vært tid til å prøve å belyse noen av sammenhengene mellom mega-trender og reiseatferd, slik at de mer grunnleggende sammenhengene som former mega-trendene ikke er vurdert (noe som er en vesentlig svakhet, men lite å gjøre med når tildelte ressurser ikke strekker til). Vekten her er lagt på å klargjøre hvordan reiseatferd har blitt påvirket av endringer i en enkelt bakgrunnsfaktor som økonomisk levestandard, sosial situasjon, yrkesaktivitet og lokalisering av bosted. Samspillseffekter er i liten grad drøftet.

1.2 Strategi og metode

Det er flere metoder som kan brukes til å klarlegge langsiktige endringer i reiseatferd og sammenhenger med sosioøkonomiske endringer. Den vanlige metoden er å intervju et tverrsnitt av befolkningen og å gjenta samme type intervju på seinere tidspunkt blant nye og uavhengige utvalg av befolkningen. På den måten får en "repeterte tverrsnittstudier" som belyser utviklingen over tid. De vanlige ferieundersøkelsene til Statistisk Sentralbyrå (SSB) som er gjennomført fra 1970 av, er et eksempel på denne type studier.

En fordel ved denne tradisjonelle metoden er at ved å trekke et rent tilfeldig utvalg av befolkningen hvor hver voksen innbygger har like stor sjanse for å bli trukket ut, så kan en si ganske presist hvor stor statistisk usikkerhet det er når en vil bruke opplysningene til å vurdere situasjonen for alle voksne nordmenn. En kan med andre ord bruke opplysninger fra et mindre utvalg på et par tusen nordmenn til å anslå (estimere) situasjonen til tre millioner nordmenn innen relativt små feilmarginer.

Et problem ved å trekke uavhengige utvalg av personer ved hver enkelt undersøkelse er at det er en viss feilmargin og usikkerheten ved resultatene ved hver undersøkelse. Usikkerheten øker derved når en vil vurdere utviklingen over tid. Hadde en trukket andre utvalg kunne resultatene fra hvert tidspunkt, og dataene som belyser utviklingen over tid, vært noe annerledes. At det er ulike personer som blir trukket ut til hver undersøkelse gjør det dessuten bare mulig å klargjøre gjennomsnitts- eller sum-endringer over tid for grupper av befolkningen. Det er for eksempel kan registrere av repeterte tvernsnittsstudier er hvordan samlet størrelse på den norske feriestrømmen til utlandet øker eller synker, og hvordan gjennomsnittsinntektene utvikler seg.

En måte å redusere usikkerheten på vil være å intervju akkurat de samme personene hver gang, dvs. å gjennomføre en panelstudie. Derved oppnår en samtidig å kunne belyse i hvor stor grad hver enkelt person endrer sin atferd og sosioøkonomisk situasjon over tid. I den grad ulike personer endrer atferd eller situasjon i motstridende retninger vil panelstudier kunne klargjøre det. En fordel med denne type studier er derfor at en i tillegg til å belyse hvor mye utenlandstrømmen øker over tid, kan påvise hvor mange det er som har begynt å reise til utlandet i feriene i forhold til tidligere og hvor mange som har sluttet med det (samt hvilke type nordmenn dette er). Panelstudier gjør det dessuten mulig, i tillegg til å belyse hvordan gjennomsnittsinntektene endrer seg, å klarlegge hvor mange (og hvem) det er som har fått høyere inntekter og hvor mange som har redusert sine inntekter.

En forutsetning for at repeterte tverrsnitt- og panelstudier skal gi et pålitelig bilde av utviklingen over tid, er imidlertid at selve målemetoden er den samme. Hvis ikke kan de endringene som blir registrert, skyldes vesentlige metodeendringer eller mindre justeringene.

Denne rapporten er basert på en panelstudie av nordmenns ferievener hvor utgangsundersøkelsen var en tvernsnittsstudie som SSB foretok høsten 1986 blant nordmenn i alderen 16-79 år. Den undersøkelsen ble fulgt opp 13 år seinere med tilsvarende intervju høsten 1999 av akkurat de samme personene om deres ferieatferd og sosioøkonomiske situasjon. I løpet av disse årene var disse personene blitt 13 år eldre slik at aldersmessig omfattet 1999-intervjuene nordmenn fra 29 til 92 år.

For å få mest mulig presise opplysninger ble opplysningene om inntekter og utdanning hentet inn fra byråets skatte og utdanningsregistre, og koblet sammen med intervjuopplysningene til den enkelte ved hjelp av personnummeret hver nordmann har. Tillatelse til denne sammenkoblingen var innhentet fra de involverte personene og ble utført maskinelt slik at medlemmene i panelet var og er sikret full anonymitet.

De personene som ble trukket ut til å være med i undersøkelsen, var i betydelig grad villige til å bidra med opplysninger både i 1986 og 1999. Svarprosenten var hele 80 prosent begge årene. Men av budsjettmessige grunner ble intervjukostnadene redusert i 1999. Et tiltak for å redusere kostnadene i 1999 var å begrense antall personer som SSB skulle kontakte om igjen til 2000 personer. Av dette bruttoutvalget var det 1595 personer som var villige til å bli intervjuet på nytt (netto-utvalget). Det andre kostnadsbegrensende tiltaket var å skjære ned varigheten på intervjuene fra i gjennomsnitt nesten en hel time høsten 1986 til omtrent det halve i 1999. Det ble oppnådd ved å skjære ned på enkelte tema i intervjuene. Kostnadene ble dessuten redusert ved å gå over fra å intervju flertallet ved hjemmebesøk til å foreta intervjuene over telefon og å bruke et edb-assistert skjema hvor svarene ble kodet direkte inn i registrene.

Hovedstrategien var å bruke den samme målemetoden i begge undersøkelsene og de samme spørsmålsformuleringene, bortsett fra å sløyfe enkelte tema for å begrense intervjuenes omfang. At intervjuene i 1999 ble gjennomført over telefon i stedet for ved

hjemmebesøk som i 1986 ble sett på som en mindre justering av opplegget. At intervjuene høsten 1999 baserte seg på et edb-assistert spørreskjema var også en justering. Men disse endringene, sammen med relativt små justeringene i enkelte formuleringers vedkommende som feilaktig ble gjort, har trolig ført til målefeil for noen sentrale opplysningers vedkommende .

Målefeilene har bidratt til vesentlig usikkerhet. Vestlandsforskning i samarbeide med SSB har derfor gjennomført en egen studie av feilmulighetene, en studie som SSB har finansiert. Det er publisert en egen rapport om dette med tittelen "Tilfeldige og systematiske feil (design- og målefeil) ved langtidsstudier av sosioøkonomisk utvikling - erfaringer fra en panelstudie 1986-1999 av nordmenns ferievaner (Teigland og Kleven 2001). Interesserte lesere vil finne en nærmere redegjørelse for metodiske muligheter og problem i den publikasjonen.

Hovedkonklusjonen er at bort sett fra opplysningene om endringene i nordmenns totale ferieuttak om sommeren og enkelte andre feriesesonger, er det alt vesentligste av opplysningene av høy kvalitet. Påliteligheten av opplysningene (den indre validitet) begrenser seg da til å gjelde de befolkningsgrupper som panelstudien omfatter, dvs, nordmenn som var 29-91 år i 1999 og bosatt i Norge i 1986. Opplysninger om de unge under 29 år, og innvandrere ankommet Norge etter 1986, er ikke med.

Det er usikkert i hvilken grad en kan overføre opplysningene fra panelstudien til å gjelde nordmenn generelt og om "trendene" på slutten av 1990-tallet kan overføres til kommende år, dvs. om dataene gir et pålitelig bilde av virkeligheten utenfor befolkningsgruppene og årene som er studert (den ytre validiteten).

En spesiell grunn til usikkerhet om den ytre validiteten er at opplysningene fra 1986 var fra en meget spesiell periode i norsk historie hvor forbruksmønsteret ble preget av en "jappeperiode" hvor befolkningen brukte mer penger enn de egentlig hadde. Nordmenns sparerate var derfor negativ, noe som trolig førte til et høyere ferieuttak enn normalt. De store oljeinntektene og de økte inntektene på slutten av 1990-tallet har trolig bidratt til høyere forbruksuttak enn tidligere også i 1999 når oppfølgingsstudien ble gjennomført. Det at disse to undersøkelsesårene kan være preget av spesielle forhold, gjør at en skal være forsiktig med å bruke utviklingen fra 1986 til 1999 som en sikker indikator på de langsiktige trendene. Denne usikkerheten kan vi først si noe mer presist om når vi om noen år vet hvor mye året 1999 avviker fra det "normale" på begynnelsen av 2000-tallet.

I tillegg til den statistiske usikkerheten representerer en panelstudie over en periode på hele 13 år et formidlingsproblem. For i løpet av disse årene har medlemmene av panelet blitt 13 år eldre slik at en rekke endringer i reiseatferd og livssituasjon kan skyldes "naturlig aldring" og ikke at det norske samfunn har endret seg. Når panelstudien for eksempel påviser at en større andel av voksne nordmenn har blitt pensjonister, så skyldes det delvis medlemmene i panelet er blitt 13 år eldre, slik at det er helt naturlig at pensjonistandelen øker av den grunn. En metode som denne rapporten bruker for å korrigere for "aldringseffekten", er å sammenligne atferd og livssituasjonen for de personene som var 29-79 år gamle i 1986 med de personene som var 29-79 år gamle i 1999. Derved er alderen holdt "konstant" og den samme i hver av sammenligningene. Denne konstante aldersgrupperingen blir her omtalt som "alderspanelet". Alderspanelet omfatter ikke de panelmedlemmene som var 16-28 år i 1986, og ikke dem som var 80-92 år i 1999, men kun aldersgruppene 29-79 år hvert av årene.

1.3 Effekter av sosioøkonomisk endring

Sosioøkonomisk endring er et begrep som vanligvis sikter til endringer i den økonomiske velstanden til innbyggerne i et land, samt ulike endringer i sosial struktur og bosetning. Disse faktorene er ikke uavhengige av hver andre, men påvirker hverandre gjensidig uten at det er like enkelt å identifisere hvordan økonomisk vekst eller svingninger påvirker bosetning og sosial utvikling, eller omvendt. Om den økonomiske utviklingen er det viktigste elementet i utviklingsprosessene er omdiskutert. Utenlandske studier som vi kommer tilbake til, indikerer at økonomiske forhold trolig er sentrale faktorer for reiseatferdens del. Her blir derfor denne faktoren omtalt først.

2 Økt økonomisk levestandard

2.1 Levestandard og reiseatferd generelt

Det er vanlig å høre at nordmenns økonomiske levestandard økte vesentlig på slutten av 1900-tallet etter at Norge ble en rik oljenasjon. De som kommer med slike utsagn refererer ofte til at folks inntekter økte vesentlig, slik at mangel på penger neppe i samme grad begrenser mulighetene for å gjennomføre den enkeltes forbruksønsker og for eksempel å reise i fritiden. Men hva som menes med inntekt og økonomisk levestandard er ofte uklart. Hvor mye norsk levestandard og inntektene har økt, og hvordan dette slår ut i endret reiseatferd er forbausende ofte uklart.

Noe av uklarhetene kan ha sammenheng med at økonomer bruker begrepet levestandard på to nivå, hvor makronivået refererer til hva et samfunn som helhet har tilgang til og forbruker av resurser. Mens mikronivået sikter til hva den enkelte person eller husholdning har til disposisjon til sitt mer daglige forbruk eller til å bygge formuesverdier.

Her vil begrepene levekår og inntekt bli brukt på mikronivå. Levekårene til en person eller husholdning er da et begrep som omfatter mer enn de økonomiske ressursene som står til disposisjon for den enkelte i form av inntekt og formue. Men inntekt blir ofte brukt som en indikator på økonomisk velferd og levestandard (Epland og Kirkeberg 1999).

Det er meget få norske studier av hvordan levestandard og inntektsnivå påvirker reiseatferd, mens det er flere utenlandske undersøkelser. Crouch (1994) har på 1990-tallet bearbeidet det empiriske materialet fra utenlandske enkeltstudier (dvs. gjort en sekundæranalyse) for å få systematisert kunnskapene om hva som påvirker reisestrømmene mer generelt. Arbeidet har mer hatt form av en syntese eller sammenfatning på et høyere nivå ("meta-analyse") enn en analyse som i vanlig forstand består i å oppdele et problem i enkeltelementer (Crouch og Shaw 1994). Det empiriske syntese-materialet omfattet allerede i 1992 nærmere 100 ulike studier, stort sett fra Nord-Amerika og Vest-Europa.

Et fellestrekk ved undersøkelsene er at de har forsøkt å måle mer presist sammenhengen mellom en bestemt etterspørselsfaktor og hvordan reiseatferden endrer seg. Disse sammenhengene er uttrykt i form av elastisiteter, dvs. hvor mye etterspørselen endrer seg i prosent når en determinant (som inntekt, pris eller utdanningsnivå) endrer seg en prosent isolert sett og alle andre faktorer er holdt konstante. I 1992 omfattet meta-analysene over 5000 ulike elastisiteter, hvorav det den gang var i alt 777 brukbare beregninger av inntektselastisiteter.

En av hovedkonklusjonene fra dette syntesearbeidet er at økonomiske faktorer i stor grad forklarer variasjoner i internasjonale reisestrømmer. Reiseetterspørselen ulike land i mellom er da vanligvis målt ved turistantall og samlet reiseutgifter. Men ikke-økonomiske faktorer er også viktige. Økonomiske faktorer som inntekt og pris, kan være viktigst for volumet av etterspørselen mer generelt, mens andre faktorer forklarer valg av destinasjon og innhold - hvis vi skal tro syntesestudiene til Crouch (1994 og 1995). De kan være mindre relevante for meget velstående land som Norge.

Reell inntektsvekst er eventuelt viktigst for å utløse langsiktig økt volum av reiser mellom ulike land. Å reise utenlands er imidlertid ikke noe "normalt gode" i økonomisk forstand, men et luksusgode hvor etterspørselen øker mer enn inntektsøkninger prosentvis.

Inntektselastisiteten er med andre ord positiv og større enn 1, noe som tilsier at hvis inntektene øker med f.eks. 10 prosent så øker etterspørselen enda mere prosentvis. Hadde utenlandsreiser vært et normalt gode ville en inntektsøkning også påvirket etterspørselen positivt, men økningen ville vært mindre enn inntektsøkningen relativt sett (med elastisitet mellom 0 og 1).

Innenlandske ferie- og rekreasjonstilbud er sannsynligvis mer normale goder. Beregninger i USA av etterspørselen etter f.eks. jakt og fiske i hjemlandet, og det å oppleve ville dyr, har inntektselastisiteter på mellom ca. 0.3 og 0.5 (Walsh og Kun 1992). Innenlandske flyreiser i USA derimot har mer vært et luksusgode med inntektselastisiteter på mellom 1.5 og 1.75 ifølge flyselskapenes fellesorgan ATA (per. meddelse). Svenske undersøkelser fra 1988 angir at etterspørselen etter innenlandske reiselivstjenester i form av bruk av egne kjøretøy, ulike fritidsgjøremål, og bruk av restaurant/hotell har vært luksusgoder med inntektselastisiteter på henholdsvis 1.2, 1.1 og 1.0 (Flood og Klevmarken 1990).

Det normale ved utenlandsreiser generelt er inntektselastisiteter på mellom pluss 1 og 2. En undersøkelse av svenske utenlandsreiser anslår den til 1.5 (Assarsson 1991)

Gjennomsnittsnivået i de vestlige studiene som er kjent, er 1,76-1.86. Noe som innebærer at en inntektsøkning på 10 prosent i den vestlige verden øker etterspørselen i form av internasjonale reisestrømmer med 17-19 prosent (Crouch og Shaw 1994, Crouch 1995). Men det er flere tidligere studier som har påvist inntektselastisiteter på godt over 2 (sågar 4) i forbindelse med internasjonale reiser (Socher 1985). I dag er det de utviklede landene i Asia (med Japan i spissen) som har aller størst inntektselastisitet i forbindelse med utenlandsreiser (puss 4.4 i gjennomsnitt!). Inntektsøkninger f.eks. i Japan på 10 prosent slår med andre ord ut i en økning av etterspørselen etter utenlandsreiser på vel 40 prosent (Crouch 1995).

Inntektselastisitetene varierer til dels betydelig både mellom ulike reisegenererende områder og destinasjoner. Destinasjons-elastisiteter generelt er avhengig av reiseavstand. Høyere inntektsfølsomhet for fjerne reisemål enn nærområder er derfor påviselig. Typisk for fjern-destinasjonsreiser er elastisiteter på nærmere 3, noe som betyr at inntektsøkninger på f.eks. 10 prosent øker etterspørselen med rundt 30 prosent (Crouch 1994a). Men hvis de reisende til fjern-destinasjoner kommer fra høyinntektsgrupper er etterspørselen deres mindre følsom for inntektsendringer. Blant de rike er det å reise utenlands med andre ord et mer normalt gode, og mindre knyttet til luksusbehov. Inntektselastisiteten for utenlandsreiser kan derfor synke til under 1 hvis inntektene er høye nok (Mihalic 1994).

En studie fra Sveits, som sammen med Norge er blant de rikeste land i verden, viser imidlertid at blant innbyggerne i det landet var inntektselastisiteten generelt positiv for feriereiser utenlands både sommer som vinter, og større enn 1 (Hengevoss 1991). I hvertfall var situasjonen slik på 1980-tallet som dataene omfattet. Inntektselastisiteten for vinterferier (av minst 4 netters varighet) var noe større (10-15 prosent) enn for sommerferiene, noe som tyder på at vekstpotensialet er størst for vinterferienes del - hvis inntektene i høyinntektsland som Sveits stiger.

De internasjonale studiene tyder på at inntektsnivået må over en minste terskelverdi før inntektselastisiteten for utenlandsreiser blir større enn 1. Er inntektene under terskelverdien vil innbyggere i mindre grad ha råd til å reise ut av landet, dvs. utenlandsreiser vil være en mer uoppnåelig luksus. At det er terskelverdier inntektsmessig betyr at en skjev inntektsfordeling kan begrense andelen av befolkningen i et land som har råd til internasjonale reiser. Den ujevne inntektsfordelingen mellom f.eks. U-land og I-land forklarer derfor hvorfor det aller meste av internasjonale reiser blir foretatt av innbyggerne

i de industrialiserte landene. Et skjevt inntektsnivå internt i U-land forklarer hvorfor kun en mindre overklasse har råd til å reise utenlands (Crouch 1994).

Både ved lave og meget høye inntekter er derved inntektselastisiteten lavere enn ved inntekter noe over det vanlige (Zünd 1969, sitert av Kaspar 1991). En økning av inntektene blant lavtlønnede og i midlere inntektslag er derfor det som gir størst utslag i etterspørselsvolumet generelt. Økte inntekter først og fremst blant høyere sosiale lag, vil også øke etterspørselen. Men da først og fremst i form av tilleggsferier, f.eks. om vinteren, med et annet reiseinnhold enn om lavinntektsgruppene hadde fått økte inntekter. At inntektsfordelingen i land som Storbritannia, har blitt vesentlig skjevere de siste 15 årene, er viktig forklaring på avvikende endringer i etterspørsel i det landet i denne perioden (Prentice 1993). Det er endringer i lønn til husholdningens overhode som eventuelt kan være viktigst, for det ”forklarte mest” forbruksnivået for fritidsgoder generelt, hvertfall i USA (Dardis et al. 1994).

De sammenlignende syntesestudiene viser at inntektsendringer påvirker etterspørselen etter utenlandsreiser ganske umiddelbart, uten nevneverdige utsettelse eller lag-effekt. Men når inntektsnivået er høyt, så vil økte inntekter ikke øke antallet av utenlandsreiser, men utgiftene til reiser ut av landet (Crouch 1994). Standarden som blir etterspurt, og prisleiet på utenlandsreisene, har med andre ord en tendens til å stige jo rikere de reisegenererende landene er. Det samsvarer med resultat fra en kanadisk undersøkelse som viste at jo rikere turistene var, og jo eldre, jo mindre prispfølsomme var de og jo mer opptatt av andre kvaliteter ved reisene (Stevens 1992).

At inntektselastisiteten ved utenlandsreiser er høy tilsier at et økt inntektsnivå i høyinntektsland som f.eks. Norge, kan øke den utgående strømmen vesentlig. Hvis det skjer kan det påvirke etterspørselen etter innenlandske reiselivsgoder negativt. Det vil ikke skje hvis innenlandske reiselivsgoder er normale goder eller har luksuspreg. Men hvis det å reise i hjemlandet er et inferior gode i den forstand at økte inntekter ikke øker etterspørselen etter godet, men reduserer den, da vil inntektsøkninger påvirke innenlandske tilbud negativt. At norske forbrukere til dels ser på hjemlige feriegoder på den måten kan utviklingen tidlig på 1980-tallet tyde på. For da økte den norske utenlandsstrømmen såvidt mye at norske ferieovernattinger i hjemlandet sank med 30 prosent (Teigland 1986a). Nedgangen i norsk ferieetterspørsel ble bare delvis kompensert av økt utenlandsk tilstrømning av ferierende (men den kan ha blitt delvis kompensert av økt norsk trafikk i form av kortere turer, f.eks. i helgene).

Hvis økonomisk vekst og økt inntektsnivå først og fremst øker nordmenns reiser til utlandet, kan effekten av norske inntektsøkninger være relativt beskjedne eller negativ for stedbundne norske produsenter innen overnatting, bespisning og andre opplevelsestilbud. En generelle inntektselastisiteten på 2.06 i Nord-Europa for utenlandsreiser (Crouch 1995) kan tilsi en slik utvikling.

Om norske forbrukere reagerer slik er et empirisk spørsmål. Det eneste vi vet mer presist er at en norsk studie av etterspørselen etter sydenturer, har påvist positive inntektselastisiteter (Jørgensen og Solvoll 1996). Å reise til Syden på chartertur om sommeren og høsten var i dette tilfellet luksusgoder (med elastisiteter på henholdsvis 1.3 og 1.1), mens sydenturer om vinteren var et nødvendighetsgode (med inntektselastisitet på 0.6). Disse beregningene tilsier at i Norge er etterspørselspotensialet for sydenturer knyttet til sommeren og høsten, mens inntektsøkninger vil gi mindre utslag vinterstid (ceteris paribus, dvs. forutsatt alt annet stabilt).

Trolig slår norske inntektsøkninger ikke ut umiddelbart, men med en viss tidsforsinkelse (lag-effekt). En norsk studie (Teigland 1996) viser at økonomisk vekst på 1990-tallet først

har slått ut for fullt i norsk etterspørsel etter hotellovernatting snaut 12 måneder seinere. Den relativt store norske økonomiske veksten tidlig i år 2000 med store inntektsøkninger om våren/sommeren, vil derfor sannsynligvis gi seg størst utslag fra 2001 av. Men studien til Jørgensen og Solvoll (1996) påviste faktisk en negativ sammenheng mellom forbrukernes forventninger om framtidige inntekter og etterspørselen etter sydenturer. Forventninger om høyere inntekter neste år, reduserer med andre ord etterspørselen noe på kort sikt (forventnings-elasticiteter på minus 5.0 til 12.5). Norske forbrukere tenkte tydeligvis slik når de forventet økte inntekter, at "vi venter litt - til vi får bedre råd" når det gjelder et luksusgode som Sydentur i sommerhalvåret.

Hvis det kommer en nedgang i norsk etterspørsel etter innenlandske ferietilbud de nærmeste årene, på grunn av økt trafikk utenlands spesielt sommerstid, må den eventuelt bli kompensert av en økning i andre former for norsk etterspørsel og/eller en økt innkommende reisestrøm av utenlandske tilreisende. Hvis ikke blir utviklingen negativ for innenlandske produsenter. Vekstmulighetene i form av økt antall norske kortturer i hjemlandet er trolig de mest gunstige. For en eventuell kompenserende vekst av utenlandske turister er ikke nødvendigvis sikker, da syntesestudiene til Crouch (1995) viser at trenden for reiser til Nord-Europa generelt er negativ.

Inntektselastisitetene i kildeområdene som turistene kommer fra, er riktig nok pluss 1.79 i gjennomsnitt, men nord-europeiske destinasjoner er tre ganger så prisfølsomme som sør-europeiske reisemål (Crouch 1995). Hvis økte norske inntekter øker innenlandsk kostnadsnivå og priser mer enn i konkurrerende destinasjoner, kan derfor tilstrømmingen nordover avta vesentlig. For reiser utenlands er også prisfølsomme. Prisfølsomheten er et spørsmål som panelstudien ikke belyser, men sammenhenger mellom økonomiske levekår, inntektsnivå og reiseatferden er kartlagt.

2.2 Inntektsbegrepet og datagrunnlaget i panelstudien

Generelt gjelder det at en persons levekår bestemmes av mer omfattende forhold enn de økonomiske ressursene som står til disposisjon i form av inntekt og formue. En teoretisk definisjon av inntekten i en periode kan da være den øvre grense for forbruk som en person eller husholdning kan ha uten å tære på formuen (Espeland 1997).

Det er betydelig interesse for hvordan inntektenes omfang og fordeling i den norske befolkning utvikler seg, og en rekke politiske tiltak tar sikte på å påvirke både inntektsfordelingen og utviklingen via skattesystem, inntektsoverføringer og trygdeordninger. Et formål er å utjevne inntektene mellom ulike befolkningsgrupper og sikre at de fleste har en rimelig levestandard hele livet. Et annet formål er å påvirke det samlede forbruket til innbyggerne i landet slik at det ikke blir for store presstendenser i økonomien eller for lav aktivitet og arbeidsløshet. I perioder hvor inntektene svikter kan innbyggere velge å tære på sin formue for å opprettholde noenlunde samme økonomiske forbruk og levestandard. I andre perioder hvor inntektene er høyere enn nødvendig for å ha en tilfredsstillende levestandard kan de som er i en slik situasjon, bygge opp formuesverdier som de eventuelt kan tære på i framtiden om det blir nødvendig, eller overføre til arvinger.

Ideelt sett skulle alle målinger av økonomisk velstand både omfatte disponibel inntekt og formue, og de ulike elementene som disse to begrepene består av etter at en har korrigert for skatter og avgifter, samt overføringer av pensjon, trygd og andre økonomiske goder fra

fellesskapet. Disponibel inntekt er da et sentral begrep for hva den enkelte kan forbruke av økonomiske ressurser i løpet av en tidsperiode, vanligvis ett år.

Disponibel personlig inntekt er spesielt relevant for de personer som bor alene og ikke har husholdning sammen med andre. De økonomiske levekårene til alle som deler husholdning med andre, vil avhenge av fellesskapets disponible inntekter hvis de har et økonomisk og ikke bare et bofellesskap.

I panelstudien er data om folks personlige inntekter hente inn fra SSB's inntektsregister som bygger på skatteoppgavene til den enkelte. Inntektsregisteret kan imidlertid ikke brukes til å innhente opplysninger om husholdningsinntekten til den enkelte uten tillatelse fra de andre medlemmene i husholdningen, noe som vil være et meget tidkrevende prosess. Data om samlet husholdningsinntekt for det enkelte medlem av panelet ble derfor samlet inn bare ved hjelp av intervjuene i 1986 og 1999. I 1999 var det 25 prosent av panelet som ikke ville eller kunne gi opplysninger om husholdningens samlede brutto inntekt året før (1998). I 1986 var det under en (1) prosent som hadde tilsvarende problem med å anslå brutto husholdningsinntekt året før (1985).¹

Det faktum at "bare" 75 prosent av panelet har anslått brutto husholdningsinntekt reduserer mulighetene til å kartlegge hvordan inntektsutviklingen har påvirket endringer i reiseatferden fra 1986 til 1999. SSB har imidlertid levert meget presise opplysninger om inntektene til den enkelte person, og det er rimelig å forvente en positiv sammenheng mellom en persons egen brutto yrkesinntekt og husholdningens samlede brutto inntekter, selv om sammenhengen neppe er lineær. Korrelasjonsberegninger foretatt på det materialet som er samlet inn i denne panelstudien viser da også at det er positive statistiske sammenhenger mellom de ulike inntektsvariablene i panelstudien. Høy husholdningsinntekt går oftest sammen med høy personlig inntekt².

Siden det ikke er fullstendige opplysninger om husholdningsinntektene til det enkelte medlem av panelet, er vi henvist til å bruke den personlige inntekten som indikator på økonomisk velstand. Men SSB kunne ikke levere data om de personlige inntektene uten en grundig kvalitetskontroll av skatteoppgavene. De inntektsdataene som har vært tilgjengelig tidlig nok til panelstudien, var derfor fra 1985 og 1997, dvs. ikke fra 1986 og 1999 som opplysningene om reisevanene dekker. At det ikke er identiske tidsperioder kan være mindre vesentlige. Flere undersøkelser viser at inntektsendringer slår ut i reiseatferd først for fullt omtrent ett år seinere (Frechtling 1996, Teigland 1997). Det er med andre ord en forsinkelsesmekanisme eller lageffekt mellom inntektsutviklingen og reisevaner på om lag ett år, slik at det faglig sett er mest relevant å bruke inntekten fra tidligere år til å vurdere effekter av inntekt på reiseatferd.

¹ En viktig årsak til langt høyere svarprosent i 1986 enn 13 år seinere på dette spørsmålet er at en i 1986 ba om å få anslag innenfor 12 ulike svarkategorier fra under 20 000.- i brutto husholdningsinntekt, 20-39000.- osv opp til 300 000.- kr og mer. I 1999 fikk ikke intervjupersonene hjelp til å svare på dette spørsmålet ved at ulike svaralternativ var listet opp som "grove" svarkategorier. En del kan derfor ha fått inntrykk av at en forventet et mer presist svar enn de hadde kunnskaper til, slik at de valgte å la være å svare på spørsmålet om husholdningsinntekt.

² Disse sammenhengene mellom brutto husholdningsinntekt (intervjudata i 1986) og brutto personlig yrkesinntekt i 1985 (registerdata) var statistisk signifikante (på 0,01 prosent nivå), men sammenhengen er ikke sterkt lineær (pearson korrelasjon på 0,241). Sammenhengen i 1998 og 1997 var signifikant (på 0,01 prosent nivå) og sterkere (pearson=0,41) mellom samlet brutto husholdningsinntekt i 1998 og brutto personlig yrkesinntekt i 1997. At styrken på de statistisk sammenhengene var forskjellige kan komme av at det var brukt "grove" svarkategorier for husholdningsinntekt i 1986, samt lengre tidsavstand mellom intervju- og registerdataene.

Registerdataene om den enkelte nordmanns inntekt fra 1985 og 1997 er fullstendige slik at det ikke mangler data om personlig inntekt for noen personer i panelet. For 1985 var det imidlertid ikke data om disponibel inntekt til den enkelte, kun opplysninger om den pensjonsgivende inntekten som omfatter summen av brutto lønns- og netto næringsinntekter. Dette indikerer personlig bruttoinntekt før skatter, renteinntekter og inntektsfordeler av bolig er tatt hensyn til.

For året 1997 derimot leverte SSB en rekke typer av inntektsdata som dekker både bruttoinntekt fra yrke, nettoinntekter etter at skatt, renteinntekter og boligfordel er trukket fra, samt enkelttyper av inntekter som kapitalinntekt, ytelser fra trygd med mer. Datagrunnlaget gir muligheter for en rekke typer av analyser av hvordan inntektsutviklingen har vært for den voksne norske befolkningen. Her er analysen begrenset til å klarlegge hvordan inntektene og fordelingen har endret seg, når en tar hensyn til at inflasjon har økt konsumprisene med 50 prosent i løpet av 13 års perioden fra 1985 til 1997/98.

Det er vanlig å bruke bruttoinntekten til den enkelte person som en indikator på økonomisk velstand (Epland og Kirkeberg 1999). En svakhet ved bruttoinntekt som indikator på velstand er at den omfatter "kun" summen av alle skattepliktige inntekter på selvangivelsen som voksne nordmenn har et bestemt år. Dette kan gi vesentlige utslag for dem som har svingende inntekter fra år til år. Denne indikatoren dekker imidlertid de aller fleste voksne nordmenn. SSB's fullstendige oversikt fra skatteligningen viser at 98 prosent av alle voksne nordmenn hadde en eller annen form for skattepliktig bruttoinntekt i 1996 (som var det siste året det var tall for når dataene til panelstudien ble samlet inn).

2.3 Inntektsutviklingen generelt og for yrkesaktive spesielt

2.3.1 Endringer i samlet inntekt

De samlede inntektene til nordmenn består av yrkesinntekter fra lønnet virksomhet og næringsaktivitet, kapitalinntekter og overføringer. Lønnsinntektene er de viktigste for de fleste nordmenn. Opplysninger om nordmenn generelt fra innteksregisteret viser at noe over 70 prosent av skattepliktige voksne nordmenn hadde lønnsinntekt i 1997. Lønnsinntektene utgjorde hovedtyngden (68 prosent) av alle bruttoinntektene til sammen (når kapitalinntekter ikke er regnet med).

Lønnstakerne som gruppe var 10 ganger større enn dem som hadde næringsinntekter. Kun 7 prosent eller vel 300 000 voksne nordmenn hadde skattepliktige næringsinntekter, men disse inntektene var relativt store. Næringsinntektene utgjorde 19 prosent av bruttoinntektene samlet sett.

En betydelig gruppe nordmenn (29 prosent) som tilsvarer litt over en million voksne personer, var ikke yrkesaktive og hadde ytelser fra folketrygden i en eller annen form. Samlet sett utgjorde imidlertid utbetalingene fra folketrygden ikke mer enn 13 prosent av alle bruttoinntektene i 1996. Her er ikke andre pensjonsordninger eller stønader regnet med.

Hvis en regner med kapitalinntekter og stønader generelt har yrkesinntektene i hele perioden 1986-1997 utgjort om lag 3/4 av befolkningens samlede inntekter (tabell 1). I tillegg til yrkesinntektene kommer da kapitalinntekter som har utgjort 5-6 prosent av de samlede inntektene. 17-21 prosent har vært overføringer fra ulike ordninger

(alderspensjoner, uførepensjon, avtalefestet pensjon, ulike stønader m.m.). Overføringene har økt noe i andel i løpet av denne perioden, og yrkesinntektene er noe redusert. Denne oversikten er hentet fra Sosialt Utsyn (2000) og baserer seg på en indeksberegning av utviklingen fram til 1997 hvor samlet inntekt i 1986 er satt lik 100. Beregningene har korrigert for inflasjonsutviklingen og endringer i befolkningens sammensetning, dvs. inntekt per forbruksenhet. Begrepet forbruksenhet er da et vektet mål for hvor mye barn og voksne forbruker relativt sett

Tabell 1: Inntektsutviklingen 1986-1997 for alle nordmenn med inntekt etter ulike hovedtyper av inntekt. Datakilde: SSB's inntektsregister.

Inntektstype	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Samlet inntekt, indeks*	100	104	104	100	101	104	104	105	103	105	109	112
Hvorav i %:												
Yrkesinntekt	78	77	76	74	75	73	72	72	72	73	72	73
Kapitalinntekt	5	6	6	6	6	6	5	5	5	5	6	6
Overføringer	17	17	17	20	19	22	23	23	22	22	22	21

Kilde. Sosialt Utsyn 2000, SSB

* Beregnet per forbruksenhet og inflasjonskorrigert

2.3.2 Inntekt per husholdningsenhet

Når en vil klarlegge hvordan den økonomisk velstanden utvikler seg er ikke bare avhengig av hvordan de samlede inntektene utvikler seg, men velstandsutviklingen må ses i forhold til hvor mange personer inntektene skal fordeles på. De beløp som den enkelte disponerer til forbruk og til å reise, er heller ikke bare avhengig av egen yrkesinntekt, men også om andre i husholdningen har inntekter og hvordan inntektene til de andre utvikler seg over tid. Inntekten som kan disponeres til forbruk, avhenger også av om husholdningen til den enkelte endrer seg. Det vil den gjøre om en person velger å inngå i nye fellesskap ved giftemål, samboerforhold og partnerskap. En husholdning vil også endre seg hvis det kommer til barn eller blir utvidet på annen måte (ved at slekt og venner flytter inn) eller at fellesskapet går i oppløsning ved skilsmisse, separasjon eller død.

Panelstudien dokumenterer betydelige endringer i husholdningsmønsteret i Norge i løpet av de siste 13 årene, fra 1986 til 1999, noe vi kommer tilbake til. Men størrelsen på husholdningene var stabil gjennomsnittlig sett med vel 2,7 medlemmer både i 1986 og 1999 når vi sammenligner alderspanelet disse to årene, dvs. de personene i panelet som var i samme aldersgruppe (29-79 år) i 1986 og 27-79 år i 1999. Antall barn per husholdning gikk imidlertid noe ned. For alderspanelets del var det gjennomsnittlig sett størst nedgang i antall eldre hjemmeboende barn³. Det siste betyr nok at forbruksutgiftene per husholdning kan ha gått noe ned siden eldre barn er "dyrere" i drift enn mindre barn. Hvordan forbruksutgiftene har utviklet seg er ikke kartlagt i panelstudien.

SSB har imidlertid i Sosialt utsyn (2000) publisert en oversikt over velstandsutviklingen per husholdningsenhet generelt i Norge. Den viser at fra 1986 til 1997 økte "de disponible inntektene" til nordmenn generelt med 12 prosent per forbruksenhet (tabell 1). Økningen i

³ Antall barn i alderen 7-19 år per panelmedlem sank fra 0,8 i 1986 til 0,59 barn i 1999. Antall barn i alderen 0-6 år sank fra 0,24 i 1986 til 0,19 barn i 1999.

befolkningens samlede inntekter per forbruks- eller husholdningsenhet var spesielt sterk fra 1995 til 1997, dvs. i siste halvdel av 1990-tallet.

2.3.3. Økt inntektsforskjell og polarisert forbruksmønster

At gjennomsnittets inntektene per vektet husholdningsmedlem eller forbruksenhet har økt 12 prosent kan skjule betydelig forskjeller. En europeisk kunnskapsoversikt hevder at den økonomiske utviklingen i mange vestlige land har økt interne inntektsforskjeller og ført til større polarisering av forbruksmønsteret mellom rike og fattige innbyggere. Polariseringa har økt etterspørselen etter goder i ytterkanten av pris-skalaen, dvs. både etter luksusgoder og de aller billigste godene (Nilsson og Solgaard 1995). Trolig er nordamerikanske forbruksmønstre preget av tilsvarende utviklingstrekk. For inntektsforskjellene i USA har økt sterkt de ti siste årene. Mens de rikeste 20 prosent av amerikanerne økte sine realinntekter med 20 prosent fra 1984 til 1994, fikk de 20 prosent fattigste kun en inntektsøkning på 0,1 prosent i den samme perioden (American Demographics October 1996).

Panelstudien påviser en annen utvikling i Norge enn i USA når en begrenser perspektivet til yrkesinntekter og ikke inkluderer kapitalinntekter som spesielt de rikere innbyggerne har.

De personene som hadde minst yrkesinntekt i 1985, fikk en klar del i velstandsutviklingen i Norge fram til 1997 (tabell 2). Begrepet yrkesinntekt omfatter her da kun summen av brutto lønnsinntekt og netto næringsinntekt, ikke overføringer. Det viser seg at de 10 prosent av yrkesaktive som tjente minst i 1985, dvs. desil 1, økte sine yrkesinntekter minst like mye målt i kroner som de med middels inntekter fra 1985 til 1997. Relativt sett har lavinnteksgruppene blant de yrkesaktive derved fått økt sine inntekter meget vesentlig fram til 1997 sammenlignet med dem som hadde midlere inntekter 12 år tidligere.

Tabell 2: *Inntektsgruppene blant yrkesaktive i Norge etter hvor inntekts-grensen lå mellom de 10 prosent-gruppene som hadde lavere yrkesinntekt enn andre i 1985 og 1999. Inntektene for 1985 er inflasjonskorrigert (etter konsumprisindeksen).*

Inntektsgrupper blant yrkesaktive* 10% andelsgrupper (desiler eller percentiler)	Øvre brutto inntekt i 1985	Øvre brutto inntekt i 1997	Endring i øvre inntektsnivå 1985-1997 (relativ økning i faste priser)
De 10% som tjente minst	32 700	93 025	60 325 (284%)
De 20% med lavest yrkesinntekt	81 000	142 935	61 935 (176%)
De 30% med lavere yrkesinntekt	122 610	179 540	56 930 (146%)
40%	154 080	208 887	54 807 (134%)
50	175 200	227 453	52 253 (130%)
60	194 670	247 441	52 771 (127%)
70	215 880	272 537	56 657 (126%)
80	249 450	313 572	64 122 (126%)
90	303 180	397 234	94 054 (131%)
Maksimumsinntekt brutto	1 226 000	4 100 000	2 874 000 (334%)
Gjennomsnittsinntekt brutto	175 000	245 000	70 000
Standard avvik i snittinntekt	110 000	190 000	70 000

*De yrkesaktive er her avgrenset til de som arbeidet minst 10 timer per uke, inkludert overtid og lønnet arbeide hjemme.

Denne sammenligningen omfatter alle panelmedlemmene som var yrkesaktive begge disse årene og hvor den gjennomsnittlige arbeidstiden per uke ikke endret seg (noe vi skal komme tilbake til). Endringene i inntektene skyldes derfor ikke at noen har begynt å arbeide, blitt pensjonister eller redusert/økt sin ukentlige arbeidstid. Men sammenligningen er påvirket av at pensjonsalderen er redusert i løpet av disse 12-13 årene, at det er blitt flere yrkesaktive kvinner, samt at en del av de yrkesaktive i panelet (som var blitt 13 år eldre) har fått lønnsøkning grunnet høyere kompetanse og ansiennitet.

Hvis vi fokuserer sammenligningen på voksne nordmenn generelt (og ikke bare de yrkesaktive) så viser dataene fra alderspanelet at den inflasjonskorrigerte brutto yrkesinntekten på personnivå økte 20 prosent fra 1985 til 1997 for alle de voksne nordmenn som var i aldersgruppen 29-79 år i 1986 og i aldersgruppen 29-79 år i 1999. Det har med andre ord vært en klar økning av inntektene for voksne nordmenn i allmennhet, og trolig også av velstandsnivået. Men velstandsökningen har ikke vært jevnt fordelt. Økonomisk sett har det i denne perioden vært en klar nedgang i yrkesinntektene for dem som var over 65 år fra 1985 til 1997. Nedgangen i yrkesinntekter skyldes selvsagt en redusert pensjonsalder, men også at flere av de eldste innbyggerne sluttet omtrent helt med å lønnet arbeide etter at de fikk pensjon i løpet av denne perioden.

Samtidig har det skjedd en betydelig inntektsvekst blant de nordmenn som var middelaldrene, dvs, i aldersgruppene 35-54 år, som har økt sine inflasjonskorrigerte yrkesinntekter med 50 prosent. En del av denne økingen skyldes trolig at flere middelaldrene kvinner har gått ut i inntektsgivende arbeid og derved bidratt til at gjennomsnittlig yrkesinntekt er økt for disse aldersgruppene generelt (tabell 3).

Tabell 3: Alderspanelet (29-79 år) etter gjennomsnittlig yrkesinntekt i 1985, 1997 for ulike aldersgrupper og relativ inntektsutvikling 1985-1997.

Aldersgruppe	Yrkesinntekt i 1000.- kr.		Relativ utvikling 1985-97 (100=snitt i 1985)	
	1985	1997	1985	1997
29-34 år	98,4	118,4	(116)	(195)
35-44 år	105,8	157,0	(398)	(386)
45-54 år	115,4	155,7	(251)	(398)
55-64 år	106,1	123,5	(217)	(251)
65-74 år	71,0	34,9	(84)	(217)
75-79 år	24,3	1,7	(64)	(84)
I alt	100	120,4	157	189
Antall intervjuobjekt (N)	1130	1531		

Den betydelig økningen i yrkesinntekter for de middelaldrene er det rimelig å forvente har slått ut i økt reisekonsum spesielt for denne gruppen i løpet av de siste 13 årene. Samtidig er det sannsynlig at reiseaktivitetene ikke har gått ned blant de eldre og pensjonistene tilsvarende med nedgangen i yrkesinntektene. For deler av de reduserte yrkesinntektene er kompensert ved økt pensjon og lavere skatter.

Omfanget av kompensasjon for reduserte yrkesinntekter kan en få en indikator på ved å se på ”disponibel inntekt” i 1997 som omfatter nettoinntekt etter korrigerings for utbetalt pensjon/kapitalinntekter og skatt/renteutgifter/boliginntekt. Disponibel inntekt er det dessverre ikke data for fra 1985. Men oversikten fra 1997 viser at de eldste nordmenn det året hadde et betydelig høyere netto inntektsnivå enn brutto yrkesinntekter tilsier. De nordmenn som var i 65-74 års alderen i 1999 hadde hver for seg en personlig netto inntekt etter pensjonsutbetaling og skatt som utgjorde 90 prosent av gjennomsnittsinntektene til voksne nordmenn i 29 år og eldre. De over 74 år hadde personlige nettoinntekter som tilsvarte vel 2/3 av gjennomsnittet for voksne nordmenn 29 år og eldre (tabell 4). Norske pensjonister opprettholder med andre ord en høy disponibel inntekt selv om yrkesinntektene blir borte.

Tabell 4: Hele panelet etter gjennomsnittlig personlig nettoinntekt i 1997 for ulike aldersgrupper *

Aldersgruppe i 1999	Nettoinntekt i kr. 1997	% av snittet
29-34 år	140 000	86,8%
35-44 år	183 000	113,4%
45-54 år	178 000	110,4%
55-64 år	160 000	99,5%
65-74 år	146 000	90,3%
75-79 år	108 000	67,0%
80 år og over	117 000	72,7%
I alt	161 000	100%

* Basert på skatteregisterdata for hele panelet på 1595 personer 29-91 år i 1999. Nettoinntekt omfatter her yrkesinntekt, pensjon, overføringer, kapitalinntekter og lignende, minus skatt, renteutgifter

Disse endringene er på gruppenivå og kan derfor skjule betydelige endringer både i positiv og negativ retning på for den enkelte person. Begrenser vi perspektivet til å se på endringer i brutto yrkesinntekt (lønn pluss næringsinntekter) fra 1985 til 1997 viser det seg at for enkeltindividene i panelet har det skjedd betydelige endringer.

Gjennomsnittlig fikk medlemmene i hele panelet som inkluderte personer 29-91 år i 1999, en brutto økning i yrkesinntekt på 45 000 kr. fra 1985 når det er korrigert for inflasjonen fra 1985 til 1997. Det tilsvarer en økning på 33 prosent når både yrkesaktive, pensjonister og skoleelever er med. Men det var betydelige variasjoner rundt gjennomsnittet. Jo yngre medlemmene i panelet var jo større inntektsøkning hadde de hatt i gjennomsnitt de siste 12 årene. Mens de som i 1999 var i 29-34 års alderen hadde en økning i brutto yrkesinntekt (pensjonsgivende inntekt) på 156 000.- kr eller over tre ganger mer enn gjennomsnittet, hadde de som var i 55-64 års alderen kun hatt en økning på 13 000.- i løpet av denne 12 års perioden (1985-1997). De som var 65 år og eldre opplevde samtidig en nedgang i yrkesinntekt på rundt kr. 110 000.- i snitt. Forklaringene er selvsagt at de unge gikk over fra ulønnet utdanning til yrkesaktivitet, mens de som var 65 år og eldre forlot yrkeslivet i stor grad og ble pensjonister og mistet sine pensjonsgivende inntekter (tabell 5).

Tabell 5: Hele panelet etter endringene i personlig brutto pensjonsgivende/yrkesinntekt (brutto lønn pluss netto næringsinntekt) fra 1985 til 1997 for ulike aldersgrupper. Basert på skatteregisterdata for hele panelet på 1595 personer 29-91 år i 1999

Aldersgruppe i 1999	Endring i brutto yrkesinntekt i kr.	(antall IO)
29-34 år	156 000	(195)
35-44 år	109 000	(386)
45-54 år	78 000	(398)
55-64 år	13 000	(251)
65-74 år	-111 000	(217)
75-79 år	-108 000	(84)
80 år og over	- 30 000	(64)
I alt	45 000	(1595)

Et sentralt element i inntekts- og velstandsutviklingen for den enkelte er derfor om en person endrer sin yrkesaktivitet, fra å være yrkesaktiv til å være ikke-yrkesaktiv eller omvendt. De som er stabilt yrkesaktive over tid, eller "stabilt yrkes-passive" endrer i langt mindre grad sine yrkesinntekter.

Panelstudien viser at de som var yrkesaktive begge årene, økte sine årsinntekter med 49 prosent eller vel 85 000.- inflasjonskorrigerte kroner fra 1985 til 1997. Denne gruppen har med andre ord hatt en klar økonomisk velstandsutvikling (forutsatt et skatter og avgifter ikke har slått vesentlig negativt ut). Veksten gjenspeiler imidlertid både generelle inntektsveksten i yrkeslivet, men også effekten av 13 års økt ansiennitet og kompetanse blant de yrkesaktive medlemmene av panelet.

De som sto utenfor arbeidslivet begge årene, reduserte (!) derimot sine inflasjonskorrigerte yrkesinntekter med 13 000.- kr i løpet av denne 13 års perioden (dvs. fra 1985 til 1997). Det har sammenheng med at "yrkespassive menn" tydeligvis reduserte sine "bi-inntekter" vesentlig. Noe som naturligvis gjenspeiler at disse mennene er blitt 13 år eldre, og ikke minst på sine eldre år reduserer sin økonomiske aktivitet. At yrkesinntektene er redusert indikerer nok neppe en nedgang i økonomisk velstand, for økte pensjoner har nok sannsynligvis mer enn kompensert for nedgangen.

De store endringene i yrkesinntektene kom imidlertid blant de som skiftet fra yrkesaktivitet til yrkes-passivitet. De som gikk fra "yrkespassivitet til aktivitet" mer enn firedoblet sine inflasjonskorrigerte yrkesinntekter, en vekst på ca. 150 000.- kr på årsbasis. De medlemmene av panelet som forlot yrkeslivet etter 1986 reduserte sine yrkesinntekter

med ca. 110 000.- kr i gjennomsnitt, en nedgang på hele 63 prosent. Begge disse endringene kan ses på som den direkte effekten på inntekt av å endre yrkesaktivitet, men er egentlig effekten av å endre yrkesaktivitet kombinert med den generelle inntektsveksten fra 1986 til 1999. En nærmere omtale av hvordan endret yrkesaktivitet har påvirket inntektsutviklingen (og ferievolumet) er gitt i avsnitt 4.7.

Det at de inflasjonskorrigerte inntektene for voksne nordmenn økte med 20 prosent i gjennomsnitt samtidig som husholdningene er blitt 13 prosent mindre, tilsier at den økonomiske velstanden per husholdning og husholdningsmedlem har økt noe mer enn veksten i brutto yrkesinntekt i seg selv skal tilsi.

Inntektsutviklingen har variert vesentlig i ulike deler av landet. De bostedsfylkene i 1999 hvor inntektsveksten for hele panelet (og ikke bare de yrkesaktive eller alderspanelet) hadde var sterkest i perioden 1985-1997 var Oslo og Akershus med rundt 80 000.- mer i personlig yrkesinntekt i løpet av denne 12 års perioden. Aust-Agder og Sogn og Fjordane hadde også et høyt vekstnivå med en gjennomsnitts økning av yrkesinntektene på noe over 60 000.- kr.

Sør-Trøndelag, Hedmark og Buskerud var de fylkene hvor de voksne innbyggere hadde hatt lavest inntektsvekst fra 1985 til 1999, med rundt 20 000.- mer i brutto yrkesinntekt for den enkelte (tabell 6). Disse forskjellene i inntektsutvikling har nok sammenheng både med omfanget av yrkesaktivitet, hvor stor andel av den bosatte ungdommen som har flyttet ut og gått over i yrkeslivet i løpet av perioden, hvor stor andel som har gått over i pensjonstilværelse, samt nærings- og yrkesstrukturen i fylkene.

Tabell 6: Inntektsendring 1997-1985 etter fylke. Brutto yrkesinntekt 1997 minus inflasjonskorrigert pensjonsgivende inntekt 1985.

Fylke	Gjennomsnitt	N *	Std. Avvik
Østfold	48946	81	184990
Akershus	79500	159	170652
Oslo	80934	168	360745
Hedmark	21397	59	108111
Oppland	39420	79	158781
Buskerud	21603	77	148369
Vestfold	30482	102	135641
Telemark	33822	75	115265
Aust-Agder	63847	19	129279
Vest-Agder	49797	58	139363
Rogaland	49547	173	136640
Hordaland	33338	167	157641
Sogn og Fjordane	61199	40	123193
Møre og Romsdal	25569	87	132722
Sør-Trøndelag	18835	95	146067
Nord-Trøndelag	32471	31	135668
Nordland	26904	76	127028
Troms	42948	32	120419
Finmark	36433	17	78475
Total	44912	1595	180768

* N= antall intervjupersoner

2.3.4 Velstandsutviklingen for "rike" og "fattige" nordmenn

Denne oversikten skjuler betydelige variasjoner hvis en ser på velstandsutviklingen for den enkelte person, men også når en ser på de yrkesaktive generelt. Det ble for det første større variasjon rundt gjennomsnittsinntektene og en noe skjevere fordeling av inntektene fra 1985 til 1997. Det har imidlertid ikke vært helt den samme polariseringen av inntektene slik som i en del andre land, hvor de fattige har fått meget lav inntektsøkning (om noen de siste 10-15 årene), samtidig med de rike har fått vesentlige inntektsøkninger.

Panelstudien derimot viser at inntektsfordelingen i Norge blant de yrkesaktive har blitt "positivt polarisert". De "rike" på yrkesinntekt har riktig nok blitt rikere relativt sett slik at forskjellene mellom de få med meget høy inntekt og "normal"-inntekt har økt. Men samtidig har det blitt relativt flere nordmenn i "middelklassen" inntektsmessig. Det har i tillegg vært en viss "ekstra" inntektsvekst blant de 10-20 prosent yrkesaktive som tjente relativt minst i 1985. Dette gjenspeiler muligens at prioriteringen av lavtlønnsgruppene har hatt effekter i Norge.

At tendensen i Norge gikk i retning av en "positiv skjev inntektsfordeling" fra midten av 1980 til slutten av 1990 årene forhindret ikke at høyinnteksgruppene relativt sett fikk mest øking av yrkesinntekten i løpet av denne 12 års perioden. Hvis inntektsfordelingen hadde vært helt jevnt fordelt ville skjevhetsindeksen (skewness) vært null. I 1985 var den indeksen 1,77 mens den 12 år seinere (1997) var økt til 9,42⁴. Det indikerer at "de rike" ble rikere, men det ble også de "fattige og middelklassen

Hvor en skal trekke grensene mellom "rike", "fattige" og andre nordmenn er imidlertid omdiskutert. Norge har ingen offisiell "fattigdomsgrense": SSB definerer riktig nok en "lavinntektsgrense" som halvparten av medianinntekten i befolkningen. Medianinntekten er da den inntekten som deler befolkningen i to like store grupper av personer når det gjelder inntekt slik at 50 prosent av innbyggerne har lavere og 50 prosent har høyere inntekter enn medianen.

De "rike" kan en vel tilsvarende avgrense til personer som har en inntekt på minst 50 prosent mer enn medianinntekten. Hvis en definerer "rike" og "fattige" nordmenn på denne måten og bruker "disponibel inntekt"⁵ til panelmedlemmene i 1997 som indikator, så utgjorde de "fattige" eller "lavinnteksgruppen" om lag 12 prosent av hele panelet. Et alternativ er å bruke personlig bruttoinntekt fra yrkesaktivitet som omfatter lønnsinntekter og brutto næringsinntekt. Det er en indikator som ikke får med seg overføringer i form av pensjoner, støtteordninger og virkninger av kapitalinntekter eller skatteordninger som kan være betydelige for pensjonister, studenter og "kapitalister/renteister". Hvis en bruker brutto yrkesinntekt som indikator, viser det seg at om lag 1/3 av panelet tilhørte "lavinnteksgruppen" begge årene, dvs. den gruppen som hadde under 50 prosent av medianinntektene i 1985 og 1997. Samtidig vil bruken av yrkesinntekt som indikator medføre at de rike eller høyinnteksgruppen omfatter 20-25 prosent av panelets medlemmer, dvs. den gruppen som hadde en inntekt mer enn 50 prosent høyere enn medianen.

At 1/3 av panelet eller den voksne norske befolkning tilhørte "de fattige" eller "lavinnteksgruppen" gjør at denne gruppen blir betydelig større enn det andre analyser

⁴ Kurtosis økte fra 12,4 i 1985 til 169,3 i 1997 og uten at standardavvikene for skewness og kurtosis endret seg

⁵ Disponibel inntekt omfatter de samlede inntektene inkludert overføringer og korrigert for skatt, renteinntekter og boliginntekter,

normalt indikerer ⁶. Slik definert viser det seg imidlertid at befolkningsgruppen med lavere inntekter har vært omtrent stabil i omfang fra 1985 til 1997 - skal vi tro panelstudien.

De norske befolkningsgruppene som hadde middels inntekter, økte noe i omfang fra 1986 til 1999. Andelen av relativt "rike" nordmenn med inntekter minst 50 prosent over medianen skrumpet imidlertid noe inn fra 1986 til 1999 (tabell 7). Dette litt paradoksale funnet tyder på at inntektsfordelingen blant voksne nordmenn generelt har blitt **mindre** polarisert disse 13 årene, til tross for en positiv polarisering blant yrkesaktive nordmenn. En viktig forklaring på dette paradokset er selvsagt at i løpet av denne perioden ble det i panelet flere pensjonister som gikk ned i yrkesinntekt, og flere husmødre samt studenter som gikk ut i arbeidslivet og fikk høyere personlige yrkesinntekter enn tidligere. Det er med andre ord viktig å skille mellom inntektsutviklingen blant nordmenn mer generelt, og blant de yrkesaktive. Blant nordmenn generelt blir inntektsutviklingen påvirket vesentlig av hvor mange som forlater yrkeslivet og går inn i yrkesaktivitet. Blant de stabilt yrkesaktive er det lønnsutviklingen som teller mest.

Tabell 7: Hele panelet (1595 IO) etter om de tilhørte lav inntekts-, middels inntekts- eller de relativt rike innbyggerene når det gjelder personlig inntekt 1985, 1997. Prosent

	1985		1997	
	%	N	%	N
Lav inntekt (lavere enn 50% av medianen)	35,2	562	32,8	523
Lavere middels inntekt (medianen minus 50%)	14,7	235	17,2	274
Høyere middels inntekt (median pluss 50%)	25,0	399	28,7	458
Høy inntekt (over 50% mer enn medianen)	25,0	399	21,3	340
I alt	100,0	1595	100,0	1595
Medianverdi (ikke inflasjonskorrigert)	92 500		183 361	

2.3.5 Endring i økonomisk status

SSB's lavinntektsanalyser viser at moderne fattigdom som oftest er et forbigående problem og vanligst blant studenter og enslige mødre. Halvparten av dem som i 1996 tilhørte lavinnteksgruppen av norske husholdninger, slik SSB vanligvis har avgrenset begrepet, var ute av lavinnteksgruppen det påfølgende året (Arne Andersen, SSB, pers. meddelse).

Panelstudien bekrefter at det å ha lav eller høy personlig inntekt ofte er en forbigående situasjon, i hvert fall hvis studieperioden er så lang som 12-13 år. Flertallet (52 prosent) av de panelmedlemmene som tilhørte "lavinnteksgruppen" i 1985 hadde endret sin personlige inntektssituasjon eller økonomiske status så vidt mye at de var kommet over i gruppene med midlere eller høy yrkesinntekt 12 år seinere (1997). Inntektene til 7-8 prosent av dem som var "fattige" i 1985, hadde sågar skiftet så mye fram til 1997 at de hadde flyttet "tre-trinn oppover" i økonomisk status, fra "lav" til "høyinnteksgruppen" i løpet av denne perioden.

Flertallet (52 prosent) av panelmedlemmene som tilhørte høy-innteksgruppen i 1985, opplevde også endring av sin økonomiske status. Utviklingen for "de rike" var i den motsatte retningen i og med at flertallet av dem gikk over fra å være blant de "relativt rike" (på yrkesinntekt) til å ha middels eller lav yrkesinntekt (tabell 8). Blant

⁶ For året 1996 anslår SSB at mellom 4,5 og 7,5 prosent av befolkningen hadde en inntekt under lavinnteksgrensen, litt avhengig av metoden (Arne Andersen, SSB, pers. meddelse). Men SSB bruker da husholdningsinntektene som indikator og regner dem om til forbruksenheter avhengig av hvor mange personer som er med i husholdningen

høyinntektsgruppen i 1985 hadde hele 20-25 prosent rykket tre trinn ned i økonomisk status i 1997 når det gjelder egen yrkesinntekt.

Det mest vanlige i alle inntektsgruppene var imidlertid å tilhøre samme statusgruppe økonomisk sett både i 1986 og 1997, noe rundt halvparten av panelet opplevde. Et unntak fra hovedmønsteret med inntektsstabilitet for de fleste, er utviklingen for dem som tilhørte gruppen med "lavere middelsinntekt" i 1985, dvs. dem som hadde en inntekt under medianen, men ikke mindre enn 50 prosent under median. Nesten 75 prosent av dem som tilhørte gruppen med "lavere middelsinntekt" i 1985, hadde enten fått lavere inntekter (30 prosent) eller høyere inntekt (43 prosent) 12 år seinere.

Tabell 8: Hele panelet (1595 IO) etter om de tilhørte samme hovedinntektsgruppe både i 1985 og 1997. Prosent

Økonomisk status 1985	Økonomisk status 1997				
	Lav-Inntekt	Lavere middelsinntekt	Høyere middelsinntekt	Høy inntekt	I alt
Lavinntekt	48,8	23,1	20,5	7,7	100
Lavere middels inntekt	30,2	26,4	30,2	13,2	100
Høyere middels inntekt	21,8	14,8	44,9	18,5	100
Høy inntekt	22,8	5,8	23,3	48,1	100
I alt	32,8	17,2	28,7	21,3	100

De færreste (8 prosent) av panelet opplevde "ekstreme" økonomiske endringer i den forstand at de gikk fra den ene ytterlighet til den andre når det gjelder yrkesinntekt, dvs, fra å være blant de "relativt mest rike" til å være blant "relativt mest fattige" eller omvendt. Men det var prosentvis noe flere som gikk ned tre trinn enn gikk opp tre trinn inntektsmessig i løpet av disse 12-13 årene (tabell 9).

Tabell 9: Hele panelet (1595 IO) etter endring i økonomisk status fra 1985 til 1997, dvs. brutto yrkesinntekt. Prosent

Endring i økonomisk status (brutto yrkesinntekt)	%	N
Gikk tre trinn ned	5,7	91
to trinn ned	6,9	110
ett trinn ned	14,0	223
samme økonomisk status som 13 år før	44,3	707
ett trinn opp	17,2	275
to trinn opp	9,2	146
tre trinn opp	2,7	43
Total	100,0	1595

Flertallet av dem som opplevde "ekstreme" endringer i økonomisk status var menn. Nesten 90 prosent av dem som gikk fra å tilhøre høyeste inntektskategori til den laveste var menn, og nesten 75 prosent av dem som svingte fra å være blant de mest "fattige" til å være blant de "mest rike" var også menn. De færreste kvinner opplevde å gå fra å være blant de "mest rike" til å være blant de "mest fattige" på personlig yrkesinntekt, eller omvendt. Men 2/3 av dem som tok ett trinn opp i inntektsnivå fra 1985 til 1997 var kvinner, som ikke minst gikk over å være "hjemmeværende" til en yrkesaktiv tilværelse (tabell 10).

Tabell 10: Hele panelet (1595 IO) etter endring i økonomisk status fra 1985 til 1997, dvs. brutto yrkesinntekt og for ulike kjønn. Prosent

Endring i økonomisk status (brutto yrkesinntekt)	Menn	Kvinner	I alt
Gikk tre trinn ned	87,9	12,1	100
to trinn ned	51,8	48,2	100
ett trinn ned	47,1	52,9	100
Samme økonomisk status som 13 år før	47,8	52,2	100
ett trinn opp	31,6	68,4	100
to trinn opp	52,7	47,3	100
tre trinn opp	74,4	25,6	100
Total	48,7	51,3	100

Flertallet av dem som gikk "ekstremt" ned i yrkesinntekt var dessuten i eldre alder, hvorav 97 prosent var eldre enn 44 år med hele 2/3 i 55-64 års alderen. At "nedgangstidene" økonomisk sett for den enkelte startet i betydelig omfang så tidlig som på slutten av 40-års og tidlig 50-års alderen, henger nok sammen med andre sosial endringer. 2/3 av dem som gikk ned to inntektstrinn, var også over 44 år - når trinnene er målt i 50 prosent av medianverdiene (tabell 11).

Ungdomsgruppene har naturlig nok hatt den motsatte utviklingen, hvor 91 prosent av dem som svingte fra å være blant de "mest fattige" til de "mest rike" var ungdommer under 28 år i 1986. 95 prosent av dem som gikk ett eller to trinn opp i yrkesinntekt eller økonomisk status i løpet av denne 13 års perioden var under 45 år gamle i 1986. De fleste svingningene i personlig yrkesinntekt var med andre ord nært knyttet til visse aldersgrupper og til ulike grad av yrkesaktivitet mellom menn og kvinner.

Tabell 11: Hele panelet (1595 IO) etter endring i økonomisk status fra 1985 til 1997, dvs. brutto yrkesinntekt for ulike aldersgrupper i 1986. Prosent.

Endring i økonomisk status (brutto yrkesinntekt) fra 1985 til 1997	Alder i 1986						I alt
	16-28	29-34	35-44	45-54	55-64	65-74	
Gikk tre trinn ned	2,2	0,0	1,1	20,9	65,9	9,9	100
To trinn ned	15,5	5,5	16,4	22,7	33,6	6,4	100
Ett trinn ned	19,3	15,7	27,8	25,1	8,5	3,6	100
Samme økonomisk status som 13 år før	19,5	15,4	28,3	15,4	11,2	8,8	98,6*
Ett trinn opp	45,5	21,5	28,4	4,4	0,4	0,0	100
to trinn opp	69,2	11,6	15,1	1,4	1,4	1,4	100
tre trinn opp	90,7	0,0	7,0	2,3	0,0	0,0	100
Total	29,2	14,2	24,1	14,0	12,4	5,5	100

* av de som var 75 år og eldre i 1986 var det ingen endringer i økonomisk status fra 1986 til 1999, men 1,4% ble kategorisert som å ha "samme status" med en (oftest lav) yrkesaktiv inntekt selv om de var blitt over 79 år i 1997.

Minst halvparten av dem som var alders- eller uførepensjonist i 1999 hadde fått sine yrkesinntekter redusert ett eller flere trinn fra 1985 til 1997, når trinnene blir målt i 50 prosent av medianinntektene. Mens de aller fleste andre alderspensjonister og uføretrygdede var på samme økonomiske trinn som tidligere. De som i 1999 hadde kontantstøtte eller barselspermisjon, hadde endret sin økonomiske status både i positiv og negativ retning selv om nesten 60 prosent av dem var i samme kategori av yrkesinntekt i 1986 som i 1999 (tabell 12).

Tabell 12: Hele panelet (1595 IO) etter endring i økonomisk status fra 1985 til 1997, dvs. brutto yrkesinntekt, for ulike grupper av ikke-yrkesaktive i 1999. Prosent.

Endring i økonomisk status (brutto yrkesinntekt) fra 1985 til 1997	Ikke yrkesaktiv i 1999			
	Generelt	Mottar alderspensjon	Uførepensjon	Kontant-støtte/-barselsperm
Gikk tre trinn ned	16,6	22,0	9,0	0,0
To trinn ned	15,1	14,6	20,2	9,7
Ett trinn ned	13,8	11,0	27,0	9,7
Samme økonomisk status som 13 år før	50,3	50,6	42,7	58,1
Ett trinn opp	2,5	0,6	1,1	12,9
to trinn opp	1,5	1,2	0,0	6,5
tre trinn opp	0,2	0,0	0,0	3,2
Total	100	100	100	100
Antall IO	477	328	89	31

Når det gjelder å endre økonomisk status var det var kun mindre forskjeller mellom personer med ulik sivilstand. Tendens blant dem som var separert eller skilt i 1999, var at rundt 1/3 hadde samme økonomisk status i 1999 som 13 år tidligere. Omtrent like mange av dem hadde bedret sin økonomiske situasjon eller fått en mindre gunstig yrkesinntekt enn panelet generelt (tabell13). Yrkesinntektene til de skilte og separerte endret seg imidlertid noe mer både i positiv og negativ retning enn blant nordmenn ellers. Å bli skilt/separert betyr ikke nødvendigvis i norsk sammenheng at inntektsnivået endrer seg radikalt på lengre sikt (men hvordan inntektene blir fordelt og utgiftene blir sier panelstudien ikke noe om).

Den gruppen som hadde den mest stabil økonomisk situasjonen disse 13 årene var enkene og enkemennene, hvor 2/3 var i samme relative situasjon både i 1986 og 1999. Å være gift eller ha en registrert partner er heller ikke noen "garanti" for at egne yrkesinntekter utvikler seg i positiv retning på lengre sikt. Men det henger nok også sammen med at de som er gifte, både forlater yrkeslivet og begynner sin yrkesaktive karriere i løpet av en 13 års periode.

Tabell 13: Hele panelet (1595 IO) etter endring i økonomisk status fra 1985 til 1997 (brutto yrkesinntekt), og ulike typer av sosial situasjon i 1999. Prosent

Endring i økonomisk status (brutto yrkesinntekt) fra 1985 til 1997	Sivilstand i 1999						
	Gift eller registrert partner	Samboende	Enke/enkemann	Separert	Skilt	Lever ikke i fast parforhold	Generelt
Gikk tre trinn ned	6,0	2,1	9,2	5,0	4,8	4,2	5,7
To trinn ned	7,2	5,7	7,0	5,0	8,1	5,6	6,9
Ett trinn ned	13,9	15,0	12,0	20,0	19,4	12,0	13,9
Samme økonomisk status som 13 år før	44,9	32,1	66,9	35,0	38,7	32,4	44,3
Ett trinn opp	18,2	21,4	0,7	25,0	17,7	21,8	17,3
to trinn opp	7,2	18,6	4,2	5,0	9,7	19,7	9,1
tre trinn opp	2,6	5,0	0,0	5,0	1,6	4,2	2,7
Total	100	100	100	100	100	100	100
Antall IO	1081	140	142	20	62	142	1590

2.4 Ferievolum og effekt på gruppenivå av endret økonomisk status

Det at inntektene og velstandsnivået har økt vesentlig for nordmenn flest, og hele 40 prosent for de yrkesaktive, er det rimelig å tro vil påvirke mulighetene for å dra på ferie. At inntektene også svinger til dels vesentlig gjennom livet skulle tilsi at ferieatferden kunne svinge tilsvarende. Ikke minst skulle en tro at store eller "ekstreme" endringer i velstandsnivå skulle gi seg klare utslag i ferieuttak. Hvis yrkesinntektene til en person øker sterkt og personen går fra å være blant de relativt sett mest "fattige" til å være blant de med relativt høyest inntekt ("de ny-rike"), så skulle det isolert sett føre til at disse personene økte sitt ferieturuttak. Det kunne gjelde uansett om ferieuttaket er målt i prosentandel på minst en ferietur per år, antall ferieturer eller antall dager til sammen på ferietur på årsbasis. Men så enkelt er det nok ikke.

Ser vi på ferieuttaket for hele panelet (og ikke korrigerer for at medlemmene er blitt 13 år eldre i 1999), så viser det seg at prosentandelen på ferietur gikk **ned** blant de personene som gikk fra å være blant de "mest fattige" til å være de "mest rike", med hele 11-12 prosentpoeng (fra 83,7 til 72,1 prosent). Kun en gruppe hadde en større reduksjon i andelen som lot være å dra på ferietur" på årsbasis enn de "nyrike", og det var dem som gikk fra å være blant de "mest rike" til å bli de "mest fattige" målt ved brutto yrkesinntekt i 1985 og 1997. De personene som reduserte sin ferieaktivitet minst var dem som gikk to trinn opp inntektsmessig, når de ulike trinnene er målt ved 50 prosent avvik fra medianverdien disse to årene (tabell 14).

Tabell 14: Hele panelet (1595 IO) etter andel som dro på minst en ferietur på årsbasis i 1986, 1999 og endring av økonomisk status (målt ved yrkesinntekt for 4 mediangrupper). Prosent.

Endring i økonomisk status (brutto yrkesinntekt)	1986 %	1999 %	Endring 1986-1999 %-poeng
Gikk tre trinn ned	82,4	62,6	- 19,8
to trinn ned	81,8	76,4	- 5,4
ett trinn ned	85,2	75,8	- 9,4
samme økonomisk status som 13 år før	79,8	71,1	- 8,7
ett trinn opp	84,7	76,7	- 8,0
to trinn opp	82,2	81,5	- 0,7
tre trinn opp	83,7	72,1	- 11,6
Total	82,0	73,6	- 8,4

Vesentlige deler av disse endringene i ferieuttak har imidlertid sammenheng med at panelet ble 13 år eldre i løpet av denne perioden. Hvis vi korrigerer for aldersutviklingen, ved å kun se på endringene for alderspanelets del, viser det seg at de som gikk fra å være "mest rike" til å være "mest fattige" på yrkesinntekt reduserte sin andel av de ferierende på samme måte som gjennomsnittet gjorde det. De som fikk den motsatte økonomiske utviklingen, og gikk fra å være "mest fattig" til "mest rike" på yrkesinntekter, **reduserte** imidlertid sin ferieaktivitet aller mest (hele 28 prosent-poeng). 100 prosent av disse "nyrike" dro på minst en ferietur i 1986 til at "kun" 72,1 prosent gjorde det i 1999 (tabell 15). Den sistnevnte gruppen av nordmenn som fikk sine personlige inntekter økt ekstremt mye, utgjorde bare 2,8 prosent av befolkningen. De hadde også ekstremt mye av lengre friperioder i 1986. 91,7 prosent av dem hadde 7-9 ukers ferie på årsbasis i 1986. Dette var unge personer og 74 prosent av dem var menn som i løpet av disse 13 årene "byttet" lange friperioder og lav inntekt med kraftig økte yrkesinntekter og kortere ferier.

Tabell 15: Alderspanelet (29-79 år) etter andel som dro på minst en ferietur på årsbasis i 1986, 1999 og grad av endring av økonomisk status (målt ved yrkesinntekt for 4 mediangrupper)

Endring i økonomisk status (brutto yrkesinntekt)	Andel som dro på ferietur på årsbasis		
	1986 %	1999 %	Endring 1986- 1999 %-poeng
Gikk tre trinn ned	82,0	74,4	-7,6
to trinn ned	81,7	78,8	-2,9
ett trinn ned	83,9	75,4	-8,5
samme økonomisk status som 13 år før	80,7	73,8	-6,9
ett trinn opp	87,3	76,7	-10,6
to trinn opp	88,9	81,9	-7,0
tre trinn opp	100,0	72,1	-27,9
Total	82,7	75,1	-7,6
Antall IO	1130	1531	

En nærliggende forklaring på at noen byttet lengre friperioder i 1986 med kraftig økte yrkesinntekter kunne være at dette var nordmenn som gikk på skole eller studerte i 1986 for så å gå ut i meget godt betalte yrker seinere. Men det er bare delvis tilfelle. Kun 30,2 prosent av de "nyrike" oppga i 1986 at de var skoleelev/student med minst 10 timers undervisning per uke. Forklaringen er heller ikke at de "nyrike" var hjemmeværende kvinner som byttet omsorgstjenester hjemme med seinere topplønn i yrkesaktivitet, eller menn som avtjente militærtjeneste i 1986 og var ute i godt betalte yrker i 1999. For disse to sistnevnte gruppene utgjorde kun 4,6 prosent av de "nyrike" i 1999.

Flertallet (62,8 prosent) av dem som hadde økt sine inntekter "ekstremt mye" i løpet av disse 13 årene, var yrkesaktive også i 1986. En skulle kanskje trodd at dette da måtte være nordmenn som hadde en kortere deltidsjobben i 1986 og hadde gått over til fulltidsarbeide i 1999, men de "nyrike" yrkesaktive hadde i 1986 normal arbeidstid og arbeidet gjennomsnittlig 38,7 timer per uke. En alternativ forklaring kunne være at de "yrkesaktive nyrike" drev egen virksomhet i 1986 og kunne velge hvor mange uker de ville arbeide i året. Men de aller fleste (92,5 prosent) av de "yrkesaktive nyrike" var i 1986 ansatte og oppga i 1986 at de vanligvis hadde kun rett til 4 ukers ferie. Av ukjente grunner reiste de på vesentlig flere ferieuker i 1986 enn det de vanligvis hadde rett til. Året 1986 var med andre ord et "unormalt år" for disse personene⁷. Om dette skyldes at akkurat året 1986 var unormalt (og preget av jappetid) eller at det normale hvert år blant nordmenn er at livssituasjonen og atferden til en mindre gruppe innbyggere "svinger vesentlig", det vet vi ikke. For det kan godt være at det er en normal eller "naturlig variasjon" også i sosioøkonomiske forhold og atferd, uten at dette er påvist.

Måler vi ferieturuttaket ved antall dager på ferietur på årsbasis, var det den gruppen av panelet som økte sin økonomiske status med tre trinn, dvs. fra å være blant de "mest fattige" til å bli blant de "mest rike", som hadde størst **nedgang** i ferieuttak av alle i løpet av disse 13 årene. De "nyrike" reduserte antall feriedager med 5,5 dager i gjennomsnitt fra 1986 til 1999, en nedgang som var nesten dobbelt så stor som gjennomsnittet for panelmedlemmene (tabell 16). Jo høyere vekst i økonomisk status relativt sett, jo større var derfor nedgangen i ferieuttak målt i dager på ferietur.

⁷ En mulig forklaring på at disse personene reiste mer enn de vanligvis hadde ferierett til, kan være at panelstudien ikke dekker "ferieåret", men perioden september-august før intervjuene som ble foretatt om høsten. Derved er det godt mulig at enkelte kombinerte ferieuker fra to ulike "ferieår", slik at summen ble mer enn de hadde rett til i kalenderåret.

Tabell 16: Hele panelet (1595 IO) etter gjennomsnittlig antall ferieturdager på årsbasis i 1986, 1999 og grad av endring av økonomisk status 1985-1997 (målt ved yrkesinntekt og 4 mediangrupper)

Endring i økonomisk status (brutto yrkesinntekt) fra 1985 til 1997	1986 Dager	1999 Dager	Endring 1986-1999 (Dager)
Gikk tre trinn ned	21,6	16,7	-4,9
to trinn ned	19,9	21,1	+1,2
ett trinn ned	18,0	14,1	-3,9
samme økonomisk status som 13 år før	17,9	15,0	-3,9
ett trinn opp	16,6	14,7	-1,9
to trinn opp	18,3	14,4	-2,8
tre trinn opp	20,9	15,5	-5,5
Total	18,2	15,3	-2,9

Hvis årsaks-virkningsmekanismen mellom ferieturuttaket og økonomisk status er symmetrisk, dvs. virker begge veier, så skulle en tro at de personene som gikk vesentlig **ned** i økonomisk status og hadde en relativt sett sterk nedgang i yrkesinntekt fra 1986 til 1999, delvis gjorde det fordi de valgte mer fritid i stedet for inntekt - og at det valget ville føre til at de reiste mer. Men de som gikk ned i økonomisk status reduserte også antall reisedager på ferietur fra 1986 til 1999. Årsaks-virkningssammenhengen mellom betydelige endringer i økonomisk status og ferieturuttak var med andre ord ikke symmetrisk, i hvertfall ikke i denne tidsperioden.

Uansett om inntektene til den enkelte gikk vesentlig opp eller ned fra 1986 til 1999, så sank ferieturuttaket i løpet av disse 13 årene. Det eneste unntaket var for den gruppen som gikk ned to trinn inntektsmessig. For den gruppen økte sine dager på ferietur med vel en dag i løpet av denne perioden (tabell 17). En nærliggende forklaring er at inntektsendringer i seg selv ikke er vesentlig for ferieturuttaket (målt i dager eller antall turer), men at det er andre og foreløpig ukjente faktorer som eventuelt samspiller med inntektsendringene som er viktige.

Tabell 17: Hele panelet (1595 IO) etter andel som var på sommerferietur i 1986, 1999 og grad av endring av økonomisk status (målt ved yrkesinntekt og 4 mediangrupper).

Endring i økonomisk status (brutto yrkesinntekt)	1986 %	1999 %	Endring 1986-1999 Prosentpoeng
Gikk tre trinn ned	70,3	50,5	-19,8
to trinn ned	78,2	66,4	-11,8
ett trinn ned	75,2	67,7	- 7,5
samme økonomisk status som 13 år før	72,1	64,5	- 7,6
ett trinn opp	77,5	72,4	- 5,1
to trinn opp	69,9	76,7	+ 6,8
tre trinn opp	72,1	65,1	- 7,0
Total	73,6	66,8	- 6,8

Nå kan størrelsen på den enkeltes forbruk av ferieturgoder måles ved hjelp av ulike indikatorer, hvor samlet tid eller penger brukt på den type forbrugsgoder er de vanlige indikatorene. Panelstudien samlet ikke inn opplysninger om økonomiske utlegg på turene, slik at samlet tid medgått, antall turer på årsbasis eller dager per tur er de aktuelle indikatorene en kan velge mellom.

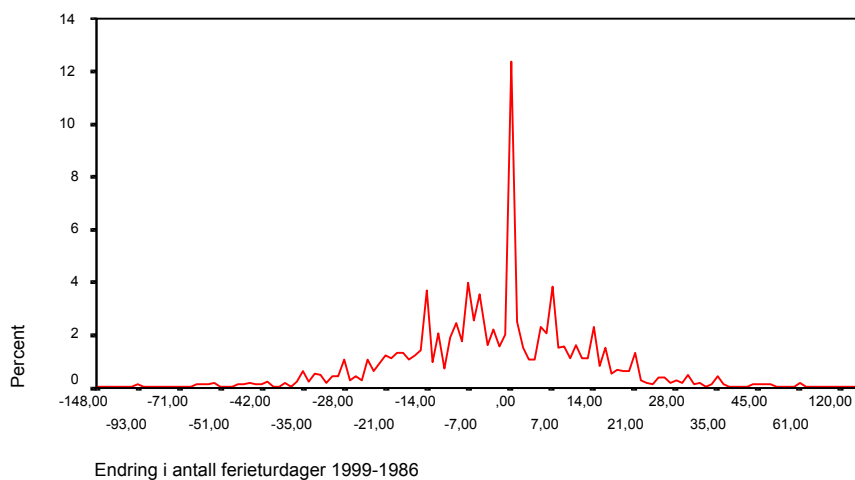
Panelstudien viser at gjennomsnittlig så sank ferieturuttaket fra 1986 til 1999 med 2,9 dager i løpet av denne 13 års perioden. Det var da små forskjeller mellom de ulike aldersgruppene, med unntak av at de aller eldste som var 80 år og eldre i 1999 redusert sitt uttak vesentlig og med vel 2 uker etter 1986 (tabell 18). Norsk kvinner som gruppe reduserte ferieturuttaket samtidig klart mer enn norske menn. Spesielt gjaldt dette de unge og litt eldre kvinnene. Et unntak var de kvinnene som nærmet seg 80-års alderen som tydeligvis var like aktive når det gjelder å reise på ferietur som tidligere.

Tabell 18: Endring i gjennomsnittlig antall dager på ferietur på årsbasis fra 1986 til 1999 for hele panelet etter alder i 1999.

Alder i 1999	Endring i antall ferieturdager			Antall intervjupersoner
	Menn	Kvinner	I alt	
29-34 år	-1,8	-3,5	-2,65	195
35-44 år	-1,5	-4,2	-2,75	386
45-54 år	-1,8	-1,7	-1,74	398
55-64 år	-1,8	-3,4	-2,59	251
65-74 år	-0,5	-4,0	-2,27	217
75-79 år	-4,2	0,4	-1,64	84
80 år og mer	-14,6	-16,4	-15,75	64
I alt	-2,0	-3,7	-2,86	1595

2.5 Ferievolum og effekter på individnivå av inntekts- og sosial endring

Disse gjennomsnittstallene skjuler at det er betydelig variasjon i ferieturuttaket fra et år til ett annet på individ nivået. Mens enkelte ikke tok seg en eneste ferietur i 1986, kunne de 13 år seinere legge ut på en eller flere meget langvarige ferieturer, eller omvendt. Volumendringene som foregikk i ferieturuttaket, varierte derfor fra det ytterpunkt hvor de reiste på 120 flere dager i 1999, til at enkelte dro på 148 færre dager enn i 1986. Det vanligste var imidlertid kun å endre varigheten på samlet ferievolume med 1-2 uker (figur 1).

Figur 1: Endring i antall ferieturdager til 1999 fra 1986.

Når det gjelder **endringene** i samlet ferieturforbruk fra 1986 til 1999 er det et grunnleggende skille mellom fire grupper av personer, nemlig:

- de personene som dro på ferietur både i 1986 og 1999, dvs de stabilt ferierende som gjennomsnittlig reduserte ferieturuttak med 1,3 dager fra 1986 til 1999. Disse personene utgjorde 65,2 prosent av panelet
- de personene (9,6 prosent) som hverken dro på ferietur i 1986 eller i 1999, dvs. de stabilt ikke-ferierende som naturlig nok IKKE endret antall dager på ferietur med en eneste dag.
- de personene som ikke var på ferietur i 1986, men dro på ferietur i 1999 og som gjennomsnittlig økte antall dager på ferietur med 15,7 dager (fra null dager i 1986). Disse som endret sin atferd "til å dra på ferie" utgjorde 8,4 prosent av hele panelet.
- De personene som var på ferietur i 1986, men ikke dro på en eneste tur i 1999 som reduserte antall ferieturdager med 19,7 dager i 1999 til null i 1999 fra gjennomsnittlig 19,7 dager i 1987. De personene som gikk "fra det å feriere" utgjorde 16,8 prosent eller dobbelt så mange som de som gikk "til å feriere" i løpet av denne 13 års perioden. At det var dobbelt så mange som sluttet å dra på ferietur som det kom til "nye ferierende, forklarer selv sagt i vesentlig grad at gjennomsnittlig antall dager på ferietur gikk ned for panelet som helhet (tabell 19).

Tabell 19. Panelet etter endring i antall ferieturdager på årsbasis og etter om personene var på ferietur eller hjemmeværende både i 1986 og 1999, eller kun ett av årene

	Endring i antall dager på ferietur fra 1986 til 1999 (snitt)	Andel av panelet	Antall intervju personer
Ferietur både 1986 og 1999	-1,3	56,2	1040
Ikke ferietur verken i 1986 eller 1999	0,0	9,6	153
Ikke ferietur i 1986, men i 1999	15,7	8,4	134
Ferietur i 1986, men ikke i 1999	-19,7	16,8	268
I alt	- 2,9	100	1595

En betydelig del av variasjonene i ferieturuttaket avhenger med andre ord av om folk bestemmer seg for å reise på ferietur eller ikke et bestemt år. Multivariate modellberegninger viser at beslutningene om en skal reise på ferietur hvert år eller ikke er påvirket av flere faktorer. Hvor viktig endringene i den enkeltes personlige økonomi er på samlet ferieturuttak (målt i antall dager) avhenger av om en reiste stabilt på ferietur både i 1986 og 1999, eller om en valgte å reise kun ett av årene. De personene som verken var på ferietur i 1986 eller 1999, endret ikke sin atferd på dette området i det hele tatt per definisjon, slik at for disse personene er det ingen variasjon å analysere ved hjelp av statistiske modellverktøy.

Den store gruppen "stabilt ferierende" som både var på ferietur i 1986 og 1999, endret antall dager de reiste ganske lite per år (- 1,3 dager). Disse endringene kan i teorien være knyttet til flere forhold. En av de mest aktuelle faktorene i våre dager er utvidelse av kollektive fritidsordninger som gir den enkelte utvidet rett til lengre ferie eller lavere

pensjonsalder. I løpet av perioden fra 1986 til 1999 har alle ansatte over 60 år fått utvidet retten til ferie fra 4 til 5 uker, samtidig som pensjonsalderen ble redusert ved ulike ordninger (inkludert avtalefestet pensjon som senket pensjonsalderen ned til 62 år for visse grupper). Fritid er imidlertid ikke tilstrekkelig for å feriere. En må også ha økonomisk mulighet til å reise slik at hvis folk får bedre råd er det rimelig å tenke seg at ferieturuttaket øker (eller omvendt hvis inntektene svikter. I tillegg til økonomisk evne er det en klar fordel å ha god helse og en hindring hvis helsen svikter. Den enkelte må også ha interesse for det å reise, en interesse som også kan endret seg hvis en for eksempel mister sitt vanlige reisefølge og blir enslig. Mulighetene for å reise øker nok også hvis en eier eller har tilgang til fritidshus eller eget transportmiddel i form av personbil. Interessen for det å reise kan nok også variere over tid, men blir sannsynligvis neppe helt borte hos dem som har vært sterkt engasjerte.

Det er for øvrig ikke uvanlig å tro at reisebehovet og interessen er spesielt utbredt blant visse befolkningsgrupper med høy utdanning eller inntekt eller som bor i større byer. Selve uttaket av ferieturdager vil nok også påvirkes av om en et bestemt år velger å reise på flere ferieturer enn vanlig, eller om en i stedet for å dra på ferietur av minst 4 netters varighet drar på flere kortturer (1-3 netter).

Multivariate modellberegninger (regresjon) har testet om det er påviselig statistiske sammenhenger mellom **endringer i ferieturuttaket** (målt i dager på årsbasis) og de faktorene som er nevnt overfor⁸. Det viser seg at endringene i ferieuttaket for dem som reiste stabilt på ferietur både i 1986 og 1999, i stor grad blir "forklart" av 8 ulike faktorer med stor sannsynlighet. Disse faktorene blir i det følgende referert til som "**basismodellen**", dvs. den beregningsmodellen som seinere i rapporten danner grunnlaget for å sjekke om det er enkelte andre faktorer som i tillegg har forklaringskraft. Basismodellen er da en atferdsmodell som i panelmetodisk litteratur omtales som en "betinget endringsmodell" (Finkel 1995). Samlet sett "forklarte" faktorene i denne basismodellen 0,48 prosent av variasjonen i ferieuttaket generelt, dvs. den kvadrerte regresjonskoeffisienten (R^2) var 0,48. Det er med andre ord andre faktorer enn dem som er med i basismodellen, som eventuelt forklarer minst halvparten av hele variasjonen i ferieuttaket.

De vanlige bakgrunnsfaktorene som alder, kjønn og endringer i utdanningsnivå viser seg å være ikke-signifikante faktorer med liten forklaringskraft. En rekke faktorer som antall ferieuker en hadde rett til, om en var blitt "ekstremt nyrik", om en var 80 år og eldre, eller om intervjuemetoden hadde endret seg (fra besøks- til telefonintervju), hadde heller ikke forklaringskraft. At en faktor er statistisk signifikant betyr her at rene tilfeldigheter ikke kan forklare den målte sammenhengen mellom atferd og faktoren. Den maksimale sannsynligheten for å trekke feil konklusjon, hvis det i virkeligheten er en sammenheng mellom ferieuttak og en bestemt faktor (signifikansnivået), er i denne rapporten valgt å ligge på et nivå på høyst 10 prosent.

⁸ Det er viktig å merke seg at her er det **endringene i ferieturuttaket** som er modellert, og ikke uttaket et bestemt år. Regresjonsberegninger forutsetter nemlig uavhengige observasjoner, dvs. at registrerte kjennetegn (opplysninger) om en person er uavhengige av andre observasjoner. Ved panelstudier er det ikke uavhengighet, for den enkeltes alder, kjønn, reisevaner i 1999 er ikke uavhengig av hva alderen, kjønn eller ferievaner var i 1986. Men eventuelle endringer i ulike kjennetegn fra 1986 til 1999 for den enkelte person vil være uavhengig av endringene hos de andre intervjupersonene.

2.5.1 De stabilt ferierende: Basismodellen for ferieturuttak

Det flertallet som ferierte både i 1986 og 1999 reduserte ikke antall ferieturdager på årsbasis med mer enn 1,3 dager, men det var langt mer variasjon i endringene enn dette gjennomsnittstallet indikerer.

Regresjonsberegninger viser at de enkeltfaktorene som for de stabilt ferierende forklarer variasjonene i endret ferieturuttaket på årsbasis (tabell 20), er:

- om en person tidligere var yrkesaktive og etter 1986 er blitt en eller annen form for pensjonist. De "nye pensjonistene" økte antall dager på ferietur med nesten en uke (5,5 dager) i gjennomsnitt fra 1986 til 1999 isolert sett, dvs. når en kontrollerer for en rekke andre endringer i deres bakgrunn og livssituasjon.
- om en person hadde fått barn etter 1986. Å ha fått barn i løpet av perioden mellom 1986 og 1999 reduserte antall dager på ferietur med snaut 3 dager på årsbasis i gjennomsnitt i forhold til hva det ellers ville vært
- om de hadde blitt enslige etter 1986. De som ble enslige etter 1986, reiste på 3 dager kortere ferietur til sammen i 1999 enn 13 år tidligere, isolert sett.
- hvis den enkelte hadde solgt fritidshuset sitt siden 1986 og ikke skaffet seg et nytt, ble samlet antall dager på ferietur redusert med vel 5 dager. De som kjøpte seg en hytte etter 1986, reiste derimot **ikke** signifikant på flere ferieturdager i 1999 samlet sett fordi om de hadde fått seg egen hytte i løpet av denne 13 års perioden og ikke hadde hytte tidligere. De som kjøpte seg hytte etter 1986, økte imidlertid antall kortturer med 2-3 turer fra 1986 til 1999 (modelleringen av kortturene blir ikke dokumentert her). Det å kjøpe seg hytte økte med andre ord ikke antall dager en reiste på ferietur på årsbasis, men antall helgeturer og kortere overnattingsturer økte tilsvarende 2-3 ekstra helgeturer per år i gjennomsnitt. (De som kjøpte hytte dro også på litt flere ferieturer per år, men ikke flere dager samlet sett - noe vi kommer tilbake til).
- det var en substitusjonseffekt i den forstand at hvis en person reiste mer på kortturer i 1999 enn i 1986, så reduserte det i seg selv antall ferieturdager. Sammenhengen var klar, men svak og slik at det måtte seks ekstra korte overnattingsturer til for å redusere samlet antall dager på ferietur med en dag på årsbasis.
- endringer i antall ferieturer fra 1986 til 1999, hvor en ekstra ferietur i 1999 i forhold til 1986 økte samlet antall ferieturdager med nesten 6 dager eller omvent (dvs. en uke ekstra per ekstra ferietur eller en uke mindre hvis en ferietur ble kuttet ut). Denne sammenhengen indikerer nok at det ikke er slik at de som reiser på ferietur, velger flere men mer kortvarige ferieturer samlet sett og holder samlet antall dager på ferietur omtrent konstant. For hvis noen tok en ekstra tur, så økte samlet ferieturuttak med nesten en uke. (Samtidig måtte det 6 ekstra helgeturer til før antall dager på ferietur samlet sank med en dag på årsbasis.
- inntektsendringene fra 1985 til 1997 for den enkelte (korrigert for inflasjonen) var også vesentlig, men økte bruttoinntekter **reduserte** antall dager på ferietur på årsbasis. En inflasjonskorrigert inntektsøkning på 20 000.- kr reduserte antall ferieturdager med en dag på årsbasis! En mulig forklaring kan være at de som fikk vesentlige inntektsøkninger tok kortere, men mer dyre turer enn tidligere slik at dette er en "substitusjonseffekt i kvalitet". En kunne for eksempel tenke seg at rimelige ferier i hjemlandet ble skiftet ut med dyrere charterreiser til syden. Men antall sydenreiser den enkelte hadde erfaringer fra, som ikke nødvendigvis er noen god indikator på

"kvalitets-uttak av ferier", hadde ikke signifikant effekt⁹. Beregninger som vi skal komme til bake til seinere i rapporten viser at denne negative sammenhengen ikke er reell, men skyldes samspill med andre faktorer som foreløpig ikke er tatt med i modellen. At endringer i bruttoinntekt ikke er noen entydig indikator for den økonomiske velstandsutviklingen spiller selv sagt også inn.

- I tillegg viste det seg at hvis en person som dro på ferietur både i 1986 og 1999, tok ut mange ferieturdager i 1986 så sank uttaket i 1999 vesentlig målt i dager. At endringene i ferieturuttaket fram til 1999 avhenger av hvor mye en reiste på ferietur 13 år tidligere, er enkelt sagt "stabilitetseffekten" eller "vaneeffekten" av tidligere adferd. Denne stabilitetseffekten gjenspeiler for det første at tidligere interesse og mulighet for det å dra mye eller lite på ferie har en langsiktig innvirkning på atferden. Hadde noen en stor interesse for og gode muligheter for å dra på ferie i 1986 så er interessen og mulighetene stor også selv når det har gått 13 år. På samme måte er det slik at de som var lite interessert i ferie i 1986 i mindre grad endret sin interesse fram til 1986. Men i tillegg kommer det at et atferdsmønster har en generell tendens til å utvikle seg i retning av "det normale" eller gjennomsnittet. At det er en negativ korrelasjon mellom det opprinnelige nivået til en variabel (antall ferieturdager i 1986) og seinere endringene (i turdager) er et meget utbredt fenomen innen endringsstudier generelt. Fenomenet omtales gjerne som "regresjonen mot gjennomsnittet" (Finkel 1995).

Når denne basismodellen i metodelitteraturen er omtalt som "betinget endringsmodell" henspeler det til at effektene av de ulike variablene er betinget av utgangsnivået på den variabel som skal forklares (endringene i antall ferieturdager på årsbasis). Hver av de beregnede koeffisientene angir den gjennomsnittlige effekten på den avhengige variabelen av en endring i de ulike uavhengige forklaringsfaktorene. Endringene i forklaringsfaktorene er da av to typer. En form for forklaringsfaktor er at faktoren kan innta kun to ulike verdier (dummyvariable) hvor en for eksempel enten er blitt pensjonist eller ikke, fått barn eller ikke, solgt hytta si eller ikke. En annen form for forklaringsfaktor er de hvor en har mange kontinuerlige verdier, og hvor effekten av å få en enhet til (en ekstra ferietur eller en krone mer i inntekt), er det faglig interessante.

Tabell 20 viser hvor mange dager ferieturuttaket på årsbasis økte eller gikk ned **gjennomsnittlig sett** hvis en person for eksempel var blitt pensjonist isolert sett etter 1986, dvs. at de andre faktorene var konstante.

Gjennomsnittlig sett økte antall ferieturdager på årsbasis med 5,5 dager hvis en person var blitt pensjonist etter 1986, og at alle andre faktorer var konstante. Sannsynligheten for at effekten på ferieturuttaket av det å bli pensjonist var lik null, var under 1 promille (signifikans= 0,000). Effekten av å få barn etter 1986 var i gjennomsnitt at de som fikk barn reduserte sitt ferieturuttak med 2, 6 dager. Sannsynligheten for at det å få barn ikke påvirket ferieturuttaket var 4,7 prosent, noe som er en så lav sannsynlighet at det er rimelig å konkludere med at å få barn har en viss negativ effekt på ferieuttaket. Effekten av å ta en (ekstra) ferietur i 1999 sammenlignet med 1986 var at antall ferieturdager økte med 5,8 dager i gjennomsnitt for de personene som dro på flere ferieturer i 1999 enn i 1986.

- ⁹ En annen forklaring på den negative sammenhengen mellom inntekt og ferieturuttak kunne være de mange pensjonistene som fikk lavere inntekter, men reiste mer på ferietur. I tilfelle ville det være et statistisk samspill mellom flere faktorer, men dette er det kontrollert for her ved å innføre "ny pensjonist" eksplisitt som en egen faktor i analysen.

Sannsynligheten for at det å ta en ferietur til hadde null effekt på ferieturuttaket målt i dager på årsbasis var også under 0,1 promille.

Tabell 20: Faktorer som har signifikant påvirkning på endringene i samlet antall ferieturdager fra 1986 til 1999, for de personene som var på ferietur både i 1986 og 1999. Basismodellen beregnet ved lineær regresjon.

Avhengig variabel	Endring i samlet antall dager på ferietur fra 1986 til 1999	
	Koeffisient (B)	Signifikans**
Uavhengig variabel		
- Konstantledd	12,89	0,000
- Ble pensjonist etter 1986	5,54	0,000
- Ble enslig etter 1986	-3,40	0,049
- Fikk barn etter 1986	-2,62	0,047
- Kvittet seg med hytte etter 1986	-5,33	0,002
- Økte antall kortturer etter 1986	-0,16	0,006
- Inntektsendring (inflasjonskorigert)	-0,000006*	0,073
- Endret antall ferieturer 1986-1999	5,83	0,000
- Ferieturuttak i 1986 (antall dager)	-0,54	0,000
Regresjonskoeffisienten	0,693	0,000
R Square	0,480	

* Denne negative sammenhengen er påvirket av andre forhold som vi kommer tilbake til.

** Sannsynligheten for at sammenhengen (koeffisienten) skyldes ren tilfeldighet.

I basismodellen "forklarer" endringen i antall ferieturer fra 1986 til 1999 endringene i uttaket av ferieturdager på årsbasis, noe som kan virke som en meget "teknisk" årsaksfaktor. Men bakgrunnen er den utbredte forventningen innen norsk reiseliv om at hvis en person sløyfer å dra på ferietur i Påsken, i Jula eller om sommeren, så drar vedkommende på ferie på en annen tid av året i stedet. Forutsetningen for en slik tankegang er at hver enkelt har ett visst antall feriedager å reise for, og at disse dagene blir "brukt opp" i like stor grad uansett hvilke tider av året en reiser på. Basismodellen bekrefter ikke et slikt bilde av virkeligheten. Hvis noen av dem som reiser på ferietur hvert år, sløyfer å dra på en bestemt ferietur så drar de ikke på en ferietur på et annet tidspunkt i stedet. Det er heller ikke slik at nordmenn drar like mange dager på ferie hvert år, men tar flere og mer kortvarige ferieturer. Det var tvert i mot en klar tendens fra 1986 til 1999 at hvis noen sløyfet en ferietur så sank antall dager på ferietur på årsbasis. Men samtidig var det slik at hvis noen av dem som ferierer "stabilt" hvert år tok seg en eller flere "ekstra" ferieturer i forhold til tidligere, så økte ferieturuttaket målt i dager tilsvarende. En meget vesentlig faktor som i betydelig grad bestemmer nordmenns samlede ferieuttak (målt i dager på årsbasis) er derfor hvor mange ferieturer nordmenn tar per år.

Et sentralt spørsmål er hva det er som gjør at noen av dem som drar på ferietur hvert år, drar på flere eller færre ferieturer per år enn tidligere. Det kan for eksempel tenkes at selv om økt inntekt eller utdanning ikke øker samlet antall dager på ferietur hvert år, så kan økt inntekt føre til at en reiser på flere ferieturer hvert år. På samme måte skulle redusert inntekt føre til at en reduserer antall ferieturer en reiser på hvert år. Inntektsutviklingen vil i det tilfellet ha betydning "indirekte" på volumet av ferieuttaket, ikke direkte på antall dager på tur, men via antall turer den enkelte tar.

Modelleringsforsøk som ikke er dokumentert her, viser imidlertid at det ikke er noen signifikant sammenheng mellom endringer i antall turer på år og endringer i vanlige bakgrunnsvariable som inntekt, utdanning, alder og kjønn - når en kontrollerer for andre faktorer. Det viser seg dessuten at når en ser på endringene i antall ferieturer fra 1986 til 1999 for dem som reiste på ferietur begge disse årene, så er endringene i stor grad ganske "uforklarlig" statistisk sett. Det betyr enten at noen, så langt, ikke-identifiserte faktorer kan være vesentlige. Eller så er det slik tydeligvis at det er en stor grad av tilfeldighet om noen kutter ut en ferietur et bestemt år, eller tar seg en eller flere ekstraturer.

De eneste signifikante faktorer som førte til at de som reiste fast på ferietur, økte antall ferieturer fra 1986 til 1999 var om de hadde kjøpt seg sin egen hytte eller blitt pensjonist. De som kjøpte hytta reiste helt klart på litt flere ferieturer enn tidligere (men de økte ikke antall dager på ferietur på årsbasis signifikant av den grunn, noe basismodellen påviser). De som ble pensjonister etter 1986, økte også antall ferieturer (og reisedager) signifikant, men gjennomsnittlig antall ferieturer blant pensjonistene økte med kun 0,3 turer isolert sett. Det aller meste av variasjonene i endringen av antall ferieturer per år er imidlertid uforklart. Samlet sett "forklarte" modellen av endringer i antall ferieturer under 30 prosent av variasjonen i endringene i turantallet.

De statistiske modellene påviser at "ekstremt" sterk inntektsvekst heller ikke økte antall ferieturer per år signifikant. De som var blitt "nyrike" reiste ikke på flere ferieturer per år i 1999 enn når de var blant de mest "fattige" 13 år tidligere.

Panelstudien bekrefter heller ikke den oppfatning at økt velstand er årsak til at nordmenn eventuelt reiser på flere, men kortere ferieturer generelt. Det som mer sannsynligvis har skjedd fra 1986 til 1999, er at voksne nordmenn i noen større grad har tilbrakt feriene hjemme. For siden de yrkesaktive har hatt rett til 4 ukers ferie ganske stabilt i denne 13 års perioden, betyr et redusert antall dager ute på ferietur at antall dager tilbrakt hjemme i feriene har endret seg tilsvarende - hvis ikke det har vært en tendens til å arbeide mer og ta ut mindre av ferierettighetene.

En mulig forklaring på at antall dager på ferietur på årsbasis er redusert fra 1986 til 1999, kunne være utslag av rene tilfeldigheter som for eksempel dårligere værforhold i 1999 sammenlignet med 1986. Men tilfeldige svingninger i værforholdene er ingen rimelig forklaring, noe vi kommer tilbake til. En mer nærliggende forklaring kan være at det har blitt noe mer attraktivt å feriere hjemme i løpet av 1990-årene. Britiske studier viser en klar tendens til at folk har satset mer på hjemmene sine og at det har redusert etterspørselen etter fritidsreiser. Ikke bare er boligene gjennomsnittlig sett blitt større og fått høyere standard. Det er også blitt vesentlig mer av fritidsutstyr enten dette er TV, EDB, video- eller rekreasjonsutstyr i hage og nabolag. En konsekvens kan være at antall dager tilbrakt hjemme har økt noe siden hjemmet og bostedet er blitt et noe mer aktuelt alternativ til å reise bort i feriene.

Sveitsiske forskere rapporterer også om en viss "ferietretthet" blant de meste reisevante, men det betyr neppe at de "ferietrette" lar helt være å dra på ferie hvert år (Krippendorf 1993). Forsøk på å bruke paneldataene til statistisk modellering av atferden til dem som skiftet fra å feriere i 1986 til ikke å feriere i 1999 (de "frafallende"), har ikke gitt modeller med stor forklaringskraft. Det samme gjelder modeller for å "forklare" atferden til dem som gjorde det omvendt, dvs. de "nye ferierende" som ikke ferierte i 1986, men gjorde det 13 år seinere. Et fellestrekk for begge disse gruppernes ferievalg er at inntektsendring i seg selv ikke var en signifikant forklaring statistisk sett, i hvertfall i dette datamaterialet. En forklaring kan som tidligere nevnt, være at reduserte inntekter ofte er et midlertidige og forbigående fenomen, og at dette kan medføre at forbruket av feriegoder blir opprettholdt i

vesentlig grad selv om inntektene svinger en kortere periode. Vanlige sosioøkonomiske bakgrunnsfaktorer som utdanning, alder, kjønn eller bosettingsmønster har heller ikke signifikant forklaringsverdi av skiftet fra å det å feriere til ikke å feriere, eller omvendt. Det er heller ikke slik at endring i helsetilstand, yrkesaktivitet, overgang til pensjonisttilværelse eller endret sosial situasjon på den måten at en har fått barn eller blitt enslig, i seg selv gir statistisk sett sikre utslag.

Om en person selger hytta si uten å skaffe seg en ny, "forklarer" heller ikke om noen slutter helt å dra på ferie. Kjøp av hytte fører heller ikke til at de som ikke dro på ferietur tidligere, begynner å feriere. Forklaringen er nok at de som kjøper seg hytte, har dratt på ferieturer også tidligere. De som selger ei hytte mister ikke mulighetene til å feriere for det.

En hovedkonklusjon etter de statistiske modelleringsforsøkene er at tendensen til å skifte mellom å dra eller ikke dra på ferietur (eller omvent) i stor grad er "uforklart". Kun hvis endringer i antall ferieturer er med er forklaringskraften vesentlig, men dette er jo i stor grad en definisjonsmessig sammenheng. For de som ikke drar på ferietur ett år, men ett annet år, har per definisjon endret antall ferieturer de dro på. Slike modelleringer påviser imidlertid at det er enkelte andre faktorer - i tillegg til at endringer i antall ferieturer per år - som påvirker hvor mange dager "de frafallende" og "de nye ferierende" reiste i 1999 i forhold til 1986.

2.5.2 Nye ferierende

Når modellberegningene inkludere endringer i antall ferieturer, så er det tre ulike faktorer som har signifikant påvirkning på hvor mange dager de personene reiste i 1999 som ikke hadde vært på ferietur i 1986. De tre faktorene forklarte til sammen 50 prosent i variasjonene i endringene i ferieturuttaket ($R^2=0,497$). Som rimelig er, var det antallet av ferieturer i 1999 som økte omfanget av ferieturuttaket (målt i antallet dager på ferietur) mest i 1999 sammenlignet med 1986. En ekstra ferietur på årsbasis økte samlet antall dager på ferietur med 9,7 dager i gjennomsnitt for de "nye ferierende" isolert sett.

For det andre viste det seg at det å ha fått dårlig helse etter 1986 - i den forstand at det i 1999 var blitt vanskelig å gå i trapper mens det problemet ikke eksisterte i 1986 - reduserte antall dager på ferietur i forhold til det normale blant de "nye ferierende". Redusert helse reduserte nivået på ferieturuttaket med hele 11 dager på årsbasis, når en kontrollerte for andre forhold ved vedkommendes bakgrunn og livssituasjonen (som alder, kjønn m.m.). Sannsynligheten for at helsetilstanden ikke påvirket ferieturuttaket var 1,8 prosent og så lavt at det er rimelig å konkludere med at "ingen sammenheng" er "meget lite sannsynlig".

I tillegg hadde inntektsutviklingen en signifikant påvirkning på ferieturuttaket for de personene som ikke hadde vært på ferietur i 1986, men dro på ferietur i 1999. Sammenhengen mellom inntektsendringer og endring i samlet ferieturuttak målt i dager var da positiv. En økning av de inflasjonskorrigerte bruttoinntektene med 25 000.- økte antall ferieturdager. Men økningen var kun en ekstra dag isolert sett i forhold til den "normale" veksten i turdager - gitt at en ikke var på ferietur i 1986, men valgte å dra på minst en ferietur i 1999 (tabell 21).

Tabell 21: Faktorer som har signifikant påvirkning på endringene i samlet antall ferieturdager fra 1986 til 1999. Personene som ikke var på ferietur i 1986, men dro på ferietur i 1999. Beregnet ved lineær regresjon.

Avhengig variabel	Endring i samlet antall dager på ferietur fra 1986 til 1999	
	Koeffisient (B)	Signifikans
Uavhengig variabel		
- Konstantledd	11,12	0,016
- Inntektsendring (inflasjonskorrigert)	0,000004	0,075
- Har fått helseproblem etter 1986	-10,56	0,018
- Økt antall ferieturer i 1999	9,62	0,000
Regresjonskoeffisienten	0,705	0,000
R Square	0,497	

2.5.3 "Frafall" fra å dra på ferietur

De som "sluttet" med å dra på ferietur i 1999, men hadde vært på ferietur i 1986 (dvs. de frafallende), hadde naturlig nok en betydelig nedgang i antall dager på ferietur fra 1986 til 1999. Nedgangen var hele 10 dager i gjennomsnitt for hver enkelt ferietur de kuttet ut. De som var blitt meget gamle og over 80 år i 1999, kuttet dessuten antall dager på ferietur med en uke eller 7 dager. I tillegg var det slik at det å bli enslig reduserte samlet ferieturuttak på årsbasis med ytterligere 4 dager isolert sett, dvs. når en kontrollerer for andre faktorer (tabell 22). Om en fikk høyere eller lavere inntekter fra 1986 til 1999, eller solgte hytta si, påvirket ikke variasjonene i uttaket av ferieturgoder målt i dager. Om en hadde fått rørlighetsproblem siden 1986, og ikke kunne gå i trapper i 1999, hadde heller ikke noen signifikant effekt på **endringene** i ferieturuttaket målt i dager på årsbasis - for dem som sluttet å dra på ferietur fra 1986 til 1999. Det siste tilsier at å få helseproblem ikke fører til at disse personen helt slutter å dra på ferietur gjennomsnittlig sett.

Samlet sett "forklarer" disse tre faktorene 53 prosent av variasjonen i ferieturuttaket på årsbasis, blant de som "falt fra" som ferierende ($R^2 = 0,532$). Også i dette tilfellet er det andre faktorer som eventuelt kan forklare nesten halvparten av endringene i volumet av ferieuttak.

Tabell 22: Faktorer som har signifikant påvirkning på endringene i samlet antall feriedager fra 1986 til 1999. Personene som var på ferietur i 1986, men IKKE dro på ferietur i 1999. Beregnet ved lineær regresjon

Avhengig variabel	Endring i samlet antall dager på ferietur fra 1986 til 1999	
	Koeffisient (B)	Signifikans
Uavhengig variabel		
- Er blitt enslig siden 1986	-4,18	0,024
- Er blitt 80 år og eldre siden 1986	-6,90	0,013
- Redusert antall av ferieturer fra 1986	-10,14	0,000
Regresjonskoeffisienten	0,729	0,000
R Square	0,532	

2.6 Inntekt og ferienes innhold

2.6.1 Inntektsendring og substitusjonsprosesser

Det er uventet at inntektsendringer ikke påvirker volumet av ferieuttaket vesentlig, i hvert fall når uttaket er målt i antall dager på årsbasis. Men forklaringen kan være at inntektsutviklingen i mindre grad påvirker ferievolumet, men at forbrukerne tilpasser "innholdet" i feriene sine hvis de opplever en klar nedgang eller vekst i inntektsnivået. Slike substitusjonsprosesser er et omfattende tema.

I økonomisk teori om forbrukeratferd velger forbrukerne selv mellom ulike goder, og gode-kombinasjoner. Den økonomiske måten å tenke på forutsetter at forbrukerne prøver å finne fram til det knippe av elementer, attributter og lokaliteter som de finner mest tilfredsstillende. Eyman (1995) og Morley (1995) redegjør nærmere for sentrale modeller for forbrukernes atferdsvalg, hvor romlige, steds- og kvalitets-spesifikke attributter blir tatt med i analysene. Modellene bygger på at ulike sammensetninger av egenskaper ved reiser («reise-pakken») er alternativer og kan erstatte hverandre. De prosessene som fører til at forbrukerne skifter ut et gode eller en gode-kombinasjon med et alternativ blir vanligvis omtalt som substitusjonsprosesser.

Hvis det f.eks. har vært en prisøkning på et reisetilbud, kan forbrukerne tilpasse seg denne endringen på flere ulike måter. Noen forbrukere velger i slike tilfelle å reise til et alternativ reisemål som er noe rimeligere. Forbrukerne foretar med andre ord en økonomisk motivert **om-lokalisering**, fordi stedsspesifikke attributter ved det nå dyrere reisemålet ikke hører med blant det som er viktig for dem. Andre forbrukere kan vektlegge stedsspesifikke attributter og velge å reise til den destinasjonen som har blitt dyrere, men redusere sine utgifter under oppholdet ved å bo rimeligere eller sløyfe noen tilleggstenester og opplevelser. En tredje tilpasningsform vil være å omprioritere mellom ulike hovedformer for utgifter, f.eks ved å redusere utgifter på hjemstedet slik at en fortsatt har råd til den ferieformen en ønsker seg. Et fjerde hovedalternativ er å arbeide litt ekstra for å få økt inntektene tilstrekkelig til å reise likevel til den destinasjonen som har blitt dyrere.

I det tilfellet at forbrukerne opplever betydelige inntektsendringer, enten i positiv eller negativ retning kan de også skifte over til å reise til andre destinasjoner eller bruke andre og dyrere/rimeligere tilbud på det opprinnelige reisemålet. Tilpasningen også da ha form av en **substitusjon**, dvs at en reiseform blir skiftet ut med en helt annen, eller at enkelte kjennetegn eller attributter ved reisen blir endret.

Noen forskere skiller mellom «**total - og partiell substitusjon**». Begrepet total substitusjon dekker da den situasjon hvor forbrukerne skifter helt fra en reiseform til en annen (Zalatan og Gaston 1996), f.eks. fra en å reise på tradisjonell Sydenferie til i stedet å reise på en «øko-turist-reise» til en fjernere destinasjon. En partiell substitusjon innebærer at kun deler av den vanlige Sydenreisen blir erstattet med 2-3 dagers «avstikker»tur med øko-turist-opplevelse i Syden. I det sistnevnte tilfellet er kjerneattributtene ved en «Sydenreise» fortsatt det forbrukerne søker, men et element (deler av reisetiden) blir delvis (partielt) erstattet med en annen tilleggsopplevelse.

I økonomisk teori er det vanligere å opererer med begrepet «perfekt substitusjon» når to goder er alternativer som fullt ut kan erstatte hverandre sett med forbrukernes øyne (Rødseth 1992). Schmidhauser skiller mellom substitusjon i snever eller vid forstand, hvor substitusjon i snever forstand referer til helt like (perfekte substitutter) eller nesten identiske reiselivsprodukt som er alternativer for forbrukerne, som f.eks. ganske like utleiehytter i samme ferieområde. Substitusjon i utvidet form omfatter ganske forskjellige ferietilbud, som f.eks. om forbrukerne vurderer å velge mellom å ta vinterferien på ski i Gudbrandsdalen eller å reise på badeferie i Syden. Ved substitusjon i snever forstand har alternativene stort sett de samme attributtene. Substitusjon i vid forstand foregår mellom reiseformer som kvalitativt sett er meget forskjellig.

Hvor lett to goder kan erstatte hverandre, eller hvor nære substitutter de er, kan uttrykkes ved hjelp av «**substitusjons-elasticiteten**» (Frank 1994). I økonomisk teori er **perfekte substitutter** ulike goder som fullt ut kan erstatte hverandre (Frank 1994), dvs. at en mengde av godet X kan byttes med en fast mengde Y uten at forbrukeren blir mindre tilfreds av det (Bytteforholdet behøver ikke å være «en-til en»). Men så vidt vites, er det ingen empiriske undersøkelser som har klarlagt substitusjons-elasticiteter i økonomisk forstand mellom to eller flere reiselivsgoder. Substitusjons-prosesser i snever og utvidet form, eller partielle prosesser, er det også lite sikre kunnskaper om. Det er i det hele tatt lite innsikt i omfanget av substitusjon og hvilke faktorer som utløser slike endringsprosesser mer generelt. Det er forbausende, for substitusjonsprosesser klargjør konkurranseflatene mellom bedrifter, bransjer og destinasjoner, og har klar effekt på markedsandeler og lønnsomhet som blir oppnådd.

En utenlandsk pionérstudie fra tjenesteytende næringer generelt har sett nærmere på hvilke faktorer som fører til substitusjon på bedriftsnivå, dvs. det at forbrukere velger å skifte til et annet alternativ produkt og/eller en annen leverandør (Keaveney 1995). Den studien omfattet tjenesteyting i allmennhet, enten det var innen reiselivet, finanssektoren, helsevesenet eller f.eks. tjenester i bilbransjen. I de fleste tilfellene viste det seg at det ikke var én enkelt grunn, men flere årsaker som sammen bidro til at forbrukerne endret atferd og skiftet serviceleverandør. I de tilfellene hvor en enkelt faktor var utslagsgivende, var det oftest sentrale kjennetegn ved tjenestene (langvarige problem med kjerne-attributter) som ikke var tilfredsstillende. Men i tillegg var ulike former for prisproblem, og svikt i selve måten å yte tjenestene på, også viktige enkeltstående faktorer som sviktet. Det vanligste når ulike faktorer forsterket hverandre, var at det var kjerne-attributter som var utilfredsstillende, og som så ble forsterket av én, to eller flere andre negative forhold.

I de tilfellene hvor forbrukere skiftet på grunn av at konkurrenter var mer attraktive, var det mange som skiftet selv om det nye produktet eller leverandøren var dyrere prissmessig. Men kvaliteten målt ved ulike attributter var da «verdt prisen». **Kvalitetsattributter** omfatter i tilfelle både kjernekjennetegn som **lokalisering, leveringsdyktighet, pålitelighet, service og etisk standard** hos leverandøren. Begrepet «etisk standard» sikter til at forbrukere kan skifte fra et produkt til et annet, f.eks. fordi leverandøren gjør noe som kundene ikke finner akseptabelt, enten dette da er ulovligheter eller omfatter frastøtende atferd som forbrukerne vil ta avstand i fra. (Et eksempel på etisk begrunnet atferd kan være turister som eventuelt lar være å feriere i Norge som en reaksjon på norsk hval- og selfangst).

I denne rapporten har det kun vært tid til å se på hvordan "ferieinnholdet" har endret seg for enkelte aspekt eller elementer (attributter) av innholdet og i hvilken grad endret ferieinnhold har sammenheng med endringer i panelmedlemmenes økonomisk status. Utgangspunktet var en forventning om at de nordmenn som øker sin økonomiske velstand og status vesentlig, justerer innholdet i ferieuttaket mot "høyere kvalitet".

Hva slags ferie som har høy kvalitet er omdiskutert, men en internasjonal kunnskapsoversikt (Teigland 1996) viser at det å reise på ferie til utlandet er et "høykvalitets produkt" som de mest velstående har en tendens til å vektlegge. Panelstudien bekrefter på sett og vis at dette gjelder også for nordmenns del. Når en korrigerer for at medlemmene i panelet er blitt 13 år eldre fra 1986 til 1999, og kun sammenligner alderspanelet, så viser det seg at en dobbelt så høy andel av de personene som tilhørte høyinntektsgruppene reiste til utlandet på sommerferie både i 1986 og 1999 sammenlignet med dem som tilhørte lavinntektsgruppene begge årene. Høy- og lavinntektsgruppene er her da definert som personer med en personlig bruttoinntekt 50 prosent over eller under medianinntektene. De som tilhørte middels- inntektsgruppen hadde en median inntekt pluss/minus 50 prosent.

Når en forenkler virkeligheten sterkt og legger en slik grov klassifisering til grunn, så hadde de personene som her er klassifisert å tilhøre nordmenn med "stabilt høy inntekt" en nettoinntekt etter skatt som var 84 prosent høyere enn gjennomsnittet i befolkningen. De som tilhørte gruppen med "stabilt lav inntekt" disponerte derimot i 1997 kun 47 prosent av gjennomsnitts nettoinntekt etter skatt, dvs. 1/4 av det høyinntektsgruppen gjorde (tabell 23).

Tabell 23: Nettoinntektene i 1997 etter skatt, rente- og boliginntekter for ulike økonomiske statusgrupper.

Økonomisk status i 1999	Gjennomsnittlig netto-inntekt	Inntekt i forhold til befolkningsnittet (indeks)
Stabil lavinntekt	76 982	47,2
Stabil middelsinntekt	152 951	93,8
Stabil høyinntekt	300 194	184,2
Økt inntektsstatus fra 1986	176 990	108,6
Redusert status fra 1986	138 032	84,7
I alt	163 001	1000

2.6.2 Geografisk vridning

Selv om den økonomiske velstanden blant nordmenn flest økte klart fra 1986 til 1999 som omtalt over, så sank andelen som dro på ferietur til utlandet om sommeren klart i løpet av denne 13 års perioden. Nedgangen gjaldt alle de økonomiske statusgruppene med unntak for de som fikk en så vesentlig økning av yrkesinntektene sine fra 1986 til 1999 at de gikk opp minst et trinn i økonomisk status (tabell 24). Med andre ord var det slik at den eneste gruppen som økte andelen på utenlandsferie om sommeren, var den som økte sin økonomiske status fra 1986. De som forbedret sin relative inntektssituasjon i løpet av disse 13 årene, var også dem som kuttet minst ned på det å reise på sommerferietur. Alle de andre statusgruppene reiste mindre på sommerferie i 1999 enn 13 år tidligere. Det til tross for at de generelt sett hadde høyere inntekter og derved sannsynligvis hadde bedre råd relativt sett (hvis ikke andre forbruksutgifter økte tilsvarende).

Panelmedlemmene med stabil høy inntekt var dem som mest lot være å reise til utlandet på sommerferie i 1999 når en sammenligner med sommeren 1986. Blant høyinntektsgruppene var det med andre ord en viss tendens til å skifte fra å dra på sommerferie i utlandet, til i stedet å feriere i egen landsdel. Denne utviklingen tyder ikke på at å feriere i hjemlandet om sommeren er et mindreverdige eller inferiørt gode som studier fra andre land kan tyde på. De nordmenn som relativt sett fikk dårligere råd og gikk ned i økonomisk status fra 1986 til 1999, tilpasset seg mer i tråd med vanlig substitusjonsforventninger. De som fikk dårligere råd tilpasset seg sin nye situasjon dels ved å kutte ut sommerferietur i 1999. Men samtidig også ved at en noe mindre andel dro til utlandet på ferie og å ferierte noe mer i egen landsdel i stedet.

Tabell 24: Prosentandel av alderspanelet som ikke var på ferietur sommeren 1999 eller var på lengste sommerferietur i egen/ annen landsdel i Norge eller i utlandet - sammenlignet med ferieatferden i 1986. Endring fra 1986 i (prosentpoeng). 1531 intervjuobjekt som var 29-79 år i 1999, og 1030 som var 29-79 år i 1986.

Økonomisk status i 1999	Ikke ferietur	På lengste ferietur i:			I alt
		egen landsdel	annen landsdel i Norge	Utlandet	
Stabil lavinntekt	46,4 (+7,7)	14,3 (-2,3)	22,8 (-1,2)	16,5 (-4,2)	100
Stabil middelsinntekt	28,6 (+8,9)	13,7 (-1,8)	25,1 (-2,2)	32,6 (-4,9)	100
Stabil høyinntekt	21,9 (+6,0)	19,8 (+4,5)	27,1 (-1,7)	31,3 (-8,7)	100
Økt inntektsstatus fra 1986	26,9 (+2,7)	15,3 (-1,3)	25,3 (-6,5)	32,5 (+4,5)	100
Redusert status fra 1986	36,8 (+12,3)	15,4 (+3,0)	27,2 (-7,2)	21,5 (-6,1)	100
I alt	31,8 (+7,0)	15,2 (+0,2)	25,5 (-4,2)	27,5 (-4,0)	100

2.6.3 "Kvalitets"- og sesongvridning

En skulle kanskje trodd at de som fikk bedret sin økonomi i forhold til nordmenn flest, i tillegg til å dra mer til utlandet på sin lengste sommerferie også ville dra på mer langvarige utenlandsferier og lengre av sted i 1999 enn 13 år tidligere. Men panelstudien viser at det ikke er slik at de med stabilt høye inntekter, eller som har fått bedre råd målt ved økt inntektsstatus, reiste på mer langvarige utenlandsferie eller mer langt av sted om sommeren enn andre voksne nordmenn. Andelen av alderspanelet som ferierte utenfor Europa sommeren 1999 endret seg ikke signifikant fra 1986. De langveisfarende som dro på ferie utenfor egen verdensdel, utgjorde en lav andel om sommeren på 2,3-2,5 prosent begge årene. Det var derfor ingen tegn på at bedre økonomi og utvidet reisehorisont har påvirket nordmenns reisevaner om sommeren. Bedret økonomi relativt sett ga heller ikke klar utslag i sommerferienes innhold i form av større interesse for å dra på selskapsreise på den tid av året prosentvis.

En alternativ tilpasningsmulighet var at de som hadde stabil god inntekt eller økte den relativt sett, ville dra mer på ferietur i vinterhalvåret enn andre nordmenn. Det viser seg i og for seg å være riktig, for andelen som tok seg minst en ferietur om vinteren var nesten dobbelt så høy blant dem med stabilt høy inntekt sammenlignet med dem som stabilt tilhørte "lavinntektsgruppen". En viktig forskjell var imidlertid at mens nordmenn for øvrig i **mindre** grad dro på ferietur i vinterhalvåret i 1999 enn i 1986, hadde de som stabilt tilhørte høyinntektsgruppen en stabil andel som dro på ferietur uten om sommeren både i 1986 og 1999 (tabell 25).

Tabell 25: Alderspanelet etter andel som dro på ferietur utenom sommeren i 1986, 1999. Prosent

Økonomisk status i 1999	1986	1999	Endring (prosentpoeng)
Stabil lavinntekt	41,5	32,6	-8,9
Stabil middelsinntekt	50,0	40,7	-9,3
Stabil høyinntekt	55,9	56,5	+0,6
Økt inntektsstatus fra 1986	55,4	45,6	-9,8
Redusert status fra 1986	52,2	37,8	-14,4
I alt	50,6	42,1	-8,5
Antall intervjuobjekt	1030	1531	

2.6.4 Investering i fritidshus

En utbredt oppfatning er at etter hvert som velstandsnivået blir høyt så får forbrukerne nok av materielle goder. Interessen for opplevelser og ikke-materielle goder vil da øke relativt sett i følge post-materialistisk teori (Ingelhart 1990). Panelstudien tyder ikke på at det gjelder nordmenn, i hvertfall foreløpig. De nordmenn som hadde en stabil god personlig

økonomi, eller fikk klart bedre inntekter fra 1986 til 1999, hadde en klart økende tendens til å kjøpe seg eget fritidshus i løpet av disse 13 årene enn andre nordmenn. Spesielt gjelder det hvis en sammenligner med de nordmenn som stabilt tilhørte lavinntektsgruppen.

De som hadde stabilt høy inntekt, var også den gruppen som minst solgte hytta si sammenlignet med de andre økonomiske statusgruppene. Stabil og god personlig inntekt førte med andre ord til høyere investeringer i og mer oppsamling av fritidskapital enn vanlig (tabell 26).

Tabell 26: Andel som kjøpte eller solgte fritidshus etter 1986 etter økonomisk status. Prosent. Personer 29-79 år i 1999.

Økonomisk status i 1999	Kjøpte hytte etter 1986, uten å eie tidligere	Solgte hytte etter 1986, uten å kjøpe ny
Stabil lavinntekt	12,9	13,4
Stabil middelsinntekt	15,9	7,8
Stabil høyinntekt	21,4	3,1
Økt inntektsstatus fra 1986	22,0	10,2
	14,2	9,9
Redusert status fra 1986	17,3	9,1
I alt		

Selv om denne analysen av sammenhengen mellom velstandsutvikling og reiseatferd i feriene bare har sett på noe av det som burde vært undersøkt, er det grunn for å påpeke at sammenhengene neppe er så enkel og entydig som ofte er forventet. Sannsynligvis er sammenhengene kompliserte og knyttet til en rekke andre forhold ved folks livssituasjon. I hvertfall kan det være tilfelle når et samfunn er kommet opp på et høyt velstandsnivå som det norske, hvor retten til lengre ferie er institusjonalisert og hvor det å feriere er mer blitt en vane. Da kan det være andre faktorer, og mer tilfeldigheter, som er vel så vesentlig som inntektsnivået.

3 Høyere utdanningsnivå

De eldste generasjonene blant dagens nordmenn, som vokste opp tidlig i vår århundre, fikk et helt annet utgangspunkt rent ressursmessig enn dagens generasjoner. Det gjelder ikke bare oppvekst i beskjedne materiale kår, men også utdanningsmessig. Et viktig skille går sannsynligvis mellom den "stille" generasjonen som ble født før siste verdenskrig, den store "baby-boom" generasjonen som ble født etter siste verdenskrig (1947-1964), og den klart mindre omfangsrike "baby-bust" generasjonen som fulgte etter. Generasjonen som ble født mellom 1961 og 1976, er også omtalt som generasjon-X.

Den viktigste forskjellen mellom disse generasjonene er i følge amerikanske forskning, den ulike tilgangen til formell utdanning. En norsk studie bekrefter at mens de eldre nordmenn i liten grad fikk lengre utdanning og ferdigheter i språk m.m. mens de vokste opp, har flertallet av dagens ungdom lang formell utdanningsbakgrunn (Haukeland 1990). Et resultat av utdanningsrevolusjonen er i følge den studien at mens 69% av norske innbyggere i 1970 hadde kortere skolegang (7-9 år), vil andelen med slik utdanning synke til kun 19% i år 2005. Samtidig vil andelen med høyskole bak seg være 23% i år 2005, 10 ganger større enn i 1970.

Den effekt som lengre utdanning har på reisevanene, varierer betydelig mellom ulike generasjoner. De yngre deler av den norske befolkning reiser like mye uansett utdanningsbakgrunn. Men de eldre med lang utdanning reiser 44% mer på ferietur enn eldre med kortvarig utdanning. Hvis denne forskjellen mellom de ulike eldregruppene er et forbigående fenomen, vil det komme en vesentlig vekst i norsk reisevolum etter hvert som dagens yngre blir eldre (i følge Haukeland 1990). Det meste av veksten fram til år 2005, målt i ferieturdager, vil i følge den studien komme blant vel voksne nordmenn (44-64 år) med høy utdanning. Denne gruppen vil stå for vel 50% av veksten i den norske etterspørselen etter ferieturer fra 1985 til år 2005. Men denne beregningen og tankegangen forutsetter at det reisemønsteret som er etablert blant dagens yngre, forblir stabilt i lengre tid framover.

De multivariate modellberegningene som er omtalt over, viser at endringer i folks formelle utdanningsnivå ikke slår ut i form av økt uttak av feriere (målt i dager på årsbasis). Det er uventet og et spørsmål er om det er målefeil i dataene. Men opplysningene i panelstudien er hentet fra SSB's utdanningsregister for å få så sikre opplysninger som mulig om utdanningsressursene til den enkelte, målt i form av formell utdanning¹⁰. Her er det brukt opplysninger fra 1985 og 1997, dvs. ett eller to år før selve intervjuene. Når opplysninger fra disse to årene er valgt skyldes det at det var ønskelig å ha utdanningsdata fra de samme årene som registerdataene om inntektene. Sannsynligvis er også slik at økt utdanning neppe slår ut i endret reiseatferd umiddelbart. Det kan være en viss forsinkelse eller lagvirkning hvor eventuelle effekter av den økte utdanningen først slår noe ut over tid.

En mulig forklaring på det uventede resultatet kan være at en 13-års periode er for kort tid til at høyere utdanningsnivå gir seg påviselige utslag rent statistisk. Muligens er det også

¹⁰ Utdanningsregisteret skal i prinsippet omfatte alle nordmenn fra det tidspunkt de er ferdige med ungdomsskolen. Men 34 personer i panelet født i 1970 var i 1985 ikke ferdige med ungdomsskolen det året, og var derfor ikke med i registret. I tillegg kommer 26 intervjuobjekt som registret ikke hadde opplysninger om enten i 1985 eller 1997. Når det gjelder utdanningsnivå mangler det derfor opplysninger fra ett eller begge intervjutidspunktene for til sammen 60 intervjuobjekter eller 3,9% av panelet. For 96% av panelets medlemmer er det opplysninger om utdanningsnivå både i 1986 og 1999.

slik at utdanning ut over et viss grunnleggende nivå har mindre betydning, i hvertfall når det er formell utdanning blant mer voksne personer.

3.1 Endringer i utdanningsnivå og faglig orientering

Det vanlige blant nordmenn 16 år og eldre på slutten av 1900-tallet var å ha en formell utdanning på ungdomsskole eller lavere nivå av videregående skole, noe flertallet (70-80 prosent) av befolkningen hadde både i 1986 og 1999. Et mindretall (25,7 prosent) av panelet hadde startet eller fullført universitet eller høgskoleutdanning i 1985. Denne akademikerandelen økte til 30 prosent på slutten av 1990-tallet. Det aller meste av veksten i denne perioden kom innen de mer kortvarige universitets- og høgskoleutdanningene av 3-4 års varighet (tabell 27).

Panelstudien viser at kun en begrenset del (18 prosent) av den voksne befolkningen utvidet sin formelle utdanning i løpet av årene 1986-1999. De aller fleste (82 prosent) hadde samme stabile utdanningsnivå i hele denne 13 års perioden slik SSB definerer det nivåbegrepet. Det store flertallet av voksne nordmenn endret med andre ord ikke sitt formelle utdanningsnivå i løpet av denne perioden. De aller fleste som utvidet sin formelle utdanning, og 14,1 prosent av hele panelet, utvidet sin formelle utdanning med 1-2 nivåtrinn fra 1986 til 1999. Kun en lite mindretall (1,7 prosent) gjorde et betydelig sprang i utdanningsnivå og økte med minst 4 nivåtrinn. Det laveste utdanningstrinnet som da ble registrert, var fullført 7-9 års utdanning, dvs. på ungdomsskolenivå.

Tabell 27: Hele panelet etter utdanningsnivå i 1985 og 1997. Prosent

Utdanningsnivå	1985	1997
Ungdomsskoletrinnet (7-9 år)	26,8	19,3
Gymnasnivå I (10 år)	27,9	24,7
Gymnastrinn II (11-12 år)	23,3	26,3
Universitet - høgskole I (13-14 år)	12,0	12,5
Universitet - høgskole II (15-16 år)	4,7	10,3
Universitet - høgskole III (17-18 år)	3,6	5,4
Forskernivå (over 18 år)	0,1	0,5
Uoppgitt	1,5	1,0
I alt	100	100
Antall IO	1595	1595

Siden hele panelet ble 13 år eldre i løpet av perioden 1986-1999, og de yngste medlemmene av panelet i 1986 var under utdanning, har de unge medlemmene fått mer formell utdanning i løpet av disse årene. Sammenligninger basert på hele panelet kan derfor "skjule" effektene av at den eldre generasjon med lav utdanning faller fra og at de yngre generasjonene som kommer til, har mer formell utdanning enn de som vokste opp tidligere. Sammenligner vi kun utdanningsnivået til alderspanelet, dvs. de som var 29-79 år i 1986 med de som var 29-79 år gamle i 1999, viser det seg at det viktigste som har skjedd i løpet av disse 13 årene, er at andelen som "kun" har 7-10 års formell utdanning med ungdomsskole eller lavere videregående skole har gått vesentlig ned fra 56,3 prosent i 1986 til 42,9 prosent i 1999 (tabell 28). Samtidig er andelen av alderspanelet som hadde minst 15 års utdanning økt fra 10,5 prosent i 1986 til 16,8 prosent i 1999.

Tabell 28: Alderspanelet (29-79 år) etter utdanningsnivå i 1985, 1997. Prosent

Utdanningsnivå	1985	1997
Ungdomsskoletrinnet (7-9 år)	25,9	18,4
Gymnasnivå I (10 år)	30,4	24,5
Gymnastrinn II (11-12 år)	18,1	27,0
Universitet - høyskole I (13-14 år)	13,7	12,7
Universitet - høyskole II (15-16 år)	5,4	10,6
Universitet - høyskole III (17-18 år)	4,9	5,4
Forskernivå (over 18 år)	0,2	0,5
Uoppgitt	1,6	0,8
I alt	100	100
Antall IO	1130	1531

Formell skole og høyere utdanning er noe de fleste nordmenn skaffer seg i yngre alder. Blant de unge som var 16-21 år i 1986, hadde 70 prosent skaffet seg mer formell utdanning i løpet av undersøkelsesperioden for panelstudien, dvs. fram til 1997 hvor utdanningsdataene er fra (tabell 29). Flertallet av disse yngre panelmedlemmene hadde nøydt seg med å gå 1-2 utdanningstrinn opp, mens minst 20 prosent hadde fortsatt opp på høyskole og universitetsnivå. De aller fleste som skaffet seg mer formell utdanning gjorde det før de fylte 30-år. Men det var også noen som skaffet seg mer formell utdanning i vel voksen alder. Blant de personene som var 40-51 år i 1986, hadde 8,4 prosent skaffet seg minst ett nivåstrinn høyere utdanning fram til 1997.

Tabell 29: Hele panelet etter i hvilken grad de hadde økt sin formelle utdanning. Prosent.

*

Alder	Utvidet formell utdanning i antall trinn 1986-1999							Antall intervjuobjekt
	Ingen Økning	1	2	3	4	5	I alt	
29-34 år	29,6	22,0	23,3	8,2	12,6	0,3	100	159
35-44	76,6	11,4	8,8	2,1	0,3	-	100	385
45-54	86,5	8,4	3,3	1,0	0,3	-	100	392
55-64	91,6	6,0	1,6	-	-	-	100	249
65-74	99,5	0,5	-	-	-	-	100	215
75-79	98,8	1,2	-	-	-	-	100	84
80 og over	100	-	-	-	-	-	100	60
I alt	82,0	8,4	5,7	1,6	1,4	0,3	100	1544

Datakilde: SSB's utdanningsregister.

SSB's utdanningsregister har også opplysninger om de fagfelt som utdanningen tar sikte på, i den forstand at inndelingen gjenspeiler om fagfeltet hadde allmen karakter eller var mer spesialisert. Panelstudien viser at utdanningsmessig har befolkningen blitt noe mer spesialisert i løpet av årene 1986-1999, med særlig vekst innen teknisk og administrativt orientert fag. Sammenligningen er da begrenset til alderspanelet, dvs. de personer som var 29-79 år i 1986 og samme aldersgruppe også i 1999 (tabell 30).

Tabell 30: Alderspanelet (29-79 år) etter fagfelt for utdanningen. Prosent. *

Fagfelt	1985	1997
Allment fagfelt	40,7	31,0
Humaniora og estetikk	3,0	3,3
Undervisning	6,5	6,9
Administrasjon, økonomi, samfunnsfag og jus	15,5	18,9
Industri, håndverk, naturvitenskap og teknikk	15,0	20,2
Samferdsel	2,6	2,4
Helsevesen	6,9	7,5
Jordbruk, skogbruk og fiske	2,6	2,8
Tjenesteyting og forsvar	5,4	5,9
Uoppgitt	1,9	1,1
I alt	100	100
Antall intervjuobjekt	1130	1531

* Datakilde. SSB's utdanningsregister

Når det statistisk sett ikke er signifikant sammenheng mellom volumet av ferieturuttak og endringer i utdanningsnivå kan det skyldes at panelstudien dekker en for kort periode. Det kan dels ha sin årsak i at utdanningsnivået blant nordmenn har endret seg "for lite" til å gi seg statistiske utslag, og dels at utdanning i seg selv ikke endret ferieatferden direkte men virker igjennom ulike langsiktige mekanismer. De færreste utdanninger bidrar da også med nye ferdigheter som er direkte relevante for folks ferieatferd. Utdanning kan imidlertid bidra til endrede eller nye interesser og til at en får kontakt med nye sosiale miljø som kan prege framtidige interesser. Slike indirekte sammenhenger kan for eksempel forklare hvorfor det statistisk sett er en sammenheng mellom høy utdanning og det å gå tur i fjellet eller å plukke bær. For det er vel ikke noen logiske grunner eller "naturlov" som tilsier at en må ha universitets- eller høyskoleutdanning verken for å klare å gå tur i fjellet eller å plukke tyttebær eller blåbær.

3.2 Undervisning i ferdigheter og ferieatferd

Skoleverket bidrar til ferdigheter som har direkte relevans for nordmenns muligheter til å reise på visse former for ferier. Det er for eksempel en klar fordel når en skal reise utenfor de skandinaviske landene om en behersker engelsk eller et annet fremmet språk. Svømmeferdighet er på samme måte en klar fordel hvis en skal dra på "badeferie", enten dette er i Syden eller annet sted. En skulle i utgangspunktet også tro at hvilken skiferdighet en har innvirker også på hva slags type ferie som blir valgt om vinteren.

Språk-, svømme- og skiferdighet er noe det norske skolesystemet legger vekt på at alle nordmenn får anledning til å tilegne seg, i hvertfall opp til et visst nivå. Ytterligere ferdigheter kan de fleste få uten om skoleverket. At engelsk blir mye brukt både på film og norsk TV gjør at språkferdighetene øker av den grunn. Interessen for å lære mer språk gjør at det er en del som reiser på språkferie og kurs i utlandet.

Mulighetene for å lære språk og å få svømmeundervisning på skolen kom for fullt i gang etter andre verdenskrig. Tidligere generasjoner hadde ikke denne muligheten. Etter hvert som de eldre generasjonene faller fra vil ferdighetsnivået blant nordmenn øke for den type ferdighet som skoleverket gir. I hvilken grad nordmenn kommer til å bli like flinke til å gå på ski som tidligere, vil imidlertid avhenge av interessen for å praktisere ferdighetene.

3.2.1 Språk og utenlandsreiser

Panelstudien dokumenterer at når det gjelder språkferdigheter er forskjellene store aldersgruppene i mellom. I 1999 var det kun 2-3 prosent av de yngre voksne i befolkningen som så på det som meget vanskelig å klare seg på egen hånd i engelsktalende land, mens 40-50 prosent av de eldste innbyggerne så det som meget problematisk å klare seg uten bistand fra andre. Det store flertallet av yngre nordmenn opplever ikke i det hele tatt språkproblem på egenhånd i engelsktalende land i følge sine egne vurderinger. Rundt 80 prosent av de yngre voksne mente høsten 1999 at det var uproblematisk å klare seg selv i land hvor en bør kunne engelsk, mens bare 20-25 prosent av de eldste har samme oppfatning (tabell 31).

Tabell 31: Hele panelet (29-91 år) etter om de ville ha språkproblem om de måtte klare seg på egen hånd i et engelsktalende land. Prosent. Basis 1595 IO

Aldersgruppe	Vurdering av egen språkferdighet i engelsk. Vil det å klare seg på egen hånd i et engelsktalende land være			
	Uproblematisk	Litt vanskelig	Meget vanskelig	I alt
29-34 år	83,1	14,9	2,1	100,0
35-44 år	79,0	18,2	2,6	100,0
45-54 år	73,0	22,2	4,8	100,0
55-64 år	60,2	28,1	11,6	100,0
65-74 år	42,4	26,3	31,3	100,0
75-79 år	26,2	29,8	44,0	100,0
80 år og eldre	21,9	23,4	54,7	100,0
I alt	65,0	22,3	12,7	100,0

Nå er det å kunne engelsk ikke nødvendig for å kunne reise utenfor Skandinavia selv om det er en fordel. For en kan reise utenlands sammen med slekt og venner som hjelper en. En kan også reise på turopplegg eller selskapsreiser hvor egne guider er med for å løse eventuelle språk- og andre problem. Statistisk sett er det imidlertid slik at de som har små engelskferdigheter selv, reiser klart mindre utenfor nordiske land enn nordmenn som har så gode språkferdigheter i engelsk at de fint klarer seg selv på egen hånd.

Selv det å reise til Syden, hvor det ofte er guide som kan hjelpe til, viser seg å være påvirket av språkproblemene. Stort sett var det slik høsten 1999 at de som hadde god engelskferdighet hadde reist 4 ganger så mange ganger til Syden sammenlignet med dem som meget vanskelig ville klare seg selv i et engelsktalende land. Dette gjelder også om en sammenligner yngre personer i samme alder. Men den negative effekten av manglende språkferdighet var spesielt sterk blant de eldste nordmennene, hvor de språkmektige har reist 5-10 ganger så ofte til Syden som de lite språkmektige med samme alder (tabell 32). Når manglende engelskferdighet gir spesielt store utslag i eldre nordmenns erfaring med sydenturer, henger nok det dels sammen med at de språkmektige sannsynligvis begynte å reise til Syden tidligere enn de lite språkmektige.

Det er viktig å merke seg at de nordmenn som har lite engelskferdighet, også har reist mindre på ferie til nordiske land enn de språkmektige. De minst språkmektige har til og med reist klart mindre i sitt eget land enn språkmektige nordmenn. Det er derfor klart at reiseatferden til de som har lite engelskspråklig ferdighet, ikke bare er påvirket av språkproblemet. For det skulle isolert sett ikke være noen logisk grunn for at nordmenn bør

ha gode engelskkunnskaper for å reise på ferie til Vestlandets fjorder eller Sørlandets skjærgård. De nordmenn som har språkproblem, kombinerer nok dette problemet med noe annet som begrenser deres interesse eller mulighet til å reise på ferie i inn og utland.

Kombinasjonen av ulike faktorer gjorde at over 60 prosent av dem som ikke kunne engelsk, ikke tok seg en eneste sommerferietur i 1999. Deres mobilitet var dessuten mindre enn vanlig også på andre måter. 84 prosent av dem hadde bodd på samme stedet "alltid" eller i minst 25 år, mens "bare" 54 prosent av de mest språk kyndige var så bofaste.

Tabell 32: Panelet etter antall ganger de hadde feriert i Syden etter alder og engelsk språkferdighet i 1999. 1591 personer

	Gjennomsnittlig antall ganger på ferie i Syden			
	Vurdering av egen språkferdighet i engelsk. Vil det å klare seg på egen hånd i et engelsktalende land være			
Aldersgruppe	Uproblematisk	Litt vanskelig	Meget vanskelig	I alt
29-34 år	3,8	2,2	0,9	3,5
35-44 år	4,9	2,5	0,7	4,3
45-54 år	6,4	2,9	1,5	5,4
55-64 år	7,0	3,7	2,1	5,5
65-74 år	6,1	3,0	2,1	4,0
75-79 år	5,4	4,4	0,9	3,1
80 år og eldre	5,9	3,5	0,4	2,3
I alt	5,6	3,0	1,4	4,5
Antall intervjuobjekt	1034	354	202	1590

Multivariate regresjonsanalyser som ikke blir dokumentert her, bekrefter imidlertid at når en kontrollerer for en rekke andre mulige forklaringsfaktorer som alder, kjønn, inntekt, utdanning m.m., så er språkferdighet fortsatt en statistisk signifikant faktor. "Alvorlige språkproblem" reduserer gjennomsnittlig antall ferieturer til Syden med om lag 3-4 turer i forhold til det vanlig, mens "noe språkproblem" reduserer antall sydenturer med 1,5-2 turer. De personene som oppga at de foretrakk å være hjemme i feriene når de ikke hadde vært på ferietur i 1999, var i mindre grad påvirket av språkproblem enn andre. Men også blant dem som i 1999 foretrakk å være hjemme i feriene, hadde vært mindre på sydentur generelt hvis de også hadde språkproblem. Språkproblem og det å foretrekke å feriere hjemme spiller med andre ord sammen og forsterker effektene av hverandre når det gjelder omfanget av å dra utenlands i feriene.

De multivariate modellene "forklarer" i begrenset grad hvor mange ganger medlemmene av panelet har vært på ferietur til Syden (Regresjonskoeffisienten R er mindre enn 0,50). Beregningene viser også at for sydenturenes del så hadde inntektsøkning fra 1985 til 1997 et signifikant og positivt utslag i antall turer til Syden som de enkelte hadde vært med på, når en kontrollerer for andre faktorer. Det indikerer at selv om velstandsvekst isolert sett ikke øker ferieturuttaket på årsbasis målt i dager, så kan velstandsutviklingen gi klare utslag i etterspørselen etter ferie i sydligere strøk.

Som rimelig er øker dessuten antall Sydenturer med alderen til den enkelte isolert sett, siden de som er eldre har hatt mulighet til denne type reiser i flere år enn de yngre. Men selv når en kontrollerer for denne type alternative påvirkningsfaktorer, så har språkproblem en signifikant og klar negativ effekt på antall turer til Syden som den enkelte har vært med på. Dette indikerer nok at etter hvert som de eldre som har minst språkferdighet, faller fra, så vil interessen for å reise uten for Skandinavia øke isolert sett.

Nordmenn som hadde reiste mye til Syden, hadde imidlertid også en klar tendens til å ha reist mye på ferieturer og kortturer generelt både i 1999 og 1986. De har dessuten vært mer enn vanlig på ferietur utenfor Europa. Sydenturistene er derfor reisevante og aktive personer når det gjelder å reise på ferie. Men modellberegningene viser også at norske sydenturister i mindre grad har feriert i Sørlandets skjærgård enn nordmenn flest. Det tyder på at Sydenferie og Sørlandsferie ikke er komplementære goder i den forstand at nordmenn veksler mellom å feriere på disse to stedene.

3.2.2 Svømmeferdighet og sydenturer

Den store utbyggingen av svømmehall ved skolene som ble satt i gang etter den andre verdenskrig, hadde som klart formål å sørge for at alle nordmenn skal få mulighet til lære å svømme på skolen. Effektene av denne satsingen er klar. Bare 1-2 prosent av de yngste medlemmene av panelet kunne ikke svømme i 1999, mens 40 prosent av de eldste ikke kunne svømme.

Svømmeferdighetene sank vesentlig med alderen når innbyggere var 55 år og eldre, dvs, blant de som var oppvokst før andre verdenskrig og den storstilte utbyggingen av svømmehall (tabell 33).

En effekt av mangelen på slik ferdighet i de eldre aldersgruppene, er at etter hvert som de eldre aldersgruppene faller fra vil de bli erstattet av yngre generasjoner som i betydelig grad har lært seg denne ferdigheten via svømmeundervisningen i skoleverket. At undervisningen har vært allmenn er det også klare effekter av. Blant yngre nordmenn var det små forskjeller i 1999 mellom menn og kvinner når det gjelder svømmeferdighet, men de eldste norske kvinnene i betydelig mindre grad enn eldre menn hadde svømmeferdighet.

Tabell 33: Hele panelet etter svømmeferdighet i 1999. Prosent. Basis 1595 IO.

Aldersgruppe	Svømmeferdighet		
	Ja	Nei	I alt
29-34 år	98,5	1,5	100,0
35-44 år	97,1	2,6	100,0
45-54 år	93,2	6,8	100,0
55-64 år	90,4	9,6	100,0
65-74 år	86,2	13,8	100,0
75-79 år	73,8	26,2	100,0
80 år og eldre	57,8	40,6	100,0
I alt	90,9	8,9	100,0

Manglende svømmeferdighet har betydning for om den enkelte benytter seg av utendørs bademuligheter. Blant dem som oppga å kunne svømme i 1999, var det kun et mindretall (29 prosent) som ikke badet utendørs i det hele tatt det året. Blant de voksne nordmenn som *ikke* kunne svømme det året, avholdt 87 prosent seg fra å bade utendørs det året. Det å kunne svømme var med andre ord en meget avgjørende faktor for om den enkelte deltok eller ikke i denne aktiviteten

Manglende svømmeferdighet påvirket også hvilke ferieområder en hadde besøkt. De som i 1999 ikke kunne svømme, hadde i vesentlig mindre grad opplevd Sørlandets skjærgård eller vært på Sydentur enn andre nordmenn. De multivariate modellberegningene viste imidlertid at svømmeferdighet **ikke** påvirket hvor ofte nordmenn hadde vært i Syden på noen statistisk signifikant måte. De som ikke kan svømme, drar isolert sett like mye til

Syden som andre nordmenn, når de først har opplevd denne feriefornen. Å kunne svømme er da vel heller ingen nødvendighet for å ha glede av å være i Syden

3.2.3 Skiferdighet og alpinferie

Skiferdighetene synker enda mer med alderen enn svømmeferdighetene, skal vi tro panelets egne vurderinger. Mens 8-9 prosent av de yngre voksne aldersgruppene mener at det vil være meget vanskelig for dem å kjøre ned en bratt og litt svingete skiløype, vil dette være vanskelig for 40 prosent av dem som er 65-74 år. Minst 70 prosent av dem som var 75 år og eldre, fant det vanskelig å stå på ski. At helsemessige forhold her også gir seg utslag er forståelig. Kun 1/3 av de yngre voksne vurderte det slik at det vil være problematisk for dem å kjøre på ski ned en bratt og litt svingete skiløype (tabell 34).

På samme måte som for svømmeferdighet var skiferdighet vesentlig for om voksne nordmenn gikk på ski i løpet av 1999. Men det å mestre en bratt og svingete skiløype var ikke like viktig for det å gå på ski som svømmeferdighet var for det å bade utendørs, isolert sett. Høy skiferdighet betyr heller ikke nødvendigvis at ferdighetene blir brukt til å gå på ski hvert år. 1/3 av dem som hadde gode skiferdigheter, brukte ikke disse ferdighetene til å gå en eneste skitur i 1999. Samtidig var det slik at 1/3 av dem som syntes det ville være meget vanskelig å kjøre ned en bratt og svingete skiløype, tok minst en eneste skitur det året. Disse svarene gjenspeiler nok til en viss grad at en behøver ikke høy skiferdighet for å kunne ta seg en enklere skitur, hvis skituren blir lagt opp slik at en ikke MÅ kjøre ned en bratt og svingete skiløype. Men skal en bade utendørs er det en klar fordel å kunne svømme for i det hele tatt å delta i en slik aktivitet.

Tabell 34: Hele panelet etter skiferdighet i 1999. Prosent. Basis 1595 IO

Aldersgruppe	Vurdering av egen skiferdighet. Vil det å kjøre ned en bratt og litt svingete skiløype være vanskelig? (ferdighetsnivå)			
	Uproblematiske (høy)	Litt vanskelig (middels)	Meget vanskelig (lav)	I alt
29-34 år	64,6	26,2	9,2	100,0
35-44 år	62,2	29,4	8,1	100,0
45-54 år	52,1	26,2	14,1	100,0
55-64 år	39,4	31,7	28,9	100,0
65-74 år	26,4	33,3	40,3	100,0
75-79 år	7,1	22,6	70,2	100,0
80 år og eldre	1,6	7,8	90,6	100,0
I alt	46,2	29,7	24,0	100,0

Skiferdighetene påvirker også valg av reisemål i den forstand at de som var flinke på ski i vesentlig større grad hadde vært på skiferie i Alpene eller på et større norsk vintersport sted (tabell 35). Spesielt gjelder dette valg av å dra til Alpene på skiferie, noe de som hadde lav skiferdighet nesten ikke hadde vært med på. Å være flink på ski betyr imidlertid ikke at skiferdighetene dominerer eller preger interessen for ulike reisemål. De nordmenn som reiste til Spania eller Kanariøyene vintersesongen 1999 var i like stor grad personer med høy, middels eller lav skiferdighet. Å ha en ferdighet betyr med andre ord ikke at resursen blir brukt, men kun at ferdigheten åpner mulighetene i større grad hvis en ønsker å delta i en bestemt ferieforn eller besøke visse typer av reisemål.

Tabell 35: Hele panelet etter om de hadde vært på vinterferie på større norsk vintersport sted* og skiferie i Alpene etter skiferdighet i 1999. Prosent. Basis 1595 IO

Ferdighets nivå	Vinterferie på norsk vintersport sted	Skiferie i Alpene
Høy	40,2	13,6
Middels	30,1	4,2
Lav	17,3	1,0
I alt	31,7	7,7

* Spørsmålsformuleringen var: " Har du vært på vinterferie i enten Hemsedal, Trysilfjell, Geilo, Lillehammer/Hafjell eller Oppdal en eller flere ganger?"

Språkferdighet i engelsk og svømme- og skiferdighet er noe som først og fremst blir undervist i grunnskolen og på lavere utdanningsnivå. Det kan bidra til at panelstudien ikke påviser klare statistiske utslag i ferieatferd av økt formell utdanning på høyere nivå. Økt utdanning kan imidlertid ha indirekte effekter, via de muligheter økt utdanning gir til yrkesaktivitet og økte inntekter. Slike indirekte effekter er ikke klarlagt her (men sammenhengen mellom endret yrkesaktivitet og reiseatferd er kort kommentert noe seinere). Kunnskaper ervervet via egne erfaringer med det å reise kan imidlertid være vel så viktig som de den enkelte får via det formelle utdanningssystemet.

3.3 Ferieuttak og erfaringsbaserte kunnskaper fra det å reise

Det er rimelig å forvente at etter som tiden går vil flere og flere bli reisevante med omfattende kunnskaper i hva en kan oppleve og hvordan en kan organisere feriereisene sine. Dette er kunnskaper som ikke bygger på noen formell undervisning i skoleverket, men basert på forbrukernes egne erfaringer og det en har lært fra andre.

Ulike grad av erfaring fra det å reise kan være en viktig forklaring på reiseatferden til den enkelte. Sannsynligvis er det også slik at jo mer en har reist jo lettere er det å reise seinere isolert sett. En indikator på hvor reisevant en person er, kan være hvor mange feriedager eller turer vedkommende tok tidligere i livet, og hvor mange ulike reisemål og områder en har erfaringer fra. I panelstudien er det mulig å bruke flere opplysninger til å vurdere hvor reisevante de som ble intervjuet var. En volumorientert indikator da er antall dager de var på ferietur til sammen i 1986 og antall ferieturer til sammen det året. En annen indikator er hvor mange ganger de har vært i Syden på ferie til sammen i sitt liv. En mer "kvalitetsorientert" indikator på mangfoldigheten av ferieerfaringer kan være hvor mange land i og utenfor Europa de har feriert i. En kan også skille mellom hvor vant den enkelte er med å reise i Norge og utlandet. Samlet sett kan slike indikatorer gi et bilde av hvor omfattende kunnskaper voksne nordmenn har fra å reise på ferie mer generelt.

Panelstudien viser at "bare" 18,6 prosent av voksne nordmenn ikke har feriert utenfor Nordens grenser. Flesteparten (68 prosent) hadde i 1999 feriert minst en gang i Syden, og det vanlige var at de som hadde vært i Syden hadde vært der 6-7 ganger i gjennomsnitt. Flertallet (58 prosent) hadde i tillegg vært med flere andre former for ferie utenfor Norden. Det mest vanlige var å ha vært på storbyferie enten dette var i London, Paris, Roma eller lignende, noe 44 prosent av voksne nordmenn hadde egne erfaringer fra. Det er heller ikke helt uvanlig å ha vært med på rundturer med buss (pakketur) uten for Norden, på interrail eller flerdagers rundtur med leiebil på egen hånd (tabell 35 a).

Tabell 35a: Hele panelet etter om de hadde vært på ferietur utenfor Norden, og vært med på ulike typer av ferie som busstur, interrail, storbyferie m.m Prosent. Basis 1595 intervjuobjekt.

Ikke vært på ferie utenfor Norden	18,9
Busstur (pakketur)	9,5
Interrail	8,9
Storbyferie (London, Paris, Roma ol)	44,4
Skiferie i Alpene	7,7
Flerdagerstur med cruiseship (ikke ferge)	7,0
Flerdagers sykkelstur eller fottur utenfor Norden	3,4
Flerdagers biltur på egen hånd med leiebil	19,4

Multivariate modellberegninger som ikke blir dokumentert her, viser at det er en signifikant og positiv sammenheng mellom endringer i ferieturuttaket fra 1986 til 1999 og antall ferieturer en har vært med på til Syden. Jo flere ganger en hadde vært i Syden tidligere i livet, jo mer økte ferieturuttaket isolert sett i løpet av denne 13 års perioden. Det er med andre ord slik at sterk interesse for å feriere i Syden øker ferieturuttaket generelt noe på årsbasis. Det indikerer muligens at det kan være en "slags selvforsterkende trend" som innebærer at "behovet for ferie" bare blir noe sterkere jo mer en har vært i Syden. Men trenden er ikke sterk. Det måtte 5 turer til Syden før ferieturuttaket økte med 1,5 dager ekstra fra 1986 til 1999. Sydenturene reduserer imidlertid ikke interessen for å feriere, men øker den heller noe på årsbasis.

Modellberegningene viste dessuten at det var en signifikant sammenheng mellom hvor mange typer av ferier en hadde vært med på både i Norge og utenfor Nordens grenser. Det var mangfoldige opplevelser og ferieerfaringer fra Norge som hadde størst effekt på ferieturuttaket generelt. Ferieturuttaket økte klart jo flere sentrale norske attraksjoner en hadde opplevd enten dette var naturperler som Svalbard, Nordkapp, Lofoten, Sognefjorden, Sørlandets skjærgård og en større nasjonalpark eller det var menneskeskapte attraksjoner som et av de større norske vintersportsstedene, en av de større temaparkene eller hurtigruta. Effektene av å ha allsidige ferieerfaringer utenfra Norden var mindre, men også signifikant og positiv. Jo flere ikke nordiske attraksjonene en hadde erfaringer fra som storbyferie som London, Paris og Roma, bussturer uten for Norden, Interrail, skiferie i Alpene, cruiseturer m.m., jo mer økte ferieturuttaket fra 1986 til 1999. Mangfoldige ferieopplevelser enten dette var fra Norge eller utenfor nabolandenes grenser, økte derfor ferieturuttaket målt på årsbasis (men ikke mer enn 0,2 dager per ekstra attraksjon en hadde opplevd tidligere).

Den samlede forklaringskraften økte klart og ble over 80 prosent for panelet som helhet hvis modellene av endret ferieturuttak også omfattet antall ferieturer den enkelte hadde tatt i 1986. Det er derfor en betydelig "vane-tendens" i ferieuttakets volum hvor vanene ikke bare omfatter det ferieturuttaket en hadde i 1986 målt i antall dager på årsbasis, men også hvor mange antall ferieturer som en tok 13 år tidligere. Det samme fenomenet er observert i tyske undersøkelser. At eldre tyskere i stor grad følger sine vel etablerte vanemønstre blir omtalt som «kontinueringsteorien» i faglitteraturen (Zimmer et al. 1995). Det er mulig at denne tendensen ville vært vesentlig svakere hvis panelstudien hadde omfattet også yngre nordmenn, og en enda lengre periode. At det norske erfaringsmateriale omfatter størsteparten av befolkningen og alle aldersgrupper fra 29 til 91 år i 1999, tyder likevel på at egne erfaringer og kunnskapsoppbygging slår ut i kontinuitet og vanedannelse som er et meget vesentlig element i nordmenn ferieatferd.

4 Økt yrkesaktivitet og yrkesmessig likestilling

4.1 Yrkesaktivitet generelt

Det er vanlig å avgrense den yrkesaktive delen av befolkningen til dem som arbeider minst 10 timer per uke i inntektsgivende arbeide eller i en familiebedrift. Den definisjonen er her lagt til grunn. Sosialt Utsyn (2000 p. 89) dokumenterer at antall yrkesaktive nordmenn generelt økte med 14 prosent fra 1980 til 1997, men antall utførte timeverk økte kun med 5 prosent. Forklaringen er dels innføringen i 1982 av en ekstra feriedag ("Gro-dagen") og dels arbeidstids reformen av 1987 hvor den ukentlige arbeidstid ble redusert fra 40 til 37,5 timer. Innføringen av lengre svangerskapspermisjon (fra 18 til 42 uker, eller 52 uker med redusert kompensasjon) har også bidratt til færre timeverk per år enn antall sysselsatte skulle tilsi.

Den gjennomsnittlige nedgangen i antall timeverk per år blant de yrkesaktive var på 5-6 prosent både blant kvinner og menn. Det har skjedd til tross for at Arbeidskraftundersøkelsene til SSB dokumenterer en sterk økende yrkesaktivitet blant kvinner, samtidig med en markert nedgang av yrkesaktive menn over 55 år (Sosialt Utsyn 2000, p. 82).

Panelstudien påviser den samme utviklingen når det gjelder yrkesaktivitet, men viser også at det fra 1986 til 1999 har vært betydelige skift mellom det å være yrkesaktiv og "yrkespassiv". Det er i denne sammenheng snakk om fire hovedgrupper av nordmenn:

- Et flertall på 54,6 prosent som var yrkesaktiv både i 1986 og 1999, og arbeidet minst 10 timer i uka begge årene ("de stabilt yrkesaktive"),
- en mindre gruppe (13,7 prosent) som ikke var yrkesaktive begge årene ("de stabilt yrkespassive")
- en gruppe (13,2 prosent) som ikke var yrkesaktive i 1986, men som var ute i inntektsgivende arbeide 13 år seinere ("de nye yrkesaktive")
- en gruppe på 18,5 prosent) som var yrkesaktive i 1986, men hadde forlatt yrkeslivet i 1999 ("de nye yrkespassive").

Det er de to siste gruppene som direkte har påvirket sysselsettings-utviklingen. At de som forlot arbeidslivet var en større gruppe (18,5 prosent) enn de som begynte i arbeidslivet (13,2 prosent) mellom 1986 og 1999, kunne tyde på en betydelig økt knapphet på arbeidskraft i Norge. Men noe av forklaringen på den nedgang i sysselsettingen eller arbeidskraften som panelstudien registrerte, er at medlemmene i panelet ble 13 år eldre i løpet av undersøkelsen. Derved er det naturlig at et eldre panel har en større "avgang" over i pensjonisttilværelse enn "tilgang" av nye yrkesaktive. I tillegg kommer andre prosesser som det er enklere å få oversikt over hvis en ser på utviklingen for alderspanelet. Det kan en gjøre ved å sammenligne den gruppen som var 29-79 år i 1986 med de som var 29-79 år i 1999, eller ved å fokusere bare på de (over 29 år) som var i yrkesaktiv alder (og under 65-67 år).

4.2 Økt kvinnelig yrkesaktivitet og lavere pensjonsalder

Hvis vi sammenligner det alderspanelet som består av de yrkesaktive aldersgruppene 29-65 år, viser det seg at andelen som var yrkesaktive generelt økte noe fra 82,4 prosent i 1986 til

85,8 prosent i 1999. Denne økningen skyldes stort sett at kvinner i disse aldersgruppene i økt grad gikk ut i yrkesaktivitet etter 1986. Men samtidig sank yrkesaktivitet til menn noe, for stadig flere menn slutter i arbeide før oppnådd pensjonsalder (Sosialt Utsyn 2000 p. 83). Det har derved blitt større likhet mellom menn og kvinner når det gjelder deltakelse i yrkeslivet for disse aldersgruppene vedkommende (tabell 36).

Den økte likestillingen yrkesmessig er begrenset til disse aldersgruppene og har neppe i seg selv hatt betydning for hvor mye tid som ble brukt til feriereiser 1986 og 1999. Både menn og kvinner reduserte sin reiseaktivitet i feriene med 3 dager gjennomsnittlig i løpet av disse 13 årene.

Tabell 36: Voksne menn og kvinner i yrkesaktiv alder 29-64 år etter hvor stor andel som var yrkesaktive og hvor mange dager de reiste på ferietur til sammen på årsbasis 1986, 1999.

Kjønn	Andel yrkesaktive		Antall dager på ferietur	
	1986	1999	1986	1999
Menn	95,4	91,2	17,5	14,5
Kvinner	70,0	80,6	19,4	16,6
I alt	81,4	85,8	18,5	15,7
Antall IO	1032	1227	1032	1230

Sosialt Utsyn (2000 p. 83) påviser at blant nordmenn som omfattes av den ordinære alderspensjonen (67-74 år) ble yrkesfrekvensen mer enn halvert fra 1980 til 1998. I den aldersgruppen er det nå i følge SSB kun 7 prosent som var yrkesaktiv. Den utviklingen blir bekreftet av registerdataene om yrkesinntekt som ble levert til panelstudien. De dataene viser at langt de fleste i 65-79 års alderen reduserte sin inntektsgivende aktivitet fra 1985 til 1997, enten dette var tilleggslønnet arbeide for å "spe på pensjon" eller egen næringsvirksomhet. Paneldataene bekrefter at kun ca. 5-10 prosent av dem som var 65-79 år gamle var yrkesaktive i 1999, en halvering fra 1986 (tabell 37).

At både intervjuene i panelstudien og registerdataene, pluss SSB's arbeidskraftundersøkelser, dokumenterer samme utviklingen for dette deltemaet , og at størrelsesnivået stemmer overens, øker tilliten også til paneldataene mer generelt.

Tabell 37: Alderspanelet (29-79 år) etter andel som var yrkesaktive med minst 10 timer per uke 1986, 1999. Prosent

	1986 %	1999 %	Endring 1986-1999 Prosentpoeng
Menn			
29-34 år	100,0	92,6	- 7,4
35-44 år	97,3	98,0	+ 0,7
45-54 år	96,3	96,7	+ 0,4
55-64 år	85,9	71,4	-13,5
65-74 år	39,3	15,6	-23,7
75-79 år	0,0	8,1	+ 8,1
I alt	91,6	76,1	-15,5
Kvinner			
29-34 år	76,9	81,2	+ 4,3
35-44 år	74,9	86,4	+11,5
45-54 år	79,1	87,4	+ 8,3
55-64 år	41,4	59,7	+18,3
65-74 år	16,7	7,4	- 9,3
75-79 år	0,0	2,1	+ 2,1
I alt	64,0	65,7	+1,7

Hvis vi ser på endringen for hele alderspanelet 29-79 år under ett viser det seg at flere ulike prosesser har forårsaket ganske betydelig endringer i yrkesaktivitet. Når en tar med de som var eldre enn 65 år har kvinnenes yrkesaktivitet **ikke** økte fra 1986 til 1999 (!). For da har den økte yrkesaktivitet blant de unge kvinnene ble omtrent oppveid av økt førtidspensjonering og lavere pensjonsalder blant de eldre kvinnene. Samtidig gikk yrkesaktiviteten blant menn sterkt tilbake fra 91,6 prosent i 1986 til 76,1 prosent i 1999 (tabell 38). Men den reduserte yrkesaktiviteten - og økningen av tid til egen disposisjon som dette skulle innebære - økte ikke reiseaktiviteten generelt i alderspanelet av den grunn. Samlet antall dager brukt til ferieturer gikk derimot ned med nesten 3 dager gjennomsnittlig sett for både kvinner og menn generelt i alderspanelet.

Tabell 38: Alderspanelet (29-79 år) etter andel som var yrkesaktive og antall dager på ferietur 1986, 1999

Kjønn	Andel yrkesaktive		Antall dager på ferietur	
	1986	1999	1986	1999
Menn	91,6	76,1	17,7	14,9
Kvinner	64,0	65,7	19,2	16,5
I alt	77,1	70,8	18,5	15,7
Antall IO	1130	1528	1130	1531

Som nevnt tidligere skulle en kanskje tro at rene tilfeldigheter kan forklare denne nedgangen, som for eksempel at forskjellige værforhold kan ha påvirket ferieatferden i et av disse årene. Men da burde endringene ha vært relativt jevnt fordelt på de ulike befolkningsgruppene. At det er yngre menn som reduserte sin ferieaktivitet mest (tabell 39), kan neppe ha sammenheng med værforhold. En mer sannsynlig forklaring er endringer i yngre menns livssituasjon eller arbeidsforhold er årsak til nedgangen (hvis det ikke var slik at spesielt unge menn var påvirket av "jappebølgen" i 1986). At eldre kvinner har økt

sitt ferieuttak fra 1986 til 1996 i motsetning til nordmenn flest, har vel heller ikke noe med tilfeldige svingninger i værforhold eller andre tilfeldigheter å gjøre. Et nærliggende spørsmål er derfor om det har skjedd noe i yrkeslivet som kan forklare disse endringene i yngre menns og eldre kvinners reiseatferd.

Tabell 39: Alderspanelet (29-79 år) etter andel som reiste på ferietur og antall turdager for menn og kvinner i ulike aldersgrupper.

	Andel som reiste på ferietur			Antall dager på ferietur		
	1986	1999	Endring 1986- 1999	1986	1999	Endring 1986-1999
Menn						
29-34 år	83,5	62,8	-20,7	17,9	11,7	-6,2
35-44 år	88,6	80,2	- 8,4	17,5	14,1	-3,4
45-54 år	78,0	85,9	+ 7,9	16,1	15,6	-0,5
55-64 år	75,8	75,6	- 0,2	18,6	15,8	-2,8
65-74 år	75,0	64,2	-10,8	23,3	16,8	-6,5
75-79 år	60,0	48,6	-11,4	*	15,5	
I alt	82,1	74,8	- 7,3	17,7	14,9	-2,8
Kvinner						
29-34 år	82,9	78,2	- 4,7	16,5	16,7	+0,2
35-44 år	92,0	82,1	- 9,9	19,3	15,3	-4,0
45-54 år	87,0	81,8	- 5,2	23,4	17,2	-6,2
55-64 år	76,8	75,8	- 1,0	18,5	17,3	-1,2
65-74 år	58,3	63,0	+ 4,7	14,6	18,1	+3,5
75-79 år	80,0	42,6	-37,4	*	11,5	
I alt	83,2	75,4	- 7,8	19,2	16,5	-2,7
Antall IO	1130	1531				

* Under 20 intervjuobjekt (og for få til å oppgi data)

4.3 Endret yrkesvirksomhet og fritidsordninger

I løpet av de 13 årene som gikk fra 1986 til 1999, sank andelen av yrkesaktive nordmenn fra 77,2 prosent til 70,3, når vi sammenligner alderspanelet i alderen 29-79 år. Det var samtidig en liten endring i sammensetningen av de yrkesaktive, med en nedgang i andelen som var selvstendige eller arbeidet i familiebedrift (tabell 40). Prosentvis økte derfor andelen ansatte blant de som fortsatt var yrkesaktive. Norsk arbeidsliv ble på den måten noe mer preget av de ansatte som har hatt rett til minst 4 ukers ferie med lønn hvert år (fram til fem ukers ferie ble innført i år 2001).

En må for øvrig her skille klart mellom relative endringer og hvordan utviklingen har vært i absolutte tall. Den generelle befolkningsveksten førte til at antall voksne nordmenn i alderen 29-79 år økte med 300 000 personer fra 1986 til 1999. Men siden den relative andelen av yrkesaktive sank den samme perioden, og andelen av ansatte blant de yrkesaktive økte noe, så har det absolutte antallet av ansatte vært mer stabilt målt i absolutt antall personer. Denne rapporten fokuserer i stor grad på relative endringer.

Tabell 40: Alderspanelet (29-79 år) etter om de var selvstendige, ansatte eller arbeidet i familiebedrift i 1986, 1999. Prosent

Type arbeidsforhold	Andel av alderspanelet		Andel av yrkesaktive	
	1986	1999	1986	1999
Selvstendig	10,3	8,2	13,3	11,6
Ansatt	65,1	61,9	84,9	87,6
Familiemedlem i egen bedrift	1,7	0,6	2,2	0,8
Ikke yrkesaktiv	22,8	29,3		
I alt	100	100	100	100
Antall IO	1130	1531	870	1082

Trolig har veksten i andelen ansatte av de yrkesaktive sammenheng med at de yrkesaktive i økende grad har gått over fra privat til offentlig virksomhet. Men i hvilken grad dette har skjedd ble ikke kartlagt i panelstudien som mangler slike data fra 1986. Denne studien påviser kun at i 1999 arbeidet flertallet (61 prosent) av de yrkesaktive i privat sektor, dvs. enten i personlig eid firma (16,9 prosent) eller i et aksjeselskap/organisasjon (44,1 prosent). Vel 1/3 arbeidet i offentlig virksomhet enten denne var kommunal, fylkeskommunal eller statlig (tabell 41).

Tabell 41: Alderspanelet (29-79 år) etter type yrkesvirksomhet i 1999. Prosent

Type yrkesvirksomhet	Alderspanelet (29-79 år)	De yrkesaktive 29-79 år
Personlig eid firma	12,0	16,9
Aksjeselskap, organisasjon	31,2	44,1
Kommunal virksomhet	14,8	20,9
Fylkeskommunal virksomhet	5,4	7,7
Statlig virksomhet	7,4	10,4
Yrkesaktive i alt	70,7	
Ikke-yrkesaktiv	29,3	
I alt	100	100
Antall IO	1531	1082

I den grad det har vært en overgang fra privat til offentlig virksomhet kan det hatt betydning på utviklingen av nordmenns ferieatferd. For ansatte i offentlig virksomhet har på flere punkter andre fritidsordninger enn i privat virksomhet. Det er dessuten til dels betydelig forskjell i ferieordningene mellom kommunal, fylkeskommunal og statlig virksomhet.

En vesentlig forskjell mellom privat og offentlig virksomhet er at de privatansatte har større frihet til å velge ferietidspunkt enn ansatte i det offentlige, med unntak av statlig virksomhet. En annen forskjell er at privat virksomhet i vesentlig større grad følger fellesferien. Turnusordninger og det å følge skoleferiene er dobbelt så utbredt i kommunal og fylkeskommunal virksomhet som ellers i yrkeslivet (tabell 42). En vesentlig årsaker selvsagt hvilken type "produksjon" de ulike offentlige og private virksomhetene driver med og hvilke krav dette stiller til de yrkesaktive. Et sykehus eller en industribedrift som må drive helkontinuerlig, har andre begrensinger når det gjelder fritidsordninger. Når strukturen i yrkeslivet skifter med vekst eller nedgang i de ulike typer av virksomhet, så påvirker det også hvor mange nordmenn det er som er knyttet til de ulike ferie- og fritidsordningene.

Tabell 42: Ferieordning i 1999 i yrkeslivet etter type virksomhet. Prosent.

Type virksomhet	Ferieordning						
	Velger fritt	Følger skoleferien	Følger fellesferien	Turnusordning	Regulert av sesongarbeide	Annen	I alt
Personlig eid firma	61,1	8,3	16,7	5,6	2,8	5,6	100
Aksjeselskap, organisasjon	59,9	2,9	21,1	10,5	1,1	4,2	100
Kommunal	44,6	25,3	3,6	24,1	1,8	0,6	100
Fylkeskommunal	38,9	30,6	1,4	29,2			100
Statlig	59,5	13,5	5,4	14,4	0,9	6,3	100
I alt	55,3	11,2	13,8	14,7	1,3	3,5	100

I tillegg til produksjonstekniske begrensinger er det norske fritidssystemet i stor grad knyttet til rettigheter som er avtalt mellom de ansatte, deres fagorganisasjoner og arbeidsgiverne. Ved de norske samordnede lønnsforhandlingene har det ofte vært lagt vekt på å få til allmenne (solidariske) ordninger. Det vanlige har dessuten vært at når arbeidsgiverne og arbeidstakerne har forhandlet seg fram til enighet om fritidsreformer, så har Stortinget fulgt opp avtalene og "bekreftet" dem i lovs form. Det er imidlertid også enkelte typer av arbeidstakere som har forhandlet seg fram til bedre ordninger enn det generelle, enten dette har vært noe lavere pensjonsalder eller 1-2 uker lengre ferie. De lovfestede ordningene har derfor vært "minimumsordninger" som fagorganisasjoner i sterk forhandlingsposisjon har klart å utvide til en viss grad.

Utvidelsen av fritidsordningene er i flere sammenhenger sett på som en utvikling i retning "fritidssamfunnet" hvor betydelig omfang av fritid vil prege folks liv. Panelstudien har kartlagt om utviklingen de ulike norske fritidsordningene går i den retning, enten det gjelder ukentlig fritid eller lengre friperioder.

4.4 Endringer i ukentlig arbeidstid

En viktig reform i perioden 1986-1999 var innføringen av redusert ukentlig arbeidstid fra 40 til 38 timers uke (tabell 43). Denne reformen omfattet først og fremst de ansatte direkte, men har også hatt ringvirkninger for selvstendig yrkesutøvere og andre yrkesaktive. Et resultat var et skift nedover i arbeidstid for større grupper. Men utslaget hadde først og fremst form av at mens 1/3 av de yrkesaktive hadde 40 timers uke i 1986 var det 1/3 som hadde 38 timers uke i 1999. Da begrenser sammenligningen seg til de yrkesaktive i alderspanelet (29-79 år) som arbeidet minst 10 timer per uke.

Gjennomsnittlig antall timer som arbeidet omfattet per uke, endret seg imidlertid minimalt i løpet av denne 13 års perioden for de yrkesaktive. Den reelle arbeidstiden viste faktisk en svak økning fra 38,7 til 39 timer. Arbeidstidens varighet omfatter da antall timer i hovedyrke og biyrke, samt betalte overtidstimer og ekstraarbeide hjemme i forbindelse med arbeidet.

Tabell 43: Alderspanelet (29-79 år) etter antall arbeidstimer per uke i 1986 og 1999. Prosent.

	10-19 timer	20-29 timer	30-39 timer	40-49 timer	50 timer og mer	I alt	Antall IO	Andel yrkesaktive med minst 10 timer per uke	Snitt timer
1986	7,1	10,2	25,2	42,4	15,0	100	903	76,5	38,7
1999	6,2	11,1	52,1	19,1	11,2	100	1082	70,7	39,0

Når antall arbeidstimer per uke var omtrent stabil for de voksne yrkesaktive generelt skyldes det at de ansatte økte sin arbeidstid i gjennomsnitt med en halv time per uke fra 37,6 til 38,1 fra 1986 til 1999. En økning som blant annet henger sammen med det ble flere som arbeidet fulltid, og en reduksjon av deltidsarbeide.

De selvstendig næringsdrivende reduserte samtidig sin ukentlige arbeidstid fra gjennomsnittlig 46,6 til 43,8 timer, dvs. med vel 5 prosent. De relativt få som arbeidet i familiebedrift reduserte også sine arbeidstimer fra 34,4 til 30,4 timer (tabell 44). Den største reduksjonen i arbeidstid, og økning i ukentlig fritid, kom med andre ord ikke blant de ansatte, men blant de selvstendig næringsdrivende som reduserte arbeidets omfang ned i retning av det som var mer vanlig blant de ansatte.

Tabell 44: Alderspanelet (29-79 år) etter antall arbeidstimer per uke i 1986 og 1999 etter om de var selvstendige, ansatte eller arbeidet i familiebedrift. Antall timer.

	1986 timer	1999
Selvstendige	46,6	43,8
Ansatt	37,6	38,1
Familiebedrift	34,4	30,4
I alt	38,7	39,0
Antall IO	871	773

Stabiliteten i arbeidstid per uke gjelder for de yrkesaktive som gruppe, og ikke på individ nivå. Sammenligner vi antall arbeidstimer i 1999 med hvor mye hver enkelt person arbeidet per uke i 1986, viser det seg å være betydelige endringer. Det gjelder også hvis vi begrenser sammenligningen til dem som var yrkesaktive både i 1986 og 1999 (en gruppe som utgjorde 54,6 prosent av hele panelet). Riktignok hadde 45 prosent av dem som var yrkesaktive både i 1986 og 1999, ikke endret sine ukentlige arbeidstimer med mer enn 4 timer pluss eller minus i løpet av denne 13-års perioden. Men flertallet hadde endret sine arbeidstimer med minst fem timer per uke og 30 prosent hadde økt eller redusert arbeidstiden sin med minst 10 timer. Kun hver tiende voksne yrkesaktive (13,5 prosent) arbeidet presist like mye begge disse årene. Samtidig var det omtrent like mange (13 prosent) av de sysselsatte som hadde endret sin arbeidstid med minst 20 timer, enten opp eller ned. Selv blant de "stabilt yrkesaktive" har det derved vært betydelige endringer i fritidens omfang på ukesbasis for mange nordmenn.

Endringene i fritidens omfang blir enda noe større hvis en tar i betraktning dem som ikke var ute i arbeidslivet i 1986. Disse kom da inn på arbeidsmarkedet seinere, enten på grunn av skolegang eller arbeidsledighet, eller de forlot arbeidslivet til en eller annen form for pensjonstilværelse etter 1986.

10 prosent av hele panelet hadde redusert sine ukentlige arbeidstimer med minst 40 timer fra 1986 til 1999, en gruppe som består av de personene som trakk seg tilbake fra arbeidslivet i løpet av denne perioden. Samtidig var det 4 prosent som hadde økt sin arbeidstid med minst 38 timer i løpet av disse 13 årene, en gruppe som består av dem som trådte inn i det inntektsgivende arbeidslivet. En ekstrem gruppe som utgjorde en prosent av panelet, økte sin arbeidstid per uke med minst 45 timer (med 75 timer som maksimum). En annen ekstrem gruppe på en prosent av panelet reduserte sin ukentlige arbeidstid med minst 65 timer per uke (med 85 timer reduksjon som maksimum).

Det er interessant å merke seg at de som reduserte sin arbeidstid med minst 40 timer ("normal uke" i 1986), utgjorde vel 10 prosent av hele panelet, mens de som økte sin arbeidstid med minst 38 timer (normaluke i 1999) var kun 1/4 så mange. De ekstreme gruppene når det gjelder endret arbeidstid representerer også viktige utviklingstrekk. Den ekstreme en-prosent gruppen som reduserte sin arbeidstid mest, reduserte den med minst 65 timer per uke. Den andre ekstreme en-prosent gruppen som økte in arbeidstid mest, økte den med "kun" 45 timer som minimum.

Begge disse utviklingstrekkene reflekterer at de eldre nordmenn som trakk seg ut av arbeidslivet mellom 1986 og 1999 har vært vant til og har akseptert klart lengre arbeidstid per uke enn de yngre som begynner i arbeidslivet i dag. Det gjelder selv blant de aller mest "arbeids-narkomane" nye yrkesaktiv i 1999 (Tabell 45). Denne endringen i seg selv har **bidratt** til økt fritidsvolumet i den eldre del av befolkningen, og isolert sett ført til økt mulighet for å drive ulike fritidsaktiviteter. (Men økt mulighet betyr ikke nødvendigvis at mulighetene blir benyttet).

Tabell 45: Yrkesaktive og hele panelet etter endringene i antall arbeidstimer per uke fra 1986 til 1999. Basis 1595 intervjuobjekt. Prosent.

	Reduserte arbeidstiden			Liten endring	Økte arbeidstiden			Ubesvart	I alt
	Minst 40 timer	20-39 timer	5-19 timer	Høyst 4 timer opp eller ned	5-19 timer	20-39 timer	Minst 40 timer		
De som var yrkesaktive både i 1986 og 1999	0,4	3,8	12,1	24,6	10,8	2,5	0,3	45,6*	100
Hele panelet	10,2	11,2	13,5	38,2	12,4	10,9	3,6	0	100

* Ikke yrkesaktive enten i 1986, 1999 eller begge årene (13,6% var ikke yrkesaktive begge år).

4.5 Endringer i frilørdagsordningen

I tillegg til at det er innført 38 times uke, har det de siste 13 årene vært en utvikling i arbeidslivet mot flere frilørdager for de ansatte og lavere pensjonsalder. Men hovedmønsteret når det gjelder frilørdagsordningene har endret seg lite for de ansattes del. Nesten 3/4 av de ansatte hadde fri hver lørdag i 1999. Den andelen av de ansatte som hadde fri enten hver lørdag eller annen hver lørdag, økte fra til sammen 83 prosent i 1986 til 89 prosent i 1999 (tabell 46). Det viktigste som skjedde i løpet av denne perioden, var nok derfor at frilørdagsordningen som organisatorisk system ble ytterligere dominerende på bekostning av andre ordninger. Dette er en utvikling stikk i strid med den utvikling som amerikanske forskere mener har vært på gang i USA, hvor utviklingen skal ha gått i retning av mindre ensartede (homogene) fritidssystem og mer individuelt tilpassede fritidsordninger (uten at det foreligger noen solid dokumentasjon om dette).

Tabell 46: Ansatte i alderspanelet etter endringer i frilørdagsordninger fra 1986 til 1999. Prosent

	Fri hver lørdag	Fri annen hver lørdag	Fri mindre enn annen hver lørdag	Ikke fri på lørdag	Annen ordning	I alt	Antall IO
1986	69,7	13,7	4,3	3,7	8,6	100	736
1999	73,6	15,7	5,6	1,1	4,0	100	875

At andelen ansatte med fri hver lørdag eller annen hver lørdag har økt kunne isolert sett tilsi at nordmenns fritid har økt. Men i løpet av denne 13 års perioden sank andelen av hele den voksne befolkningen i 29-79 års alderen som var ansatt, svakt fra 65,1 prosent til 61,9 prosent. En effekt av den utviklingen er at selv om antall nordmenn i disse aldersgruppene økte med 300 000 personer fra 1986 til 1999, så sank (!) antall ansatte med fri hver lørdag med ca. 20 000 personer siden andelen ansatte også sank. I prinsippet fikk derfor den voksne norske befolkning **mindre fritid i form av frilørdager** uten arbeidsforpliktelser. Men det ble mer enn oppveid fordi at årsaken til at andelen ansatte gikk ned, var redusert pensjonsalder og en økning av andre pensjonsformer. Disse andre fritidsreformene økte samtidig omfanget av fritid mer generelt (og ikke bare på lørdagene). Det som har skjedd, er med andre ord at den voksne befolkningen som helhet delvis "byttet" frilørdagsordninger med "langvarige friperioder fra arbeidet" i form av alderspensjon eller annen pensjonsordning.

Frilørdagsordningene for den enkelte ansatte kan ha endret seg mer i ulike retninger enn disse gruppebaserte opplysningene indikerer. Men hovedretningen på utviklingen er likevel ganske entydig hvis vi ser på utviklingen fra 1986 til 1999 for dem som var yrkesaktive og ansatt begge disse årene. Blant dem som hadde fri hver lørdag i 1986, var det meget få som gikk over til en annen ordning til 1999. 87 prosent av dem som hadde fått fri hver lørdag i 1986, hadde samme ordning også 13 år seinere (tabell 47).

Trenden blant de stabilt yrkesaktive i denne 13 års perioden var klart i retning av at de som hadde lite fri på lørdagene fikk flere frilørdager. Det viktigste var at hovedtyngden av dem som hadde mindre fri enn hver lørdag i 1986, gikk over til å ha fri hver lørdag i 1999. 70-80 prosent av dem som ikke hadde fri på lørdager eller mindre enn annen hver lørdag i 1986, hadde enten fri hver lørdag eller annen hver lørdag i 1999. Når dette ikke ga større utslag i det generelle mønsteret blant de ansatte er årsaken at etableringen av andre friordninger endret norsk arbeidsliv, ikke minst på grunn av nye ordninger for de eldre arbeidstakerne.

Tabell 47: Ansatte etter om frilørdagsordningen til den enkelte hadde endret seg og i hvilken retning fra 1986 til 1999. Prosent. Basis: 656 personer som var ansatt både i 1986 og 1999

Arbeidssituasjon på lørdager i 1986	Arbeidssituasjonen på lørdager i 1999					I alt
	Fri hver lørdag	Fri annen hver lørdag	Mindre fri enn annen hver lørdag	Har ikke fri på lørdager	Annen ordning	
Fri hver lørdag	87,3	7,0	2,1	0,4	3,2	100
Fri annen hver lørdag	42,7	41,7	12,5	1,0	2,1	100
Mindre fri enn annen hver lørdag	45,5	22,7	13,6	9,1	9,1	100
Har ikke fri på lørdager	55,6	27,8	5,6	11,1	.	100
Annen ordning	50,0	25,0	12,5		12,5	100
I alt	75,8	14,5	4,9	1,1	3,8	100

4.6 Endringer i ferieordningene

Ferieordningene har heller ikke endret seg vesentlig i løpet av 13 års perioden fra 1986 til 1999. Men det ser ut til å ha blitt mindre variasjon og mer "ensretting" også av feriesystemet blant ansatte, i hvertfall tilsynelatende når en ser på utviklingen for den voksne befolkningen som helhet. For samtidig som frilørdagsordningen som system ble mer dominerende, ble ordningen med fire-ukers ferie også mer dominerende.

Andelen ansatte som hadde fire ukers ferie, økte klart fra 70 prosent i 1986 til 80 prosent i 1999 (tabell 48). Veksten i andelen som hadde fire ukers ferie, kom på bekostning av andre ferieordninger når det gjelder rett til ferie for ansatte. Et uventet trekk i denne utviklingen var at andelen som hadde rett til fem ukers ferie gikk noe ned (!) i løpet av 13 års perioden. Årsaken er nok at pensjonsalderen ble redusert fra 1986 til 1999, slik at de ansatte som er 60 år og over - og derved har rett til fem ukers ferie betalt av Folketrygden - er redusert i antall i forhold til 1986. Dette er enda et eksempel på at for befolkningen som helhet, har omfanget av en type fritid gått ned (færre med fem ukers ferie) de siste 10-15 årene på grunn av at andre former for fritid har vokst i omfang (lavere pensjonsalder).

Tabell 48: De ansatte i alderspanelet (29-79 år) etter hvor mange ferieuker med lønn de hadde rett til i 1986 og 1999. Prosent

2.3.6År	Fire uker	Fem uker	Seks uker og mer	Uregelmessig	Annen Ordning	Ubesvart	I alt	Antall 10
1986	69,7	13,7	4,3	3,7	8,6	0	100	736
1999	80,5	9,5	5,1	1,8	2,8	0,6	100	877

4.7 Pensjonsordninger, skolegang og kvinners yrkesaktivitet

Fritiden til befolkningen i et land kan endre seg ikke bare ved at den ukentlige arbeidstiden øker, eller ved innføring av frilørdagsordninger eller utvidet rett til ferie. Fritid i form av fri fra arbeidsforpliktelser kan øke på to andre måter også. En måte er at det blir flere eller færre som får helt fri fra arbeidsforpliktelser i form av pensjonsordninger. En annen måte er at ungdom blir holdt lengre på "skolebenken" og derved kommer seinere i livsløpet inn i arbeidslivet.

En sammenligning av alderspanelet (29-79 år) viser at på dette området har det foregått betydelig endringer i løpet av disse 13 årene. For det første har andelen av yrkesaktive blant voksne nordmenn som nevnt tidligere, gått ned fra 78 prosent i 1986 til 71 prosent i 1999. Det har skjedd samtidig med at andelen som har alderspensjon økte vesentlig fra 5,5 prosent til 17,2 prosent av hele alderspanelet. I 1986 var det ingen under 70 år som oppga at de hadde alderspensjon. 13 år seinere var det ingen under 60 år som oppga at de hadde alderspensjon, men 88 prosent av alderspensjonistene det året var 67 år eller eldre. 12 prosent av alderspensjonistene var med andre ord under pensjonsalderen på 67 år.

Denne utvidelsen av fritidsordningene skyldes nok først og fremst at pensjonsalderen har blitt redusert til 67 år generelt og at langt flere tar pensjon raskt ved oppnådd pensjonsalder. I tillegg har nok innføringen av spesialordninger som "avtalefestet pensjon" (AFP) bidratt til å redusere pensjonsalderen ytterligere. Det at flere alderskull av eldre nordmenn har tatt ut full alderspensjon er trolig en av de viktigste reformene i det norske samfunnet de siste 13 årene når det gjelder kollektive fritidsordninger. At aldersgrensen for pensjon er redusert fra 70 til 67 år har i seg selv bidratt til at nesten 130 000 flere voksne

nordmenn har fått "fri hele året" fra arbeidsforpliktelser (og derved mistet retten til ferieuker og frilørdager).

Andelen av alderspanelet som har andre former for pensjon har også økt noe, fra 6 prosent i 1986 til 9 prosent i 1999. Det er mulig at noe av denne veksten skyldes nye pensjonsordninger. I 1999 var det 1 prosent som hadde etterlattepensjon og 6 prosent som hadde uførepensjon. Det året hadde i tillegg 2 prosent av alderspanel kontantstøtte/barselpermisjon (en andel som nok ville vært høyere hvis yngre aldersgrupper var med i panelet). Dessuten var det i 1999 vanligere at voksne nordmenn (29 år og eldre) gikk på skole eller studerte. Samtidig hadde andelen som var arbeidsløse, gått ned fra 1986 (tabell 49).

Tabell 49: Alderspanelet (29-79 år) etter hvor stor andel som hadde pensjon av ulike typer, var under utdanning, arbeidsledig eller yrkesaktive i 1986 og 1999. Prosent

	Alders pensjon	Annen Pensjon/- Trygd	Skole/ Studier	Arbeids- Ledig	Andre*	Yrkes- aktiv***	I alt	Antall IO
1986	5,8	5,5	0,7	2,5	18,7	77,7	100	1130
1999	17,2**	8,8	3,6	0,8		70,9	100	1531

*Den største gruppen "andre" i 1986 var hjemmeværende (12,6%) uten 10 timers lønnet arbeidstid eller ulønnet arbeide i familiebedrift. ** Det var et mindretall (1%) i 1999 som kombinerte ulike pensjonsordninger eller kombinerte arbeidsledighet med studier. *** Yrkesaktiv er her definert som de som arbeidet minst 10 timer per uke vanligvis.

En annen viktig endring i det norske fritidssystemet er knyttet til endringene i voksne kvinners økte yrkesaktivitet. I 1986 var 12,6 prosent av alderspanelet "hjemmeværende" (i tabellen oppført under "Andre"). 96,8 prosent av dem var kvinner. I 1999 hadde om lag 25 prosent av dem som var hjemmeværende i 1986 gått ut i yrkeslivet, mens 46 prosent hadde fått alders-, uføre- eller etterlattepensjon. Den fjerdedelen av disse kvinnene som gikk ut i arbeidslivet, fikk trolig to arbeidsoppgaver, en lønnet ute og en ulønnet hjemme. Noe som kan ha redusert deres "fritid" vesentlig, uten at panelstudien har kartlagt det. En europeisk studie har imidlertid sett på dette og konstaterer (litt tørt) at selv om det er blitt flere menn om er mer aktive i hjemme-arbeidet enn tidligere, er det typiske at menn kun har en hjelpende rolle. Få menn deler hjemlig ansvar og oppgaver (Kiernan 1996).

At flere kvinner har gått ut i betalt arbeide har nok derfor fått sine klare konsekvenser i form av noe mindre daglig fritid. Nederlandske tidsbudsjett studier påviser i hvert fall at de lønnete arbeidsoppgavene har ført til redusert fritid for de utearbeidene kvinnene i det landet. Men kvaliteten på fritiden til de som er ute i arbeidslivet, skal være mye bedre (i følge Krasten 1995). Årsaken skal være en sterkere følelse av at fritiden er fortjent. Økonomisk selvstendighet gjør også at yrkesaktive kvinner kan rette fritiden mer inn mot egne interesser. Yrkesaktive kvinner opplever imidlertid også større tidspress og mer av dårlig samvittighet.

Det er sannsynligvis betydelige forskjeller i hvordan kvinner opplever dette, og Krasten (1995) hevder at den økte yrkesaktiviteten har ført til større skiller mellom kvinner i Nederland. Kvinner i mer tradisjonelle typer av familie, dvs. hjemmeværende gifte og eller skilte med små barn, har mer fragmentert fritid tilpasset hjemlige aktiviteter. Kvinner i moderne familietyper med deltids mødre og fulltidsarbeidende fedre, har et tettpakket tidsbudsjett, men reiser mer. Kvinnelige "individualister"; skilte, enslige og deltidsarbeidende mødre, har tette tidsbudsjett, men definerer sine egne fritidsinteresser.

Karsten (1995) regner med at disse forholdene vil endre seg kun langsomt, slik at mange kvinnegenerasjoner i årene framover vil ha stresset tid, og manglende fritid.

Hvis vi ser utviklingen av de ulike fritidsordningene i sammenheng, har det vært en utvikling i retning mer fritid for vel voksne nordmenn. Bedre pensjonsordninger er det viktigste enkeltelementet og en endring som har redusert betydningen av kortere arbeidsuke og noe lengre ferie for enkelte.

Endringene i hver enkelt fritidsordning har sannsynligvis hatt effekter direkte på nordmenns reiseatferd, men dette har det vært for lite tid til å klarlegge nærmere. At fritidsordningene i de ulike sektorene av norsk yrkesliv har endret seg fra 1986 til 1999, er imidlertid bare en av flere endringer knyttet til arbeidslivet. Samtidig med endringer i fritidsordningene har yrkesstrukturen og yrkesaktiviteten endret seg. Det at noen nordmenn har forlatt yrkeslivet og derved fått en ny fritidsordning, og at andre har blitt yrkesaktive og fått nye fritidsrettigheter, er bare ett aspekt ved endringene i livssituasjonen til dem dette gjelder. De nye som har blitt yrkesaktive, eller forlatt yrkeslivet, har samtidig fått endret sine yrkesinntekter.

I tillegg til at de som har forlatt/begynt i arbeidslivet har fått nye rettigheter til fritidsordninger har endringen i yrkesaktivitet også hatt direkte innvirkning på inntektsutviklingen til den enkelte. Om inntektsendringene og utviklingen av fritidsordningene har påvirket effektene av hverandre og spilt sammen er ikke analysert her, ei heller hvordan fritidsendringene eventuelt har spilt sammen med andre endringer av sosial og økonomisk karakter. Sannsynligvis har strukturendringene i yrkeslivet og endringene i det norske fritidssystemet gitt seg ulike utslag. Det følgende oppsummerer kun et meget forenklet bilde av utviklingen.

4.8 Ferievolum og effekt av endret yrkesaktivitet, inntekt og fritid

Det panelstudien har registrert er effektene av den norske økonomiske velstandsutviklingen kombinert med en økt andel yrkesaktive kvinner, lavere pensjonsalder, kortere ukentlig arbeidstid, samt andre individuelle og samfunnsmessige endringer. Å identifisere hvor vesentlig hver enkelt komponent har vært for endringer i ferieatferden er ikke noen enkel sak.

Det panelstudien har kartlagt er endringer i enkeltkomponentene. For velstandsutviklingens del viser det seg som tidligere omtalt, at den personlige inntektsutvikling avhenger spesielt av om en har endret yrkesaktivitet, dvs. gått ut av yrkeslivet til pensjonist tilværelse eller kommet til som en av de "nye sysselsatte".

Den gjennomsnittlige inntektsveksten i yrkesinntekt fra 1985 til 1997 var 45 000.- kr når en korrigerer for inflasjonen. Men variasjonene i inntektsnivå har vært betydelige. De medlemmene av panelet som forlot yrkeslivet etter 1986 reduserte sine yrkesinntekter med ca. 110 000.- kr i gjennomsnitt, mens de som gikk fra "yrkespassivitet til aktivitet" økte sine inflasjonskorrigerte yrkesinntekter med ca. 150 000.- kr på årsbasis.

Inntektsmessig var det betydelige kjønnsforskjeller (tabell 50). De kvinnene som begynte i arbeidslivet etter 1986 økte sine inntekter vesentlig mindre enn de menn som ble yrkesaktive. Vekstøkningen blant kvinner var vel 1/3 mindre enn det menn fikk når de ble yrkesaktive. Forklaringen er nok at disse kvinnene gikk ut i lavere avlønnede yrker.

De mennene som var stabilt yrkesaktive og arbeidet både i 1986 og 1999, økte også sine inntekter med nesten 45 prosent mer enn de kvinnene som også var yrkesaktive begge årene. Disse forskjellene mellom stabilt yrkesaktive menn og kvinner er knyttet til de yngre aldersgruppene, og er meget små (1-2 prosent) når de stabilt yrkesaktive er 45 år og eldre. En del av forklaringen kunne muligens være at barneomsorg i de meste reproduktive årene fører til at kvinner reduserer sin ukentlig arbeidstid, og derved også sin inntektsvekst i forhold til menn. Men en kontroll av dataene i panelstudien viser at de stabilt yrkesaktive kvinnene i alderen 19-44 år reduserte sin ukentlig arbeidstid med bare 2 timer per uke fra 1986 til 1999 i gjennomsnitt. Det tilsvarer kun reformen som reduserte uketimene fra 40 til 38 timers uke, og kan neppe forklare mer enn en mindre del av forskjellene i inntektsutvikling.

Disse endringstallene gjengir endringene i absolutte tall og inflasjonskorrigerte kroner. At inntektsveksten for kvinner fram til 1997 er minst i absolutte tall henger til dels sammen med at kvinnene hadde et klart lavere nivå på sine yrkesinntekter enn menn i 1985. Den relative inntektsutviklingen er derfor noe mer positiv for kvinner enn menn.

Gjennomsnittlig økte de stabilt yrkesaktive kvinnene sine yrkesinntekter med 56 prosent, mot 46 prosent blant menn i løpet av disse 12 årene. Det har med andre ord foregått en utvikling i retning av en viss økonomiske likestillingen blant de som er yrkesaktive.

Tabell 50: Endringer i inflasjonskorrigerte brutto yrkesinntekter fra 1986 til 1999 etter endring i yrkesaktivitet. Personer 29-79 år.

Endret yrkesaktivitet	Menn	Kvinner	I alt
Begynte i arbeidslivet etter 1986	197 980	119 700	149 008
Yrkesaktiv både i 1986 og 1999	99 319	68 908	86 086
Var yrkespassiv både i 1986 og 1999	- 49 705	- 2 826	- 10 799
Forlot yrkeslivet etter 1986	-146 829	- 68 598	-109 589
I alt	54975	41 957	48 271

Dette viser at det er flere faktorer som er med på å påvirke inntektsutviklingen til den enkelte, hvorav overgangen fra det å være yrkespassive til aktivitet, eller omvendt, kun er en av dem. Det kan forklare at enkle tabellkjøringer IKKE viser noen klar sammenheng mellom inntektsutviklingen til den enkelte og endringer i ferieturuttaket på årsbasis. De unge mennene som fikk størst inntektsøkning fra 1986 til 1999, var blant dem som REDUSERTE antall dager på ferietur mest i løpet av disse 13 årene (tabell 51). Disse unge mennene var samtidig de eneste som økte sin ukentlige arbeidstid, med unntak av middelaldrene kvinner som også arbeidet mer. De eldste kvinnene som fikk en klar nedgang i sine yrkesinntekter, var dessuten den eneste gruppen som økte ferieturuttaket sitt fra 1986.

Tabell 51: Alderspanelet etter endringene i inflasjonskorrigerte yrkesinntekt og etter antall ferieturdager for menn og kvinner i ulike aldersgrupper, samt antall arbeidstimer per uke 1986, 1999.

	Endring i yrkesinntekt (inflasjonskorrigert)	Antall dager på ferietur per innbygger for alderspanelet (29-79 år)			Endring i antall arbeidstimer per uke 1986-1999
		1986	1999	Endring 1986-1999	
	Gjennomsnittlig endring 1986-1999				
Menn					
29-34 år	196 473	16,7	11,7	-5,0	+1,9
35-44 år	155 100	17,4	14,1	-3,3	0,0
45-54 år	77 499	17,6	15,6	-2,0	-2,8
55-64 år	11 355	17,3	15,8	-1,5	-3,7
65-74 år	-157 312	19,7	16,8	-2,9	-1,5
75-79 år	-191 687	22,4	15,5	-6,9	-1,8
I alt	54 795	17,7	14,9	-2,8	-1,4
Kvinner					
29-34 år	117 568	16,7	16,7	0,0	-0,8
35-44 år	59 073	19,0	15,3	-3,7	-1,3
45-54 år	78 841	20,6	17,2	-3,4	+1,8
55-64 år	14 216	22,2	17,3	-4,9	+0,4
65-74 år	-62 172	11,1	18,1	+7,0	-1,1
75-79 år	-43 008	21,9	11,5	-10,4	-0,2
I alt	38 954	19,2	16,5	-2,7	0,0

Multivariate modellberegninger som begrenser seg til de stabilt yrkesaktive, bekrefter at endringer i fritidsordningene i liten grad "forklarer" variasjonene i ferieturuttaket fra 1986 til 1999. Hvor mange ferieuker den enkelte hadde i 1986 og endringer i antall ferieuker fra 1986 til 1999 hadde ingen signifikant effekt på endringene i antall ferieturdager på årsbasis. Endringer i den ukentlige arbeidstiden hadde imidlertid en signifikant, men svak effekt på den måten at økte den ukentlige arbeidstiden med 10 timer så sank antall ferieturdager med snaut en dag på årsbasis. Økte inntekter økte samtidig ferieturuttaket blant de stabilt yrkesaktive, dvs. som var yrkesaktive både i 1986 og 1999. Men effekten av økt inntekt var også relativt lav.

Når modellberegningene begrenser seg til de stabilt yrkesaktive, og endringene i fritidsordningene og yrkesinntekten er med som forklaringsfaktorer på ferieturuttaket, er den samlede forklaringskraften imidlertid så lav at dokumentasjon av modellene har lav interesse (Regresjonskoeffisienten (R) er mindre enn 0,25). Det alt vesentligste av atferdsvariasjonene henger sammen med ikke-identifiserte faktorer. Om de yrkesaktive hadde fått en eller to ukers lengre ferie fra arbeidet så økte det ikke ferieturuttaket på årsbasis så entydig at dette ga seg sikre utslag i form av flere dager på ferietur. Dette kan indikere at å innføre en femte ferieuke som Norge nå gjør, ikke nødvendigvis øker ferieuttaket blant de yrkesaktive. Det kan avhenge av andre forhold.

De som gikk ut i yrkeslivet, og derved fikk rett til minst fire ukers ferie, reiste heller ikke mer på ferietur av den grunn. En sannsynlig forklaring er at som student eller

hjemneværende husmor så reiste de på ferietur tidligere også uten å skjule til om de hadde noen lovfestet rett til det. Men her er det også i betydelig grad slik at variasjonene i ferieturuttaket på årsbasis er uforklart. Spørsmålet er hvilke andre forhold det er som eventuelt kan forklare variasjonene (målt i dager på årsbasis). En mulig faktor kan være endringer i bosettingsmønsteret som en skulle tro kan påvirke endringer i reisebehovet. Ikke minst kan økt mobilitet generelt og urbanisering økte feriebehovet.

5 Bosettingsmønsteret

5.1 Begrepet geografisk mobilitet, fast bosted og dataene

En ikke uvanlig antakelse er at behovet for ferie er størst i de større byene, på grunn av stressende tilværelse og mindre muligheter blant annet for naturopplevelse. Økende urbanisering kan derfor øke etterspørselen etter feriereiser. Men mindre rotfasthet og økt mobilitet i samfunnet generelt kan også øke behovet for å reise på ferie. Samtidig skulle mere rotfasthet i tilværelsen, i hvertfall geografisk sett, redusere behovet for feriereiser.

Graden av "rotfasthet" er knyttet til begrepet "geografisk mobilitet" som i en del sammenhenger er avgrenset til å omfatte skifte av det faste bosted fra en kommune til en annen. Slik definert inkluderer geografisk mobilitet ikke **midlertidige skifte av bosted** i form av for eksempel feriereiser eller kortere overnattingsturer. For Norges del har hovedtrenden siden 1950 vært at "permanent eller langvarig skifte" av bosted har vært et fenomen som det har blitt noe mindre av (Sosialt utsyn 2000). Å flytte fast til en ny kommune har med andre ord blitt noe mindre vanlig enn tidligere. Denne formen for geografisk mobiliteten er redusert.

Å flytte til et nytt fast bosted i en annen kommune er vanligst blant unge voksne (20-29 år), og erfaringstallene så langt tilsier at stort sett har hver nordmann flyttet tre ganger i løpet av livet til en ny bostedskommune (Sosial Utsyn 2000, s. 25). Dette er imidlertid en gjennomsnittsmål som skjuler betydelig variasjon. En ytterlighet er de personene som er "bofaste" på samme sted hele livet. En annen ytterlighet er de "rastløse" som skifter bosted en rekke ganger og flytter mellom ulike landsdeler eller verdensdeler.

For befolkningen som helhet, kan den geografiske mobiliteten (mellom faste bosteder) variere betydelig selv innen relativt korte tidsperioder. Flyttinger mellom norske kommuner økte nesten 10 prosent under høykonjunkturen mellom 1984 og 1987, for så å synke igjen med rundt 15 prosent under lavkonjunkturen på slutten av 1980- og begynnelsen av 1990-tallet. Mye av den reduserte mobiliteten under den økonomiske innstrammingsperioden på slutten av 1980-tallet er tatt inn igjen fra 1992 til 1997 under den nye vekstperioden i norsk økonomi.

Dataene i panelstudien gjenspeiler denne utviklingen, men det begrensede utvalget av intervjupersoner har ikke gjort det aktuelt å registrere flytting mellom kommuner. Panelstudien har kun fanget opp stabilitet og endringer i bosettingsmønsteret generelt på landsbasis, samt flytting mellom landsdeler og hovedtyper av bosted.

At flyttingene på kommunenivå ikke er kartlagt, er sannsynligvis av mindre viktighet. For jo lengre av sted en flytter fra et tidligere fast bosted, jo større virkning kan flyttingen få for sosial kontakt med slekt, venner og bekjente som utgjør det sosiale nettverk på det tidligere bostedet. Flytting innen samme landsdel eller fylke påvirker trolig sosiale forbindelser minst, for da er reiseavstandene ikke like store og mulighetene større for kortere dagsturer og helgereiser slik at en kan opprettholde den sosiale kontakten. Flytting mellom ulike landsdeler kan derfor ha større effekter enn flytting innen samme landsdel når det gjelder behovet for og ønsket om å reise på gjenbesøk i feriene til tidligere bosted.

Behovet for å treffe slekt og venner igjen på tidligere bosted vil trolig endre seg over tid, og er muligens størst de første årene før en har etablert ett nytt sosialt nettverk på et nytt bosted. Omfanget av gjenbesøksreiser kan derfor variere over tid, med en sterk eller gradvis nedgang når det har gått noe tid.

5.2 Geografisk mobilitet og oppvekststedets karakter

Panelstudien viser at de aller fleste nordmenn har sine oppveksterfaringer fra hjemlandet. Kun 1, 7 prosent av hele panelet hadde vokst opp uten for Norges grenser, enten dette da var "innvandrere" som ikke hadde norsk tilknytting tidligere eller "tilbakevandrere" hvor foreldrene var norske statsborgere som hadde bodd lenge i utlandet.

En relativt stor gruppe av panelet (26 prosent) oppga i 1999 at de er blant de "bofaste eller rotfaste" som alltid har bodd på samme stedet i Norge (hvor svaret "alltid bodd her" må tas med en klype salt¹¹). Men største delen (3/4) av den voksne norske befolkningen har ikke bodd stabilt på ett fast bosted hele livet. Et snaut flertallet har nok flyttet innen samme landsdel eller mellom bosteder regionalt eller lokalt.

En fjerdedel (26 prosent) av panelet hadde flyttet lengre av sted og oppga i 1999 at de bodde i en annen landsdel eller land enn den de var vokst opp i. Oppvekstlandsdelen eller stedet ble da både i 1986 og 1999-intervjuet definert som det sted hvor intervjuobjektet hadde bodd det meste av tiden før de fylte 16 år.

I tillegg til de 26 prosent som hadde flyttet til en annen landsdel enn den de var vokst opp i, hadde 37 prosent av panelet flyttet til et nytt sted innen samme landsdel som de var vokst opp i. 11 prosent hadde (trolig) flyttet "innen oppvekststedet" og utgjorde sammen med dem som "alltid hadde bodd der" de mest bofaste når det gjelder tilknytting til samme sted. Men avgrensningen av "steds begrepet" har da vært overlatt til intervjuobjektene og er derfor uklar. Av dem som i 1999 oppga at de hadde flyttet fra oppvekststedet sitt, hadde 59 prosent flyttet innen samme landsdel. Mens 40 prosent hadde bosatt seg fast i en ny landsdel. Det meste av den geografiske mobiliteten i form av flytting av fast bosted i Norge foregår med andre ord innen den landsdelen folk er vokst opp i

Stabiliteten i bosettingen kan ha økt de siste årene før 1999, på flere måter. For det første ser det ut til at det er blitt noe vanligere å flytte innen samme landsdel enn tidligere (tabell 52). De siste fem årene har "kun" 20 prosent av dem som flytter fra oppvekststedet sitt, flyttet til en annen landsdel. Blant dem som flyttet for 25 år siden og mer, var det en dobbelt så høy andel (44 prosent) som hadde flyttet ut av oppvekstlandsdelen sin. En del av forklaringen kan være at de eldste generasjonene har flyttet i flere trinn, og at de også først flyttet innen egen landsdel. Men at de så seinere har flyttet videre til en annen landsdel, slik at denne panelstudien kun gjenspeiler slutteffekten av en eventuelt trinnvis flytteprosess. Om det i løpet av hele livsløpet til den enkelte har vært trinnvise geografiske mobilitetsprosesser er ikke kartlagt her.

¹¹ Svarene på et spørsmål kan ikke alltid tolkes "bokstavelig". Det viser seg at 4,7% av dem som i 1999 oppga eller i hvertfall ble registrert som at de "alltid har bodd på stedet", i 1986 oppga at de hadde bodd på bostedet kortere enn 1-4 år eller 5-9 år. Det kan være at en del av dem som svarte "alltid bodd her" i 1999 egentlig mente at de har bodd her den viktigste delen av livet (dvs. de siste 10-20 årene). Begrepet "bodd her siden fødselen" som ble brukt i 1986, var nok mer presist.

Tabell 52: Personer som hadde flyttet fra sitt oppvekststed, etter om det var innen egen landsdel og hvor mange år siden det var. Prosent. Basis. 988 intervjuobjekt.

Antall år siden flytting	Flyttet innen oppvekst landsdelen	Flyttet til ny landsdel	I alt	Antall IO
Under 4 år siden	79,0	21,1	100	24
5 - 9 år siden	65,0	35,0	100	40
10 - 14 år siden	64,2	35,8	100	81
15 - 24 år siden	64,0	36,0	100	222
25 år eller mer	56,5	43,5	100	618
I alt	59,7	40,3	100	988

Også andre opplysninger fra panelstudien indikerer redusert mobilitet når det gjelder den faste bosettingen. Det viser seg nemlig at de yngre aldersgruppene i større grad bodde i samme landsdel i 1999 som de var vokst opp i, sammenlignet med mer middelaldrene nordmenn (tabell 53). Det stemmer overens med langtidstrenden blant nordmenn generelt som viser synkende geografisk mobilitet når det gjelder flytting (Sosialt Utsyn 2000).

Tabell 53: Hele alderspanelet (1595 IO) etter om de bodde i 1999 i samme landsdel som de var vokst opp i for ulike aldersgrupper. Prosent.

Alder	Var bostedet 1999 i oppvekstlandsdelen?		I alt
	Samme landsdel	Annen landsdel	
29-34 år	83,1	16,9	100
35-44 år	78,8	21,2	100
45-54 år	70,6	29,4	100
55-64 år	70,1	29,9	100
65-74 år	69,1	30,9	100
75-79 år	79,8	20,2	100
I alt	74,5	25,5	100

Den geografiske mobiliteten i løpet av nordmenns livsløp har spesielt påvirket bosettingen i hovedstadsområdet Oslo/Akershus, hvor litt mer enn halvparten av de voksne innbyggerne (29 år og eldre) i 1999 var oppvokst i en annen landsdel eller i utlandet (tabell 54). 1/3 av de voksne innbyggerne på Sørlandet er sannsynligvis også innflyttere fra andre landsdeler. Den landsdelen som i 1999 hadde minst innflyttere prosentvis, er Nord-Norge hvor over 90 prosent av befolkningen var oppvokst i landsdelen. Hvis det å bo i en annen landsdel enn den en er oppvokst i skaper et ønske eller behov for å reise tilbake på gjenbesøk, i hvertfall i fritiden, vil behovet være størst for å reise tilbake til oppvekststedet blant innbyggerne i hovedstadsområdet. Et slikt reiseønske eller behovet vil eventuelt være minst i Nord-Norge (men der kan det være andre behov som bidrar til reiselyst). Dette er noe vi kommer tilbake til.

Tabell 54: Hele alderspanelet (1595 IO) etter om de i 1999 bodde i samme landsdel som de var vokst opp i, for ulike bostedslandsdeler. Prosent

Bosteds landsdel i 1999	Var bostedet 1999 i oppvekst landsdelen?		I alt
	Samme landsdel	Annen Landsdel	
Oslo/Akershus	46,5	53,5	100
Østlandet ellers	78,4	21,6	100
Agder-fylkene	64,9	35,1	100
Vestlandet	85,0	15,0	100
Trøndelag	81,0	19,0	100
Nord-Norge	92,8	7,2	100
I alt	74,5	25,5	100

Blant dem som hadde flyttet fra oppvekstlandsdelen sin, var det en klart synkende andel som hadde flyttet de siste femårs periodene. Minst fem ganger så mange av panelet hadde flyttet fra oppvekstlandsdelen for 10-14 år siden som i løpet av de siste fem årene før 1999. Det indikerer også redusert geografisk mobilitet og økende stabilitet i bosettingen, i hvertfall innen den enkelte oppvekstlandsdel. Kun 1,2 prosent av de "ikke-bofaste" hadde flyttet fra landsdelen de var vokst opp i de siste 5 årene. Seks ganger flere (7,1 prosent) hadde flyttet for 10-14 år siden. Det store flertallet (86 prosent) av dem som hadde flyttet fra oppvekstlandsdelen sin hadde flyttet for minst 15 år siden (tabell 55).

Hvis det er slik at å flytte sin faste bosted til en ny landsdel bidrar til økt behov for å reise på gjenbesøk til tidligere bosted, så har behovet blitt noe mindre de siste 5-10 årene enn det var tidligere. Behovet for gjenbesøk var eventuelt vesentlig høyere på 1970-tallet og fram til midten av 1980-tallet. Det kan eventuelt forklare noe av det synkende ferieuttaket i Norge fra 1980-årene av.

Tabell 55: Personer som bodde i 1999 i en annen landsdel, etter hvor lenge siden de flyttet fra oppvekstlandsdelen sin. Prosent. Basis. 407 intervjupersoner.

Tid siden de flyttet fra oppvekst landsdelen	Andel som hadde flyttet fra landsdelen de var oppvokst i
1 - 2 år siden	0,5
3 - 4 år siden	0,7
5 - 9 år siden	3,4
10 - 14 år siden	7,1
15 - 24 år siden	19,7
25 år eller mer	66,1
Uoppgitt	2,4
I alt	100,0

Å flytte ut av den landsdelen som en er vokst opp i, er i betydelig grad et ungdomsfenomen. De som var eldre enn 45 år i 1999, hadde de siste 15 årene i liten grad flyttet fra landsdelen de var oppvokst i. 90-95 prosent av dem som var 55 år og eldre hadde bodd stabilt de siste 25 årene i samme landsdelen som de var vokst opp i. De fleste eldre nordmenn har med andre ord "slått rot" på bostedet sitt og reiser først og fremst bort på kortvarige midlertidige reiser.

De i panelet som var relativt unge i 1999 (29-34 år) og hadde flyttet fra oppvekstlandsdelen, hadde først og fremst flyttet 5-14 år tidligere, dvs. mens de var i 15-30 års alderen (tabell 56). Men om det er disse gruppene av ungdom som spesielt reiser mye på slekts- og vennebesøk, er vel ikke sikkert.

Tabell 56: De personene som hadde flyttet fra oppvekstlandsdelen, etter antall år siden de hadde flyttet fra oppvekststedet, for ulike aldersgrupper. Prosent. Basis 398 IO

Aldersgruppe i 1999	Antall år siden flyttet fra oppvekst landsdelen				
	Under 5 år siden	5-14 år siden	15-24 år siden	25 år og mer	I alt
29-34 år	.	78,7	12,1	9,1	100
35-44 år	3,8	13,8	65,0	16,3	100
45-54 år	0,9	3,6	13,3	82,3	100
55-64 år	1,4	1,4	10,8	86,5	100
65-74 år	.	1,5	.	98,5	100
75 år og eldre	.	.	.	100	100
I alt	1,3	10,8	20,1	67,6	100

Oppvekststedet har for de aller fleste nordmenn bare i mindre grad endret karakter. Flertallet av voksne nordmenn er vokst opp i spredt bygde strøk eller på mindre tettsteder, og er trolig mer eller mindre preget av disse oppveksterfaringene. Kun 27 prosent av panelet oppga i 1999 at de hadde vokst opp i by med 20 000 innbyggere eller mer (tabell 57) og bare 14 prosent var oppvokst i det som etter norske forhold er storbyområder med 100 000 innbyggere eller mer. Over halvparten av befolkningen (54 prosent) hadde vokst opp i spredt bygde strøk eller et tettsted med under 2000 innbyggere.

Tabell 57: Hele panelet i 1999 etter om oppvekststedet var spredt bygde, tettsted eller by. Prosent. Basis: 1595 intervjupersoner

Oppvekststed tett-spredt bygd	
Spredt bygd strøk	28,4
Tettsted 200-1999 innbyggere	25,6
By med 2000-19 999 innbyggere	19,2
By med 20 000- 99 999 innbyggere	12,6
Stor by med 100 000 innbyggere og mer	13,9
Uoppgitt	0,3
I alt	100

En skulle kanskje trodd at det har skjedd store endringer i type oppvekststed i løpet av de 90 årene som de eldste medlemmene i panelet har levd, men panelstudien påviser betydelig grad av stabilitet også på det området. Et unntak er de aller eldste generasjonene som i klart større grad har vokst opp i spredt bygde strøk enn dagens yngre generasjoner. Mens over 2/3 av de eldre (67-69 prosent) hadde vokst opp spredt bygd eller på et lite tettsted med under 2000 innbyggere, var det noe under halvparten av de yngre under 35 år (45 prosent) som hadde gjort det samme.

Andelen som vokste opp i byer med 20 000 innbyggere eller mer, har imidlertid ikke økt mye de siste 90 årene. Om lag ¼ av innbyggerne hadde oppvekststed i by nesten uansett alder, med unntak av de aller eldste 75 år og eldre hvor kun 19-20 prosent var oppvokst i by (tabell 58).

Tabell 58 : Hele panelet i 1999 etter om de hadde vokst opp på et spredt bygd sted eller i en større by med minst 20 000 innbyggere. Prosent. *

Alder i 1999	Spredt bygd strøk	Spredt bygd + mindre tettsted med under 2000 innbyggere	By med 20 000 innbyggere og mer
29-34 år	16,4	44,6	29,2
35-44 år	25,5	52,3	26,7
45-54 år	28,0	52,5	27,9
55-64 år	26,0	53,4	31,1
65-74 år	36,9	59,4	20,7
75-79 år	44,0	69,0	19,0
80 år og eldre	46,9	67,2	20,3
I alt	28,5	54,0	26,5

* NB! Kategoriene er ikke utfyllende og overlapper dels hverandre

De opplysningene som er gitt om geografisk mobilitet så langt, referer seg til bytte av det faste bostedet i **hele livsløpet** til voksne nordmenn. Det at panelstudien registrerte bostedsadressen til den enkelte medlem av panelt både i 1986 og 1999 gjør det mulig å også se på flyttinger i løpet av de siste 13 årene. Men siden disse adressedataene er anonymisert er det kun mulig å klarlegge i hvilken grad voksne nordmenn har vært bofaste eller flyttet mellom landsdeler også i denne noe mer kortvarige tidsperioden.

5.3 Flytting og geografisk mobilitet mellom landsdeler

Panelstudien viser at det har vært en betydelig stabilitet i bosettingsstrukturen også på kortere sikt enn den enkeltes livsløp. 90 prosent av hele alderspanelet bodde i samme landsdel i 1999 som de bodde i 13 år tidligere. 3,3 prosent hadde flyttet til ett nytt fylke innen samme landsdel. "Bare" 7,2 prosent av alderspanelet hadde flyttet til en ny landsdel. Det var spesielt innbyggerne i Nord-Norge som flyttet til en annen landsdel i løpet av denne 13 års perioden, samt innbyggerne i Oslo/Akershus (tabell 59).

Tabell 59: Hele panelet etter om de bodde i samme fylke i 1999 som i 1986, eller om de hadde flyttet innen landsdelen eller til en ny landsdel. Prosent. Basis 1595 IO.

Landsdel for bosted i 1986 (kilden)	Bosted i 1999			
	Samme fylke både i 1986 og 1999	Nytt fylke, men samme landsdel i 1999	Ny landsdel i 1999	I alt
Oslo/Akershus	81,2	7,7	11,1	100
Østlandet ellers	91,6	2,4	6,0	100
Agderfylkene	94,4	.	5,6	100
Vestlandet	93,6	2,1	4,3	100
Trøndelag	90,7	1,6	7,8	100
Nord-Norge	83,9	3,6	12,4	100
I alt	89,5	3,3	7,2	100

Målt i volum (personer) var flyttestrømmen størst mellom Oslo/Akershus og Østlandet ellers i den 13 års perioden som panelstudien dekker. Flyttestrømmen mellom hovedstadsområdet og østlandet ellers utgjorde over 1/3 av alle dem som hadde skiftet bolig fra en landsdel i 1986 til en annen i 1999.

Den mest stabile befolkningen var på Vestlandet, hvor kun 4,3 prosent av panelet hadde flyttet til en annen landsdel i løpet av denne 13års perioden. Den minst stabile befolkningen var i Nord-Norge og Oslo/Akershus hvor henholdsvis 12,4 og 11,1 prosent hadde flyttet til en annen landsdel fra 1986 til 1999 (tabell 60). Flertallet (53,2 prosent) i Nord-Norge som flyttet ut av landsdelen etter 1986 var bosatt i Oslo/Akershus og Østlandet ellers i 1999. 2/3 av dem som flyttet fra Oslo/Akershus, eller fra Vestlandet, flyttet til Østlandet ellers.

Tabell 60: Hele panelet etter landsdel for bosted i 1999 etter landsdel for bosted i 1986. Prosent. Basis 1595 intervjupersoner

Landsdel for bosted 1986	Landsdel for bosted 1999						
	Oslo/Akershus	Østlandet ellers	Agderfylkene	Vestlandet	Trøndelag	Nord-Norge	I alt
Oslo/Akershus	88,9	7,4	1,2	1,9		0,6	100
Østlandet ellers	4,1	94,0	0,4	0,9	0,4	0,2	100
Agderfylkene	2,8	1,4	94,4	1,4	.	.	100
Vestlandet	1,7	1,3	0,4	95,7	0,6	0,2	100
Trøndelag	3,1	0,8	.	3,1	92,2	0,8	100
Nord-Norge	4,4	2,2	1,5	2,9	1,5	87,6	100
I alt	20,5	29,7	4,8	29,3	7,9	7,8	100

Den langsiktige stabiliteten i bosettingen har også vært størst på Vestlandet, hvor hele 86 prosent av de voksne innbyggerne i 1999 bodde i samme landsdel som de var vokst opp i. Stabiliteten var høy også på Østlandet, inkludert Oslo/Akershus hvor 80 prosent av innbyggerne i 1999 oppga å være vokst opp i samme del av landet. Men av dem som var vokst opp i Nord-Norge oppga en betydelig andel (41,6 prosent) at de nå (1999) var bosatt i en annen landsdel (tabell 61). Det siste kan eventuelt indikere at det er nettopp Nord-Norge som kan oppleve den største interessen for gjenbesøk i feriene. Mens interessen for ferieturer til oppvekststed på Vestlandet kan være minst av den grunn.

Tabell 61: Hele panelet etter landsted for bosted i 1999 og landsdel de hadde vokst opp i. Prosent

Oppvekst landsdel	Landsdel for bosted 1999						
	Oslo/Akershus	Østlandet ellers	Agderfylkene	Vestlandet	Trøndelag	Nord-Norge	I alt
Oslo/Akershus	80,4	13,1	1,9	3,3	1,3	1,4	100
Østlandet ellers	15,0	80,0	1,3	2,2		0,2	100
Agderfylkene	7,1	5,7	72,9	14,3			100
Vestlandet	5,8	3,7	1,9	86,0	2,2	0,4	100
Trøndelag	10,3	8,9	1,4	7,5	70,5	1,4	100
Nord-Norge	13,2	13,2	2,0	10,2	3,0	58,4	100
Utlandet	29,6	29,6	3,7	25,9	3,7	7,4	100
I alt	20,4	29,4	4,9	29,4	8,0	7,9	100

5.4 Økt bofasthet

Panelstudien viser at den voksne norske befolkningen i stor grad var bofaste også på kortere sikt, dvs. i perioden fra 1986 til 1999. Bofastheten ser ut til å ha økt i løpet av disse 13 årene i den forstand at andelen som alltid hadde bodd på stedet eller i hvertfall i minst 10 år, økte vesentlig. 86 prosent av hele panelet oppga i 1999 at de hadde bodd på samme sted i minst 10 år, mens "kun" 68 prosent oppga det samme i 1986. Om lag $\frac{1}{4}$ av hele panelet oppga både i 1986 og 1999 at de hadde bodd på stedet fra fødselen av (1986) eller alltid (1999).

Nå har panelet i løpet av 1986-1999 blitt 13 år eldre, og er trolig blitt mer "bofaste" av den grunn. Sammenligner vi kun alderspanelet 29-79 år, viser det seg at den økte bostedsstabiliteten sannsynligvis er reell. Andelen av alderspanelet som oppgir at de har bodd på samme stedet i minst 15 år, var 70,7 prosent i 1986 og 77,3 prosent i 1999. Men samtidig har andelen av alderspanelet med kortere botid på stedet enn fem år økt fra 2,5 til 7,1 prosent (tabell 62), noe som indikerer at en økende andel har flyttet relativt nylig. Det er derfor både økt stabilitet blant flertallet, og en liten gruppe voksne nordmenn som er blitt mer geografisk mobile. De relativt få som har blitt mer mobile, er ikke nye innvandrere. For panelet har ikke med personer som har innvandret til Norge de siste 13 årene.

Tabell 62: Alderspanelet (29-79 år) etter botid på stedet. Prosent

	1986	1999
1 - 4 år	2,5	7,1
5 - 9 år	11,4	7,3
10 - 14 år	15,5	8,3
15-24 år	23,6	16,7
25 år eller mer	28,2	34,5
Bodd her siden fødselen (1986)	18,9	.
Alltid bodd her (1999)	.	26,1
I alt	100,0	100,0
Antall IO	1130	1531

5.5 Effekter på ferieturene av flytting og bofasthet

Oppvekstårene har nok stor betydning for de fleste. For stedet hvor en vokste opp og tilbrakte det meste av tiden før en fylte 16 år, har sannsynligvis en viktig plass i folks bevissthet. En skulle derfor tro at oppvekststedet og oppvekstlandsdelen er noe en søker tilbake til seinere i livet.

Panelstudien bekrefter at voksne nordmenn i betydelig grad "søker tilbake til sine røtter" i feriene. Hele 80 prosent av dem som i 1999 oppga at de hadde flyttet fra oppvekststedet, enten til en annen landsdel eller innen samme landsdel, fortalte samtidig at det var under ett eller to år siden de sist besøkte oppvekststedet (tabell 63). Naturlig nok var det en noe større andel som hadde vært på besøk det siste året blant dem som fortsatt bodde i oppvekstlandsdelen (79 prosent) enn blant dem som hadde flyttet til en annen landsdel (64 prosent). Over 80 prosent av dem som hadde flyttet ut av oppvekstlandsdelen sin, hadde imidlertid besøkt oppvekststedet minst en gang i løpet av de siste 3-4 årene.

Å ha besøk oppvekststedet betyr ikke nødvendigvis at en har vært der i feriesammenheng eller på feriebesøk. For hvis en ikke har flyttet så langt av sted behøver en ikke bruke feriene til dette. De som bor i rimelig nærhet, kan også reise tilbake på dagsturer og i helgene. Sannsynligvis er det også en betydelig andel av dem som besøker oppvekststedet sitt, som gjør det utenom feriene og "aldri" på feriebesøk. 1/3 av dem som oppga at de hadde flyttet fra oppvekststedet fortalte nemlig at de "aldri hadde vært på feriebesøk der", enten de da hadde flyttet til en annen landsdel eller innen samme landsdel (tabell). Men samtidig sa 76 prosent av disse personene at det var under ett eller to år siden de hadde vært på besøk på oppvekststedet. Det sistnevnte svaret er kun logisk hvis de som "aldri hadde vært på feriebesøk" på oppvekststedet, hadde vært der i annen sammenheng, dvs. på kortere besøk eller i annet ærend. Selv 56 prosent av dem som hadde flyttet til en annen landsdel enn den de vokste opp i, og først fortalte at de "aldri hadde vært på feriebesøk" på oppvekststedet etter flyttingen, oppga seinere i intervjuet at det var under ett år siden de hadde vært på besøk på oppvekststedet. Dette betyr nok først og fremst at begrepet "feriebesøk" har omfattet noe annet enn å være på ett "besøk" .

Tabell 63: Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet, etter hvor lenge siden de hadde vært der på besøk, og om de hadde flyttet til en annen landsdel. Prosent. Basis 986 IO

Tid siden siste besøk på oppvekststedet	Flyttet fra oppvekststedet			"Aldri vært på feriebesøk" på oppvekststedet etter flyttingen	
	Bor i oppvekst-landsdelen	Bor i annen landsdel	I alt	Bor i oppvekst-landsdelen	Bor i annen landsdel
Under ett år	79,3	63,6	72,9	75,8	59,0
1 - 2 år siden	6,0	13,8	9,1	4,7	6,6
3 - 4 år siden	1,4	5,3	2,9	0,8	4,9
5 - 9 år siden	3,4	8,0	5,3	3,4	8,2
10 - 14 år siden	2,6	4,3	3,2	2,1	1,6
15 - 24 år siden	2,0	2,5	2,2	3,0	9,8
25 år eller mer	4,8	2,3	3,8	9,3	9,8
I alt	100	100	100	100	100
Antall IO	588	398	986	282	61

Ikke uventet er det de personene som har flyttet fra landsdelen hvor de vokste opp, som har reist mest tilbake på feriebesøk. Snaut 50 prosent av dem som hadde flyttet innen samme landsdel hadde vært på feriebesøk 10 ganger eller mer, mot 70 prosent av dem som hadde flyttet til en annen landsdel (tabell 64). Årsaken er nok først og fremst at de som bor i samme landsdel, i større grad kan besøke oppvekststedet sitt i helgene og på dagsturer. Feriene blir derfor i mindre grad brukt til å besøke "hjemstedet".

Meget få av dem som hadde flyttet til en annen landsdel enn den de vokste opp i (15 prosent) oppga at de "aldri vært på feriebesøk" på oppvekststedet. Langt flere (40 prosent) av dem som hadde flyttet innen samme landsdel hadde aldri brukt ferien til slikt besøk, noe som rimelig er da de sannsynligvis hadde større muligheter til kortere turer til "hjemstedet". Det å flytte litt lengre unna øker med andre ord interessen for å bruke ferien til å besøke oppvekststedet. Den økte interessen for "gjenbesøk" slår ikke bare ut i form av en høyere besøksandel, men mange besøk i løpet av tiden etter flyttingen.

Tabell 64: Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt, etter antall ganger vært på feriebesøk på oppvekststedet og om de hadde flyttet til en annen landsdel eller ikke. Prosent

Hvor ofte vært på feriebesøk på oppvekststedet etter flyttingen	Flyttet innen samme landsdel	Flyttet til annen landsdel/land	I alt
Aldri	40,2	15,3	30,2
1 - 2 ganger	3,7	4,8	4,1
3 - 4 ganger	2,7	3,5	3,0
5 - 9 ganger	4,9	5,5	5,2
10 ganger eller mer	48,0	70,6	57,1
I alt	100	100	100
Antall IO	590	398	988

Det faktum at spesielt de unge er dem som mest flytter, og at panelet i 1999 ikke har med representanter fra ungdom under 29 år, gjør det vanskeligere å bruke panelstudien til å klarlegge "korttidseffekten" av å flytte fra oppvekststedet. Korttidseffekten sikter her da til virkningen på feriebesøk før det har gått fem år siden flyttingen. Hovedårsaken er at det blant panelets medlemmer er for få intervjuobjekt som har flyttet i løpet av de siste fem årene, til at korttidsvirkningene kan belyses statistisk med pålitelighet.

Hvis vi ser på de personene som har flyttet fra oppvekststedet sitt generelt, enten det var til annen landsdel eller innen samme landsdel, viser det seg at jo lengre tid det var siden en flyttet, jo større andel hadde besøkt oppvekststedet og jo flere gjensøk hadde en hatt. Det virker rimelig, for jo lengre tid som har gått, jo lengre mulighet har den enkelte hatt for ett eller flere gjensøk.

Nesten halvparten av dem som hadde flytte ganske nylig, dvs. i løpet av de siste 4 årene, hadde imidlertid aldri vært tilbake på oppvekststedet på et feriefri. Nesten halvparten av dem som hadde flyttet i løpet av de siste 10-15 årene, hadde heller ikke vært på feriebesøk på oppvekststedet. Men over halvparten av dem som hadde flyttet for mer enn 15 år siden hadde ferierte på oppvekststedet 10 ganger og mer (tabell 65). Behovet for å komme tilbake til oppvekststedet på feriebesøk varierer med andre ord mye.

Tabell 65: Personer som har flyttet fra oppvekststedet generelt etter antall ganger vært på feriebesøk på oppvekststedet og år siden de hadde flyttet. Prosent. Basis 988 IO

År siden flyttet fra oppvekststedet	Antall ganger vært på feriebesøk på oppvekststedet					I alt
	Aldri	1-2 ganger	3-4 ganger	5-9 ganger	10 ganger og mer	
0,1-4 år	45,8	4,2	4,2	16,7	29,2	100
5-9 år	41,0	10,3	2,6	7,7	38,5	100
10-14 år	45,7	3,7	2,5	6,2	42,0	100
15-24 år	35,6	3,6	0,9	5,9	54,1	100
25 år og mer	24,9	4,0	3,9	4,2	62,8	100
I alt	30,2	4,2	3,0	5,2	57,3	100

Av dem som hadde flyttet til en annen landsdel enn oppvekststedet, hadde 2/3 vært på besøk der 10 ganger eller mer når det hadde gått minst 10 år etterpå. Men når det har gått så lang tid er det små utslag mellom de gruppene som flyttet for 10-14 år siden og de som

flyttet for 25 år siden eller mer (tabell 66). "Langtidseffekten" på feriereisene av å flytte til andre landsdeler avtar med andre ord sterkt når det har gått mer enn ti år siden en flyttet.

Tabell 66: Personer som har flyttet fra oppvekststedet til en annen landsdel/land etter antall ganger vært på feriebesøk på oppvekststedet og år siden de hadde flyttet. Prosent. Basis 397 IO

År siden flyttet fra oppvekststedet	Antall ganger vært på feriebesøk på oppvekststedet					
	Aldri	1-2 ganger	3-4 ganger	5-9 ganger	10 ganger og mer	I alt
0,1-4 år	*	*	*	*	*	100
5-9 år	*	*	*	*	*	100
10-14 år	13,8	6,9	3,4	10,3	65,5	100
15-24 år	15,0	3,8	1,3	8,8	71,3	100
25 år og mer	14,1	4,5	4,5	4,1	72,9	100
I alt	15,4	4,8	3,5	5,5	70,8	100

*Under 20 IO (og for stor usikkerhet)

Det er godt mulig at korttidseffekten av å flytte utenfor oppvekst- landsdelen er større enn langtidseffekten målt i antall feriebesøk per år eller femårs periode, men det kan panelstudien ikke belyse. De av panelets medlemmer som hadde flyttet ganske nylig innen den landsdelen de var vokst opp i, og ikke til en annen landsdel, hadde imidlertid flere besøk på oppvekststedet per fem års periode enn dem som flyttet for 10-15 år siden (tabell 67). Muligens er årsaken til at korttidseffekten har økt de siste 5-10 årene, at det regionale flyttemønsteret har endret seg de siste 5-10 årene, og at de som har flyttet mer nylig i større grad har slått seg ned i regionale sentra hvor det er mer nærliggende å dra til "hjemstedet" på feriebesøk.

Tabell 67: Personer som har flyttet fra oppvekststedet og innen landsdelen etter antall ganger vært på feriebesøk på oppvekststedet og år siden de hadde flyttet. Prosent. Basis 587 IO

År siden flyttet fra oppvekststedet	Antall ganger vært på feriebesøk på oppvekststedet					
	Aldri	1-2 ganger	3-4 ganger	5-9 ganger	10 ganger og mer	I alt
0,1-4 år	42,1		5,3	21,1	31,6	100
5-9 år	48,0	12,0	4,0	8,0	28,0	100
10-14 år	63,5	1,9	1,9	3,8	28,8	100
15-24 år	47,2	3,5	0,7	4,2	44,4	100
25 år og mer	33,2	3,7	3,4	4,3	55,0	100
I alt	40,2	3,7	2,7	4,9	48,2	100

De som hadde flyttet ut av oppvekstlandsdelen sin for så mye som 25 år siden og mer, reiste tydeligvis sjeldnere tilbake til oppvekststedet enn de som hadde flyttet 10-14 eller 15-24 år tidligere (tabell 68). Det ser derfor ut til at når det har gått "en generasjon" eller 25 år, så synker hyppigheten av gjenbesøk på oppvekststedet.

Tabell 68: Personer som har flyttet fra oppvekststedet til en annen landsdel/land etter antall ganger vært på feriebesøk på oppvekststedet og år siden de hadde flyttet. Prosent. Basis 397 IO

År siden flyttet fra oppvekststedet	Hvor lenge siden siste besøk på oppvekststedet				
	Under ett år siden	1-2 år siden	3-4 år siden	5 eller flere år siden	I alt
0,1-4 år	*	*	*	*	100
5-9 år	*	*	*	*	100
10-14 år	89,7	3,4	.	6,9	100
15-24 år	72,5	17,5	5,0	5,0	100
25 år og mer	56,9	13,8	6,3	23,0	100
I alt	63,7	13,9	5,3	17,1	100

Det viser seg at 30 prosent av dem som har flyttet til en annen landsdel enn de vokste opp i, eide fritidshus i nærheten av tidligere bosted for familie/slekt. Det er en svak tendens til at de som eide slikt fritidshus i noe større grad enn andre har besøkt oppvekststedet sitt det siste året (tabell 69). En årsak til at denne statistiske sammenhengen er svak, er nok at det langt fra er noen nødvendighet å ha fritidshus på oppvekststedet for å dra på gjenbesøk. En annen årsak er nok at det heller ikke nødvendigvis er slik at de som eier hytte i nærheten av tidligere bosted for familie/slekt, har fritidshus der de vokste opp. For "oppvekststedet" kan være et annet sted enn der "tidligere bosted" for familie/slekt er lokalisert.

Tabell 69: Personer som har flyttet til en annen landsdel enn der de vokste opp, etter om de eier fritidshus i nærheten av tidligere bosted for familie/slekt og hvor lenge siden de var på besøk på oppvekststedet. Prosent

Tid siden siste besøk på oppvekststedet	Fritidshus i Norge og i nærheten av tidligere bosted for familie/slekt	Fritidshus i Norge, men ikke i nærheten av tidligere bosted for familie/slekt	I alt
Under ett år	54,3	44,4	100
1 - 2 år siden	43,8	56,3	100
3 - 4 år siden eller mer	42,2	57,8	100
I alt	50,6	48,5	100

Det er ingen klare tegn på at de som vokste opp i spredt bygde strøk, men har flyttet der i fra, har noen sterkere trang til å oppsøke sine "røtter" fra oppveksten enn dem som vokste opp i norske storbyer med 100 000 innbyggere og mer. Det gjelder enten de hadde flyttet til en annen landsdel eller fortsatte å bo i oppvekstlandsdelen. Men her er kun sammenhengen dokumentert for dem som flyttet til en annen landsdel (tabell 70).

Tabell 70 : Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt etter hvor lenge siden de hadde besøkt det, og om de hadde vokst opp på et spredt bygd eller tettbygd strøk. Prosent. Basis 398 IO

Type oppvekststed	Hvor lenge siden siste besøk på oppvekststedet					
	Under ett år	1-2 år	3-4 år	5-9 år	10 år og mer	I alt
Spredt bygd strøk	63,7	11,8	4,9	7,8	11,8	100
Tettsted 200 - 1 999 innbyggere	59,8	14,5	5,1	10,3	10,3	100
By med 2 000 - 19 999 innbyggere	73,8	13,8	2,5	6,3	3,6	100
By med 20 000 - 99 999 innbyggere	59,2	14,3	8,2	6,1	12,2	100
Stor by over 100 000 innbyggere	61,2	16,3	8,2	8,2	6,1	100
I alt	63,6	13,8	5,3	8,0	9,3	100

Den landsdelen som var mest attraktive å besøke for dem som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt, var Sørlandet. Nesten 85 prosent av dem som hadde vokst opp i Agderfylkene, men flyttet fra den landsdelen, hadde besøkt Sørlandet for mindre enn ett år siden (tabell 71). De to norske landsdelene som var minst attraktive for hyppig gjenbesøk var Oslo/Akershus og Nord-Norge. Men over 60 prosent av dem som hadde vokst opp i disse to landsdelene, og flyttet fra oppvekststedet, hadde også vært på gjenbesøk på oppvekststedet sitt mindre enn for ett år siden.

Halvparten av dem som var oppvokst i utlandet hadde faktisk også vært på gjenbesøk der i løpet av det siste året. Men en forklaring på det er nok at over halvparten av innvandrene til Norge kommer fra naboland eller relativt nærliggende land. Generelt gjelder det at 85 prosent av dem som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt hadde vært på besøk der for mindre enn fem år siden (tabell).

Tabell 71: Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt, enten det var til en annen landsdel eller innen landsdelen, etter hvor lenge siden sist de hadde besøkt oppvekstlandsdelen og hvilken landsdel de var vokst opp i. Prosent Basis 987 IO

Oppvekst landsdel	Hvor lenge siden siste besøk på oppvekststedet					I alt
	Under ett år	1-2 år	3-4 år	5-9 år	10 år og mer	
Nord-Norge	63,3	14,6	3,2	7,0	11,9	100
Trøndelag	73,5	8,8	5,9	4,9	6,9	100
Vestlandet	77,8	8,3	2,8	4,4	6,7	100
Sørlandet	84,4	4,4	6,7	2,2	2,3	100
Oslo/Akershus	61,3	9,4	2,8	11,3	15,2	100
Østlandet ellers	78,3	5,8	1,7	3,1	11,1	100
I utlandet	51,9	29,6	.	11,1	7,4	100
I alt	72,9	9,1	2,9	5,3	9,8	100

Det var slik at de som hadde flyttet fra Oslo/Akershus og Nord-Norge som oppvekststed, til en annen landsdel også i minst grad besøkte oppvekstlandsdelen sin hvert år. Men rundt halvparten av dem hadde tross alt gjort det for mindre enn et år siden (tabell 72). For hovedstadsfylkene Oslo/Akershus og for Nord-Norge gjelder det dessuten at gjenbesøkene var noe mer sjeldne. Omtrent dobbelt så mange (25-30 prosent) av dem som hadde vokst opp i disse to landsdelene, hadde ikke besøkt oppvekstlandsdelen de siste fem årene, enn dem som hadde vokst opp i andre landsdeler.

Tabell 72: Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt til en annen landsdel, etter hvor lenge siden sist de hadde besøkt oppvekststedet og hvilken landsdel de var vokst opp i. Prosent Basis 398 IO.

Oppvekst landsdel	Hvor lenge siden siste besøk på oppvekststedet					I alt
	Under ett år	1-2 år	3-4 år	5-9 år	10 år og mer	
Nord-Norge	52,4	19,0	3,6	10,7	14,3	100
Trøndelag	66,7	10,4	12,5	4,2	6,2	100
Vestlandet	63,2	16,2	5,9	8,8	5,9	100
Sørlandet	78,6	7,1	7,1	3,6	3,6	100
Oslo/Akershus	48,8	17,1	4,9	19,5	9,7	100
Østlandet ellers	77,2	5,9	4,0	3,0	9,9	100
I utlandet	51,9	29,6	.	11,1	7,4	100
I alt	63,6	13,8	5,3	8,0	9,3	100

Å bruke feriene til å besøke et oppvekststed i Oslo/Akershus er også mer uvanlig. Over 1/3 av dem som var vokst opp i den landsdelen, hadde aldri vært der på feriebesøk. Meget få (3-4 prosent) av dem som var vokst opp i utlandet eller i Nord-Norge, hadde aldri vært på ferie hjemme på oppvekststedet (tabell 73). De høye andelene gjenspeiler nok ikke bare "hjemmekjærhet", men også effekten av lange reiseavstander og at det kan være vanskeligere for dem som er innvandrere eller oppvokst i Nord-Norge å besøke oppvekststedet sitt uten om i feriene.

Tabell 73: Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt til en annen landsdel, etter hvor ofte de hadde vært på feriebesøk på oppvekststedet og hvilken landsdel de var vokst opp i. Prosent. Basis 398 IO.

Oppvekst landsdel	Hvor ofte de hadde vært på feriebesøk					
	Aldri	1-2 ganger	3-4 ganger	5-9 ganger	10 ganger og mer	I alt
Nord-Norge	3,6	7,1	1,2	13,1	75,0	100
Trøndelag	10,4	2,1	4,2	2,1	81,3	100
Vestlandet	8,8	5,9	4,4	1,5	79,4	100
Sørlandet	10,7	3,6	7,1	.	78,6	100
Oslo/Akershus	39,0	2,4	4,9	7,3	46,3	100
Østlandet ellers	26,7	4,0	2,0	4,0	63,4	100
I utlandet	3,7	7,4	7,4	7,4	74,1	100
I alt	15,3	4,8	3,5	5,5	70,6	100

Å reise på feriebesøk til oppvekststedet er ikke bare noe de gjør som har flyttet til en annen landsdel. De som har flyttet, men innen samme landsdel drar også på feriebesøk til "hjemstedet". Men det er klart færre av dem som gjør det, enn blant dem som har flyttet ut av oppvekstlandsdelen. De mest "hjemmekjære" generelt er innbyggerne i Nord-Norge hvor 2/3 av dem som har flyttet til en nytt sted, men fortsatt bor i oppvekstlandsdelen sin, minst har vært 10 ganger på feriebesøk på oppvekststedet selv om de fortsatt bor i landsdelen (tabell 74). At 1/4 av dem som var vokst opp i Oslo/Akershus og flyttet til ett nytt sted i hovedstadsområdet, har vært minst 10 ganger på feriebesøk i hovedstadsområdet, indikerer trolig at begrepet "feriebesøk" kan omfatte et mangfoldig innhold (både når det gjelder innhold og varighet!).

Tabell 74: Personer som hadde flyttet fra oppvekststedet sitt, men bodde i samme landsdel, etter hvor ofte de hadde feriert på oppvekststedet og hvilken landsdel de var vokst opp i. Prosent Basis 590 IO.

Oppvekst landsdel	Hvor ofte de hadde vært på feriebesøk					
	Aldri	1-2 ganger	3-4 ganger	5-9 ganger	10 ganger og mer	I alt
Nord-Norge	17,6	5,4	.	6,8	67,6	100
Trøndelag	32,7	1,8	3,6	7,3	54,5	100
Vestlandet	32,1	4,3	3,8	5,4	53,8	100
Sørlandet	47,1	.	.	.	52,9	100
Oslo/Akershus	67,7	3,1	1,5	3,1	24,6	100
Østlandet ellers	48,7	3,6	3,1	4,1	40,5	100
I utlandet	*	*	*	*	*	100
I alt	40,2	3,7	2,7	4,9	48,0	100

*Det er logisk umulig å flytte til Norge fra et oppvekststed i utlandet og ha fast bosted i 1999 i samme "oppvekstlandsdel"

Disse resultatene indikerer at en utvikling mot mindre geografisk mobilitet i form av flytting av fast bosted mellom landsdeler, kan bidra også til å redusere den midlertidige mobiliteten i form av feriebesøk. Bakgrunnen er at omfanget av feriebesøk har en tendens til å være høyere jo større andel av innbyggerne som har flyttet til en annen landsdel enn oppvekststedet. Men andre typer besøk på oppvekststedet kan i stedet øke i omfang og hyppighet. Hvis dette siste er tilfelle, skulle en kanskje tro at det samlede reisevolumet ikke nødvendigvis vil endre seg vesentlig.

Panelstudien viser imidlertid at "permanent" flytting av bostedet ut av oppvekstlandsdelen rent statistisk sett påvirker feriemønsteret også på andre måter enn i form av gjenbesøk på oppvekststedet, enten dette er feriebesøk eller mer kortvarige reiser. Det viser seg nemlig at de som var mer bofaste, enten de "bare" hadde flyttet innen landsdelen eller "alltid" hadde bodd fast på samme stedet, reiste klart mindre på ferietur i 1999, både generelt og på de ulike tider av året. Mens 81 prosent av dem som hadde flyttet fra oppvekstlandsdelen sin dro på minst en ferietur i 1999, dro en klart mindre andel (71 prosent) av dem som var mer "bofaste" i oppvekstlandsdelen på ferietur samme året (tabell 75). De som hadde flyttet fra landsdelen de var vokst opp i, reiste dessuten i gjennomsnitt på 40 prosent flere feriedager til sammen det året. Høy geografisk mobilitet i form av flytting fra oppvekststedet til et noe fjernere bosted, har derfor en statistisk tendens til å være knyttet sammen med høy midlertidig mobilitet i feriene. Det at forbrukerne får erfaring fra å reise og besøke stadig fjernere områder er sveitsiske forskere omtalt som en trend mot "utvidet reisehorisont (Schmidhauser).

Tabell 75: Hele panelet (1595 IO) etter om de var på ferietur i 1999 og om de hadde flyttet ut av oppvekstlandsdelen. Prosent

	Ferietur 1999	
	Var på ferietur %	Antall turdager til Sammen
Bofast, eller flyttet innen oppvekstlandsdelen	71,0	13,9
Flyttet til ny landsdel/land	81,1	19,6
I alt	73,6	15,3

En høyere feriemobiliteten blant dem som har flyttet fra oppvekstlandsdelen, slår ut på alle tider av året. Utslaget er imidlertid aller størst ved Juletidene som rimelig er, siden det er den ferisesongen som er sterkt knyttet til familiesammenkomster (tabell 76). I Jula drar 2,5 ganger så mange på ferietur av dem som har flyttet fra oppvekstlandsdelen sin enn dem som er "bofaste" i landsdelen de vokste opp i.

Tabell 76: Hele panelet (1595 IO) etter om de var på ferietur i 1999 i ulike sesonger og om de hadde flyttet ut av oppvekstlandsdelen. Prosent.

	Andel på ferietur i ulike sesonger						
	Sommer	Vinterhalv-året generelt	Høst	Jul	Vinter	Påske	Vår
Bofast, eller flyttet innen oppvekstlandsdelen	64,5	38,2	14,7	3,7	8,3	13,6	2,1
Flyttet til ny landsdel/land	73,5	48,9	19,9	9,1	13,8	17,4	2,9
I alt	66,8	40,9	16,1	5,1	9,7	14,5	2,3

Høy geografisk mobilitet i forbindelse med skifte av fast bosted minst en gang i løpet av livet påvirker ikke bare omfanget av midlertidig mobilitet i feriene, i hvertfall om sommeren. På den tid av året dro "bare" 26-27 prosent av dem som hadde flyttet fra oppvekstlandsdelen sin, ikke på en eneste sommerferietur i 1999. Klart flere (36 prosent) av de mer bofaste dro heller ikke på ferietur den sommeren. At de som hadde flyttet mellom landsdelene i Norge dro **mere på ferietur** om sommeren enn de bofaste, betyr ikke at de også dro **mer i Norge** på ferietur enn andre. Tendensen var tvert i mot at de som hadde flyttet fra oppvekstlandsdelen sin, dro klart **mer utenfor Norden** på sommerferietur enn dem som fortsatte bodde i landsdelen de var vokst opp i (tabell 77). Høy permanent geografisk mobilitet slår med andre ord ikke bare ut i høyere midlertidig mobilitet i feriene, men også i høyere grad av feriereiser litt lengre av sted og utenfor både hjemlandets og nabolandenes grenser.

Tabell 77: Hele panelet (1595 IO) etter om de var på ferietur sommeren 1999 og feriemål, og om de hadde flyttet ut av oppvekstlandsdelen. Prosent

	Ikke ferietur	I Norge	I Norden	Utenfor Norden	I alt
Bofast, eller kun flyttet innen oppvekstlandsdelen	35,5	39,1	9,3	16,2	100
Flyttet til ny landsdel/land	26,5	43,7	6,6	23,1	100
I alt	33,2	40,3	8,6	17,9	100

Det er viktig å merke seg at den "faste mobilitet" utenom feriene og helgene her da er målt ved om en person har vært "bofast" eller flyttet **minst en gang i løpet av livet** fra sitt oppvekststed, enten til en annen landsdel eller innen landsdelen. Hvis en annen indikator på bofasthet eller "varig mobilitet" var brukt kunne en muligens fått et annerledes resultat. En slik alternativ indikator kunne være i hvilken grad en person har flyttet mellom ulike landsdeler de siste 13 årene, dvs. etter 1986.

Multivariate modellberegninger basert på basismodellen som er omtalt tidligere, viser at endringene i ferieturuttaket (dager på årsbasis) ikke var signifikant forskjellig mellom personene som etter 1986 hadde flyttet til en annen landsdel enn der de bodde i 1986. Om noen flyttet til en annen landsdel en gang etter 1986 så økte eller reduserte det ikke ferieturuttaket av den grunn, når en kontrollerer for andre faktorer. Det å bytte bosted mellom landsdelene gir i seg selv ikke signifikante utslag i løpet av en 13 års periode.

Et annet spørsmål er om det er noen sammenheng mellom ferieuttaket og hvilke type bostedsmiljø en flytter fra eller til. Panelstudien viser nemlig at de som bor i spredt bygde strøk reiser vesentlig mindre på ferietur (målt i dager) enn innbyggerne i tettsteder og større byer. I 1986 reiste de nordmenn som bodde "på landet" bare halvparten så mange dager på ferietur som nordmenn ellers. Men de som bodde i spredt bygde strøk økte sitt ferieturuttak noe (0,5 dager) fra 1986 til 1999, samtidig som nordmenn i tettbygde strøk reduserte sitt ferieuttak (tabell 78).

Tabell 78: Alderspanelet (29-79 år) etter gjennomsnittlig antall dager på ferietur på årsbasis og om de bodde fast i spredt eller tettbygd strøk. 1986 og 1999.

	1986	1999
Spredtbygd	10,1	10,6
Tettbygd	20,4	17,3
I alt	18,5	15,7
Antall intervjupersoner	1130	1531

En skulle kanskje tro at det å flytte fra et landlig eller spredt bygd strøk til et mer tettbygd området, eller omvendt, kunne redusere/øke interessen for å feriere opp på eller ned til det nivå som innbyggerne har i slike strøk mer allment. Men ser vi nærmere på ferieatferden til de 12 prosent av panelet som foretok slike miljøskifte fra 1986 til 1999, finner vi lite utslag. Det skyldes ikke at de befolkningsstrømmene som går fra by til land og omvendt er forskjellig i omfang. Panelstudien viser derimot at mellom 1986 og 1999 var disse flyttestrømmene like store. 6 prosent av voksne nordmenn skiftet fra spredt bygd til tettbygd bosted etter 1986, samtidig som en like stor andel flyttet til mer landlige omgivelser.

Multivariate modellberegninger viser at om en flyttet fra spredt bygde til tettbygd strøk ikke førte til signifikante endringene i ferieturuttaket på årsbasis isolert sett. Det var med andre ord slik at det å flytte "fra landet" til mer tett bebodde områder **ikke** påvirket behovet for å reise mer eller mindre på ferietur, når en kontrollerte for andre faktorer. Ferieuttaket til de som flyttet fast "på landet" fra et tettbygd strøk mellom 1986 og 1999 sank heller ikke signifikant, slik at endringer med relativt stor sannsynlighet kan skyldes ren tilfeldighet.

I de dataene som SSB leverte for 1999, er det imidlertid ikke skilt mellom grader av tettbygdhet, slik at det er mulig at å flytte fra "landet" til **en stor by**, eller omvendt, har vesentlig større betydning. Det kan panelstudien ikke avklare.

Det er mulig at den lavere mobiliteten i feriene hos de som bodde "på landet" kan ha sammenheng med spesielt gode boforhold og nærmiljø i tettbygde strøk (og at de som flytter på landet opprettholder sine vaner uansett bomiljø). Ressursmangel gjorde at panelstudien la liten vekt på å kartlegge effektene av boforhold og nærmiljø, men enkelte indikatorer var likevel med som kan kaste noe lyst over utviklingen.

6 Boligsituasjon og bytte av bolig

6.1 Endring av boligsituasjon

I løpet av de 13 årene som gikk fra 1986 til 1999 var det bare mindre endringer i panelets boligsituasjon, når en ser panelmedlemmene under ett. Flertallet (2/3) bodde i frittliggende enebolig begge disse årene, men andelen som bodde i enebolig økt noe. Andelen som bodde i horisontalt delt tomannsbolig ser ut til å ha gått noe ned. Antagelig er det også noe flere som bor i blokk, og noen færre som bor på gårdsbruk (tabell 79)¹².

Tabell 79: Hele panelet etter boligsituasjon 1986 og 1999

Hustype	1986	1999
Våningshus til gårdsdrift	7,6	5,6
Frittliggende enebolig	63,2	67,1
Hus i rekke, kjede, atrium, terrasse, vertikalt delt tomannsbolig	13,9	13,9
Horisontalt delt tomannsbolig	4,1	1,8
Annet byggverk med mindre enn 3 etasjer	2,5	1,0
Blokk, leiegård eller annet boligbygg	8,3	10,3
Andre	0,4	0,3
I alt	100	100
Antall intervjupersoner	1595	1595

At panelet fordeler seg på de ulike boligtypene omtrent på samme måte i 1999 som tretten år tidligere, betyr neppe at det ikke har skjedd vesentlige flyttinger mellom bosted over tid. Antagelig har boligsifte først og fremst vært forsøk på å øke boligstandarden, eller å tilpasse bostandarden til en ny økonomisk eller sosial situasjon.

Den gruppen som ser ut til å ha vært mest stabile boligmessig, bodde i enebolig i 1986. 82 prosent av dem bodde i enebolig også i 1999 (men om det er samme eneboligen vet vi ikke). Halvparten av dem som bodde på gårdsbruk i 1986, ser også ut til å ha skiftet over til frittliggende enebolig i 1999. Et skifte som nok også kan omfatte flytting til kårbolig.

De mest "ustabile" boligmessige er personene som bodde i rekkehus, kjede, atrium, terrassehus eller tomannsboliger. Bare vel en ¼ av dem bodde i samme type bolig 13 år seinere. 42 prosent av disse hadde i 1999 flyttet over i en frittliggende enebolig. Noen som også hadde flyttet mye, var de personene som bodde i horisontalt delte boliger i 1986. Kun 17 prosent av dem bodde i samme type bolig 13 år seinere, og flertallet av disse (60 prosent) var i 1999 flyttet til enebolig. De som bodde i boligblokk i 1986 hadde også i betydelig grad flyttet på seg, da kun 43 prosent av dem bodde i samme type bolig 13 år seinere. 32 prosent av dem hadde skiftet til enebolig i 1999.

¹² Det er mulig at registrerte endringer i boligsituasjonen delvis kan være et resultat av metodeendringer. I 1986 ble bostedsopplysningene for nesten ¾ av utvalget registrert ved at intervjueren selv så hva slags bolig IO bodde i ved hjemmebesøket. I 1999 var det ingen hjemmebesøk og observasjon, men IO selv som vurderte dette. Men antagelig er det ikke store feilvurderinger, for det er vel vanskelig å ta feil av frittliggende enebolig og boligblokk, men større problem med å skille mellom ulike typer av rekkehus og tomannsboliger.

En del av disse flyttingene er selvsagt knyttet til de unge under 29 år som i løpet av perioden 1986-1999 stiftet familie eller etablerte egen husholdning.

6.2 Effekter på ferieuttak av endring i boligsituasjon

En multivariate modelberegning som bygger på den tidligere omtalte basismodellen, viser at visse typer av boligsituasjon tilsynelatende har signifikant og vesentlig betydning for endringene i ferieuttaket fra 1986 til 1999 (tabell 80). Det å skifte boligtype hadde imidlertid ikke noen entydig effekt på ferieuttaket på årsbasis. De som flyttet til enebolig etter 1986, reiste ikke mer eller mindre på ferietur av den grunn når en kontrollerte for andre faktorer. Å tilrettelegge for høyere boligkvalitet i form av mere eneboliger, reduserer tydeligvis ikke interessen for mobilitet i feriene.

En kunne kanskje trodd at de som bodde fast i enebolig både i 1986 og 1999, til tross for høy bokvalitet fikk et økt behov for et miljøskifte i feriene, og derved reiste mer. Men stabil og høy bokvalitet påvirker tydeligvis ikke behovet for å reise på ferie. De som stabilt bodde i enebolig hverken reduserte eller økte sitt ferieturuttak på årsbasis av den grunn.

De som bodde stabilt i våningshus, reduserte derimot sitt ferieturuttak signifikant og med vel tre dager på årsbasis. Samtidig var det slik at de som bodde fast i blokkleilighet både i 1986 og 1999, økte antall dager på ferietur med 5 dager - når en kontrollerer for en rekke andre faktorer som inntektsutvikling og om de hadde fått barn eller blitt enslig. Den personlige inntektsutviklingen fra 1986 til 1999 (korrigert for inflasjonen) hadde da ingen signifikant betydning.

At det å ha visse **stabile** bosituasjoner skulle **endre** ferieuttaket, kan virke litt merkelig. Men den påviste sammenhengen mellom fast bolig i våningshus kan indikere at det egentlig er endringer i landbrukets situasjon på slutten av 1990-årene som forklarer endringene i ferieuttaket hos dem som bor på gårdsbruk. Det er mulig at norske bønder har redusert sitt ferieuttak og at det har sammenheng med at det er blitt flere deltidsbønder som i større grad bruker feriene til å arbeide på gårdsbruket. En mulig forklaring på at de som bodde fast i blokk økte sitt ferieuttak vesentlig kan eventuelt være at bokostnadene deres kan ha gått ned relativt sett. De stabile blokkbeboerne kan ha fått bedre råd til å reise på ferie enn det vanlig. For selv om inntektsutviklingen og visse former for sosial endring er korrigert for eksplisitt i modellene, er det ikke korrigert for endrede kostnader.

Tabell 80: Faktorer som har signifikant påvirkning på endringene i samlet antall ferieturdager fra 1986 til 1999, for de personene som var på ferietur både i 1986 og 1999. Justert basismodell beregnet ved lineær regresjon.

Avhengig variabel	Endring i samlet antall dager på ferietur fra 1986 til 1999	
	Koeffisient (B)	Signifikans
Uavhengig variabel		
- Konstantledd	3,2	0,000
- Ble pensjonist etter 1986	4,2	0,000
- Ble enslig etter 1986	-2,4	0,022
- Fikk barn etter 1986	-2,0	0,032
- Kvittet seg med hytte etter 1986	-2,6	0,020
- Økte antall kortturer etter 1986	-0,1	0,021
- Endret antall ferieturer 1986-1999	5,9	0,000
- Ferieturuttak i 1986 (antall dager)	-0,6	0,000
- Bodde i våningshus både 1986 og 1999	-3,2	0,074
- Bodde i blokk både i 1986 og 1999	5,8	0,000
Regresjonskoeffisienten	0,777	0,000
R Square	0,603	

Ved å innføre bosituasjon i basismodellen så økte modellens samlede "forklaring" til 60 prosent av variasjonene i ferieturuttaket generelt ($R^2=0,603$). Sannsynligheten for at sammenhengen mellom endret ferieturuttak og de to påviste typer av stabil boligsituasjon har rent statistisk tilfeldige årsaker, var for øvrig meget lav (signifikans på 1-7 prosent). Men vel 1/3 av samlet variasjonen er uforklart. Det kan selvsagt henge sammen med andre forandringer enn de som er omtalt så langt, som for eksempel endringer i nordmenns familie og samlivssituasjon. Siden modellen inkluderte eksplisitt det bli pensjonist, å få barn eller å bli enslig etter 1986, er det imidlertid ikke den type sosiale endringer i livssituasjonen som "mangler som forklaringsfaktor". Spørsmålet er om det kan være andre endringer i folks livs- eller samlivssituasjon som gir signifikante utslag i ferieuttaket.

7 Endringer i husholdnings- og samlivssituasjon 1986-1999

7.1 Endring i husholdningsstørrelse og sammensetning

De norske folketellingene klarlegger hvordan norske private husholdninger er sammensatt og endrer seg generelt, men data fra år 2000 foreligger ikke da neste folketelling først blir gjennomført høsten 2001. I følge folketellingen 1980 var det 2,7 personer per husholdning fra folketellingen, et antall som sank til 2,4 personer per husholdning i 1990 (Sosialt Utsyn 2000, s. 33). Det er flere årsaker til nedgangen. Lavere barnetall, tidligere flytting hjemmefra, flere skilsmisser, økt levealder og høyere alder ved inngåelse av ekteskap hører nok med blant de viktigste forklaringene.

Panelundersøkelsen dekker ikke hele befolkningen slik Folketellingen gjør det, og omfatter en seinere tidsperiode enn tellingene fra 1980 og 1990 gjør. Det forklarer trolig at husholdningene som inngikk i panelstudien, ikke endret antall medlemmer fra 1986 til 1999, men hadde en stabil gjennomsnittsstørrelse på vel 2,7 medlemmer.

Gjennomsnittstallene dekker imidlertid betydelig forskjeller i utviklingen husholdningene i mellom. Panelstudien viser nemlig at det å leve i en liten husholdning med en eller høyst to medlemmer ble det mest vanlige blant voksne nordmenn i løpet av perioden fra 1986 til 1999. Andelen som lever i slike husholdninger, økte fra 37,9 prosent til 54,1 prosent (tabell 81).

Andelen av en-persons husholdninger ble nesten fordoblet i løpet av disse 13 årene (en vekst i andel på 84 prosent). I Oslo bodde mer enn 1/4 av de vel voksne innbyggerne alene i 1999, et tall som trolig ville vært betydelig høyere hvis panelstudien også hadde omfattet de unge under 29 år¹³. Samtidig som det ble flere enslige økte også andelen to-persons husholdninger vesentlig (opp 29,9 prosent). Denne klare økningen av små husholdninger, og ikke minst i hovedstadsområdet, innebærer at behovet for flere leiligheter/boliger økte av den grunn. Samtidig har nok veksten av små husholdninger ført til at det gjennomsnittlig sett ble større inntekter per person i husholdningen som kan brukes til forbruk og til å reise i fritiden.

Samtidig som andelen av små husholdninger økte, ble det vanligere å bo i litt større husholdninger med til sammen 5-8 personer. Andelen som bodde i slike "store privathusholdninger", økte fra 3,4 prosent i 1986 til 10,7 prosent i 1999. Det å bo i 3-4 personers husholdning ble mindre vanlig, med en nedgang fra at flertallet (58,6 prosent) bodde i slike husholdninger i 1986 til 35,4 prosent i 1999. Særlig det å bo i en husholdning med kun tre personer er blitt langt mer uvanlig, etter en nedgang i andel fra hele 47,4 prosent til bare 15,5 prosent. Husholdningsstørrelsen er med andre ord blitt til polarisert med vekst både av små og store husholdninger, og færre som bor i husholdninger av middels størrelse (tabell 83).

¹³ Husholdningsstatistikken til SSB anslår at 55 prosent av innbyggerne i Oslo var enslige i 1998.

Tabell 81: Alderspanelet (29-79 år) etter antall medlemmer i husholdningen 1986, 1999. Prosent

Antall husholdningsmedlemmer	1986	1999
1	9,1	16,7
2	28,9	37,4
3	47,4	15,5
4	11,2	19,9
5	2,5	8,0
6	0,8	2,3
7	0	0,4
8	0,1	0
I alt	100	100
Gjennomsnitt	2,72	2,74
Antall IO	1130	1531

En skulle kanskje tro at en årsak til at andelen større husholdninger økte, kunne være at det ble flere generasjoner som bodde sammen, at flere bodde sammen med barn fra tidligere ekteskap eller sammen med venner og kjente. Men på landsbasis var hovedmønsteret at husholdningen var begrenset til en kjernefamilie med ektefelle/partner med eller uten barn. Det var få voksne nordmenn som bodde i husholdninger hvor en kombinerte ektefelle/partner og egne barn med andre typer av familieforhold. Det var heller ikke vesentlige endringer i det å ha flere generasjoner under samme tak eller ha stebarn eller andre i husholdningen (tabell 82).

Et stort flertall (rundt 80 prosent) av alderspanelet bodde både i 1986 og 1999 sammen med en ektefelle eller samboer. Men denne andelen sank noe i løpet av denne 13 års perioden (tabell 84). Et flertall i 1986 (61 prosent) bodde sammen med et eller flere barn i alderen 0-19 år, en andel som sank til 46 prosent i 1999. Det var en noe sterkere nedgang i andelen med barn i 7-19 års alderen, enn med barn i 0-6 års alderen, noe som nok har påvirket forbruksutgiftene til de berørte husholdningene.

Denne sammenligningen omfatter kun personer 29 år og eldre. Det er en viktig forklaring på at så få bor sammen med egne søsken, besteforeldre, foreldre/svigerforeldre eller svigersønner/døtre. Disse husholdningstypene utgjorde kun noen få promille eller høyst ett par prosent av alderspanelet både i 1986 og 1999. Andelen som bodde sammen med stebarn eller barnebarn var bare 1-2 prosent, og nesten ingen hadde ikke-slektninger boende i husholdningen i form av losjerende, hybelboere, arbeidshjelp eller andre som ikke er slektninger. Det store flertallet av norske husholdninger består med andre ord av en kjernefamilie med ektefelle/samboer, oftest kombinert med barn.

Andelen enslige forsørgere som her er definert som en person med barn 0-19 år uten ektefelle eller samboer, var relativt lavt i alderspanelet. Enslige forsørgere som gruppe økte ikke relativt sett og utgjorde "kun" rundt 3 prosent både i 1986 og 1999 (tabell 84). Det var også relativt få (5-10 prosent som bodde i samboerforhold. At samboer andelen ikke økte mer fra 1986 til 1999 har nok klar sammenheng med at samboerforhold er mest vanlig blant de yngste som ikke er representert i panelet i 1999.

Det er viktig å merke seg at de fleste enslige forsørgere i Norge er under 29 år. I 1986 var 9,2 prosent av hele panelet enslige forsørgere, for da omfattet panelet også personer i 16-28 års alderen. At andelen enslige forsørgere er radikalt lavere når en begrenser sammenligningene til kun alderspanelet, skyldes den store andelen av enslige forsørgere under 29 år som ikke er med i alderspanelet per definisjon. 66 prosent av de unge som var enslige forsørgere i 1986, var for øvrig ikke enslige forsørgere lengre 13 år seinere. I 1999

hadde flertallet av dem inngått ekteskap eller hadde et samboerforhold. Å være enslig forsørger er med andre ord en midlertidig situasjon for flertallet.

Tabell 82: Alderspanelet (29-79 år) etter husholdningens sammensetning, dvs. hvor stor andel av IO som bodde i husholdning med ulik sammensetning. Prosent.

Husholdningens sammensetning	1986	1999
ektefelle/samboer	84,6	77,9
samboer	5,8	7,9
sønn/datter	61,4	46,1
barn 0-6 år	18,8	14,6
barn 7-19 år	46,5	39,6
barn 0-19 år	54,4	39,6
stebarn	0,5	1,1
(minst 29 år) med foreldre	2,2	2,1
(minst 29 år) med svigerforeldre	0,2	0,1
(minst 29 år) med egne søsken	0,6	0,5
(minst 29 år) med egne besteforeldre	0,2	0,4
(minst 29 år) med svigersønn/datter	0	0
(minst 29 år) med barnebarn	0,4	0,3
sammen med ikke-slektning*	0	0,3
Enslige (en personshusholdning)	9,1	16,7
Enslige forsørgere**	3,3	2,7
Antall IO	1130	1531

*losjerende/hybelboer, arbeidshjelp, annen ikke-slektning.

** enslige forsørgere er her definert som personer som har barn 0-19 år i husholdningen, men ikke ektefelle eller samboer. NB! De fleste enslige forsørgere er under 29 år. Av hele panelet på 1595 IO var det i 1986 9,2 prosent som enslige forsørgere pga en stort antall under 29 år det året. De er ikke regnet med.

Multivariate modellberegninger viser at om antall medlemmer i husholdningen økte eller gikk ned fra 1986 til 1999 forårsaket ikke det at ferieturuttaket på årsbasis endret seg isolert sett. Men som påvist tidligere var det å bli enslig vesentlig og noe som reduserte antall dager på ferietur med gjennomsnittlig 4 dager på årsbasis- når en kontrollerer for andre faktorer. De som ble eneforsørgere etter 1986, reduserte også antall ferieturdager gjennomsnittlig sett fra 1986 til 1999, men modellberegningene viste at det å bli eneforsørger isolert sett ikke "forklarte" endringene i ferieuttaket. En mulig årsak er kanskje at de norske støtteordningene er så vidt gode at det å bli alene om ansvaret for barn ikke gjør at en endrer antall dager en reiser på ferietur på årsbasis noe vesentlig. De som var eneforsørger i 1986, men sluttet med det fram til 1999, endret heller ikke sitt ferieturuttak av den grunn. Om innholdet av feriene endrer seg er ikke klarlagt her.

7.2 Endring i samlivsform og sivil status

Det var en mindre andel av gifte personer i 1999 enn i 1986. Men de som var gifte, bodde i noe større husholdninger gjennomsnittlig sett i 1999 enn 13 år tidligere. Samboerandelen økte kun 2-3 prosentpoeng fra 1986 til 1999. Det har som nevnt, sammenheng med at sammenligningen her omfatter kun personer 29 år og eldre. At andelen ugifte økte noe når andelen gifte gikk ned, er rimelig. De ugifte bodde imidlertid i større husholdninger i 1999

enn 13 år tidligere. Å være ugift betyr med andre ord ikke at en bor alene, men oftest sammen med minst en person til.

Et mindretall både i 1986 og 1999 var skilt eller separert på intervju tidspunktet. Den andelen ble nesten fordoblet fra vel 5 prosent i 1986 til 9,3 prosent i 1999. Trolig var det flere som hadde skilsmisseeerfaring enn disse tallene antyder. For det er nok enkelte som har skiftet sivilstatus flere ganger i løpet av denne 13 års perioden, dvs. som har vært gift og skilt mer enn en gang. De som var enke/enkemenn eller skilt, bodde vanligvis i mindre husholdninger i 1999 enn 13 år tidligere, noe som kan indikere en viss økt "sosial isolasjon" av husholdningene (tabell 83).

Tabell 83: Alderspanelet etter sivilstand 1986, 1999. Prosent

Sivilstand	Andel		Gjennomsnittlig antall husholdningsmedlemmer	
	1986	1999	1986	1999
Gift	80,0	69,3	2,93	3,14
Enke/enkemann	5,0	6,9	1,46	1,09
Skilt	5,2	4,0	2,24	1,66
Separert	.	1,3	.	1,9
Ugift	9,1		1,84	
Samboer		9,1	.	2,89
Utenfor parforhold	.	9,1		1,39
Annet				.
I alt	100	100	2,71	2,74
Antall IO	1128	1531	1128	1531

Det store flertallet (78,4 prosent) av alderspanelet oppga i 1999 at de var gift eller hadde et samboerforhold. De aller fleste av disse var tydeligvis i et stabilt bofellesskap, for 36 prosent av hele alderspanelet hadde startet felles husholdningen for minst 25 år siden. Flertallet (55,6 prosent) av bofellesskapene i den voksne norske befolkning (29-79 år) oppga sågar i 1999 at de hadde bodd minst 15 år sammen. Det er god overensstemmelse på dette punktet mellom opplysningene hver enkelt ga under intervjuet i 1986 og når de ble intervjuet 13 år seinere. 60,9 prosent av hele panelet (som omfatter mer enn alderspanelet) ga opplysninger i disse to intervjuene som viser at de var gift/samboende både i 1986 og 1999 (tabell 84). Det betyr ikke nødvendigvis at de var gift/samboende med samme partner begge årene. Men panelstudien viser at det store flertallet (85,3 prosent) av de som var gift/samboende i 1986, hadde samme samlivsform 13 år seinere.

Samlivsformen endret seg ikke for flertallet av panelet, hvis vi sammenligner kun situasjonen i 1986 og 1999 uten å vite hva som har skjedd av endringer i tidsrommet i mellom disse to årene. De som hadde samme samlivsform begge disse årene, behøver ikke hatt et stabilt samliv i denne perioden. En del har skiftet mellom flere samlivsformer (og partnere) uten at det her er analysert nærmere. Det panelstudien viser er at i tillegg til de 60 prosent som var gift/samboende både i 1986 og 1999, hadde 13,4 prosent av hele panelet vært "stabilt" uten et sosialt partnerskap, dvs. de var ikke gift eller "sambo" verken i 1986 eller 1999.

Et mindretallet av panelet (10,5 prosent) var dessuten gift/samboende i 1986, men hadde ikke den samlivsform i 1999. Disse sistnevnte "nyskilte" blir oppveid volummessig av de 15,0 prosent "nygifte" som ikke var gift/samboende i 1986, men hadde gått inn i en

felleshusholdning 13 år seinere. Det var med andre ord flere voksne nordmenn som søkte inn i et sosialt partnerskap i løpet av disse 13 årene, enn det var som forlot et partnerskap.

1/3 av dem som oppga i 1999 at de ikke levde i noe fast parforhold, hadde vært gift eller levd sammen med en mann/kvinne tidligere uten å være formelt gift. Det var med andre ord kun ca. 6 prosent av alderspanelet som ikke noen gang hadde egne erfaring fra det å ha samboer eller være gift. At det å ha samboer eller ektefelle er en livssituasjon som flertallet søker til, går også fram av at 52,9 prosent av dem som var ugifte i 1986 hadde giftet seg eller skaffet seg en samboer i 1999.

Tabell 84: Hele panelet etter samlivsform i 1986 og 1999. Prosent

Samlivsform 1986-1999	Prosentandel
Gift/samboende både 1986 og 1999	60,9
Ikke gift/samboende både i 1986 og 1999	13,4
Gift/samboende i 1986, men ikke i 1999	10,5
Ikke gift/samboende i 1986, men i 1999	15,0
Antall IO	1595

Den norske sosiale virkeligheten er imidlertid litt mer komplisert enn det overstående kan gi inntrykk av. For det er mulig å skifte samlivsformer og sivil status i flere retninger i løpet av 13 år selv om sosial stabilitet er hovedmønsteret. Det store flertallet av dem som var gift eller enke/enkemann i 1986, var i samme situasjon 13 år etter. 2/3 av de som var skilt i 1986, var skilt også i 1999. Nesten halvparten av dem som var ugift i 1986, var ugift også i 1986.

Enkelte har hatt det mer omskiftelig. For noen av dem som var ugifte i 1986, var blitt enke/enkemann i 1999 eller skilt/separert (tabell 85). Noen av dem som var enke/enkemann i 1986, var gift igjen mens andre av dem var i 1999 skilt. Av dem som oppga å være skilt i 1986, hadde 1/4 giftet seg igjen i 1999 mens enkelte også var separert (nok en gang). I hvilken grad de sosiale relasjonene skifter hyppigere nå enn tidligere er ikke kartlagt.

Tabell 85 : Hele panelet etter stabilitet og skifte av sivil status i 1986 og 1999. Prosent. Basis 1595 personer.

Ekteskapelig status 1986	Sivilstand 1999							
	Ugift	Gift	Enke/ Enke- Mann	Skilt	Separert	Registrert partner	Gjenlevende partner	I alt
Ugift	45,7	48,1	0,2	4,4	0,9	0,4	0,2	100
Gift	0,1	84,7	8,3	4,8	2,2			100
Enke/enkemann		1,8	94,6	3,6				100
Skilt		27,9	3,3	65,6	3,3			100
Separert	8,3	33,3	8,3	50,0				100
I alt	13,2	68,7	8,8	7,3	1,8	0,1	0,1	100

Multivariate modellberegninger viser at det å være gift/samboer eller skiftet fra enslighet til et parforhold, hadde signifikant betydning på ferieturuttaket på årsbasis (målt i antall dager på ferietur) - når en kontrollerer for de andre faktorene som er med i basismodellen pluss utvidelser som tidligere er omtalt i denne rapporten. De som bodde stabilt i et

parforhold, reiste nesten 5 dager mer på ferietur på årsbasis enn ellers. De som skaffet seg en partner mellom 1986 og 1999, reiste også nesten 4 dager mer enn ellers (tabell 86).

Tabell 86: Faktorer som har signifikant påvirkning på endringene i samlet antall ferieturdager fra 1986 til 1999. Utvidet basismodell beregnet ved lineær regresjon.

Avhengig variabel	Endring i samlet antall dager på ferietur fra 1986 til 1999	
	Koeffisient (B)	Signifikans
Uavhengig variabel		
- Konstantledd	3,4	0,000
- Ble pensjonist etter 1986	3,60	0,000
- Hadde ektefelle/samboer både 1986 og 1999	4,83	0,000
- Skaffet seg ektefelle/samboer etter 1986	3,76	0,001
- Kvittet seg med hytte etter 1986	-3,14	0,008
- Bodde stabilt i våningshus 1986 og 1999	-4,78	0,009
- Bodde stabilt i blokk 1986 og 1999	7,50	0,000
- Økte antall kortturer etter 1986	-0,10	0,010
- Endret antall ferieturer 1986-1999	6,94	0,000
- Ferieturuttak i 1986 (antall dager)	-0,44	0,000
Regresjonskoeffisienten	0,756	0,000
R Square	0,569	

7.3 Barn

En av de mest konsekvensrike begivenheter som skiller mellom livets viktige faser, er det å få barn. Stort sett påvirker det å få barn foreldrenes parforhold i en oppvekstperiode på 15-25 år inntil barnet vanligvis flytter ut av husholdningen. Når familien inkluderer hjemmeboende og avhengige barn, er det en familietype som Wilkes (1995) omtaler som «familie med fullt rede».

Det å ha «fullt rede» er ikke noen ensartet situasjon forbruksmessig, for forbrukets volum og innhold vil variere både med barnas alder og foreldrenes alder. Mindre barn under skolepliktig alder representerer både andre «investerings- og driftskostnader» enn eldre barn. Samtidig vil yngre foreldre som etablerer seg tidlig ha andre boliginvesteringer samtidig med barneutgiftene, og også lavere inntekter vanligvis, enn eldre par som har etablert seg økonomisk før de får barn. Amerikanske forbruksforskere skiller derfor mellom familier hvor foreldrene er relativt unge (under 35 år) og som har barn under skolepliktig alder (**fullt rede I**), fra dem som har noe eldre barn i skolealder (**fullt rede II**).

Forbruksmønstret blant middelaldrene foreldre som er mer etablert økonomisk, er annerledes enn blant de yngre foreldrepårene. De økonomisk etablerte barnefamilieene omfatter også to typer. Den ene typen er foreldrepar som har ventet med å etablere familie og først fått barn i «moden alder», men har små barn under skolepliktig alder (**utsatt fullt rede**). Den andre økonomisk etablerte familietypen har kommet over den første investeringsfasen og fått barna opp i tenårene (**fullt rede III**).

Når barna begynner å forlate hjemmet, og bli mer selvstendige, oppstår en ny situasjon i familiesyklusen med et «**tomt rede**». Tilværelsen for partene i et tomt rede kan seinere endre seg vesentlig igjen når pensjonist-tilværelsen trer inn, hvor både barn og det daglige

arbeidsfellesskap er borte. Wilkes (1995) skiller derfor mellom «tomt rede I», hvor barn flytter ut, og «tomt rede II» hvor pensjonisttilværelsen oppstår.

De partnere som skiller lag en eller flere ganger i løpet av livets faser, kan oppleve tilnærmet samme familiefase flere ganger i løpet av livet, med små barn, enslighet og tomt rede på ulike alderstrinn i sitt eget liv. Forbruks-mønstret kan skifte vesentlig ved overgang mellom de ulike husholdningssituasjonene, med betydelig økte eller reduserte utgifter til ulike hovedgrupper av forbruksgoder. I overgangsfasene kan forbrukerne få betydelige utgifter en kortere eller lengre periode. En skilsmisse kan bety store investeringsutgifter ved etablering av egen husholdning på nytt. Når ungene flytter ut kan driftsutgiftene gå vesentlig ned. Når barnekullet øker i antall og blir eldre må husværet utvides, med flere soverom og/eller enkeltrom til hvert medlem i redet. Forbruksmønsteret er derfor neppe helt jevn innen hver fase, men empiriske undersøkelser som Wilkes (1995) refererer til viser klare nivåskift mellom ulike hovedtyper av familier og mellom hovedtyper av de ensliges voksensituasjon.

Den store endringen i forbruket kommer i følge amerikanske studier med det å få barn, uansett andre bakgrunnskjennetegn som inntekt og utdanning hos foreldrene. I store trekk går utgiftene til ulike goder opp når et parforhold blir etablert, for å synke igjen når det kommer barn i familien. Når barna flytter ut øker utgiftene igjen. Denne «omvendte U-formen» på forbruksmønstret gjelder ikke minst utgiftene til å reise, som i USA er høyest blant par uten barn og lavest når barna er små. Både de «nygifte», og de med «tomt rede I» reiser relativt mye i forhold til andre familier. Men familier med barn i tenårene reiser nesten like mye som middelaldrene foreldre hvor barna har forlatt hjemmet. Om dette siste gjelder også blant europeiske familier er ikke kjent, men trolig er det tilfelle

Panelstudien viser at det var kun en mindre gruppe voksne nordmenn (23,1 prosent) som ikke hadde barn i 0 til 19 års alderen i husholdningen hverken i 1986 eller 1999 (tabell 87). Disse "stabilt barnløse" var de eneste som "slapp unna" det å forholde seg til hjemmeboende barns og ungdoms krav og behov. Flertallet (76,9 prosent) hadde enten i 1986 eller 1999, eller begge årene, barn i egen husholdning og måtte nok forholde seg til dem også i ferie- og rekreasjonssammenheng.

1/3 av panelet hadde små eller store barn både i 1986 og 1999, mens vel ¼ hadde barn i 1986, men ikke 13 år seinere. De sistnevnte som opplevde at barna var ute av "eget rede", hadde muligens større "frihet" til å reise og rekreatere "på egen hånd". Om lag 15 prosent av hele panelet som ikke hadde barn i 1986, fikk samtidig barn "i eget rede" og opplevde muligens av den grunn mindre frihet og andre feriebehov enn tidligere.

Tabell 87: Hele panelet etter om de hadde barn 0-19 år gamle i husholdningen 1986 og 1999. Prosent

Barn i husholdningen 1986-1999	Prosentandel
Barn 0-19 år både i 1986 og 1999	33,5
Barn 0-19 år i 1986, men ikke i 1999	28,0
Ikke barn 0-19 år i 1986, men i 1999	15,1
Ikke barn hverken i 1986 og 1999	23,1
I alt	100
Antall intervjuobjekt (IO)	1595

At små barn reduserer reiseaktivitet og aksjonsradius framgår av tyske studier (Weiss 1993), men en skulle kanskje tro at når først barna har begynt på skole så endrer ikke forbruksmønstret seg vesentlig for familiene. Wilkes (1995) viser imidlertid at når en amerikansk familie går over fra en «fullt rede II»-situasjon til «fullt rede III», dvs. som går

fra å ha barn i skolealderen til å være gjennom investeringsfasen og fått barna opp i tenårene, så kommer en betydelig økning i forbruket av flere hovedtyper av goder. Ikke minst utgiftene til å reise øker vesentlig blant middelaldrene foreldre hvor barna har kommet opp i tenårene. Det å ha større barn er derfor ikke noen barriere for det å reise, f.eks. på den måten at foreldrene utsetter reisene sine til redet er tomt. Men innholdet i reisene kan trolig endre seg vesentlig når foreldrene blir for seg selv igjen. Dette siste er ikke analysert i panelstudien.

Hva som er mest vesentlig for forbruksmønsteret av det å ha små barn eller være vel etablert, er det ikke entydige konklusjoner om i utenlandske studier. Wilkes (1995) refererer til studier som viser at familier med barn under skolepliktig alder har mange fellestrekk forbruksmessig, uansett om foreldrene er unge eller middelaldrene. Det tyder på at små barn påvirker forbruksmønsteret vesentlig i en familie. Samtidig viser Wilkes' egen studie at forbruksmønsteret til middelaldrene foreldrepar med små barn har mest likhetstegn med jevnaldrende foreldre med større barn. Forklaringen er at høyere inntekter kompenseres for økte utgifter til små barn blant de familiene som har «utsatt fullt rede», samtidig som små barn blant middelaldrene foreldre bidrar til klart lavere utgifter f.eks. til det å reise.

Den store endringen i amerikansk forbruksmønster kommer når ett par får og har små barn, under seks år. Det behøver ikke bety at foreldrene med små barn endrer totalt på sine reisevaner, for den type forbrukere har flere tilpasningsmuligheter i ferienesammenheng. Hvis de ønsker å reise omtrent i samme omfang og på samme type ferie som tidligere, kan en tilpasningsform være å slå seg sammen med en annen vennskapsfamilie for å oppnå stordriftsfordeler og reduserte utgifter per deltaker i reisefølget. En annen tilpasning er å alliere seg med andre medlemmer i storfamilien sin og reise sammen med besteforeldre og/eller andre slektninger/venner.

Den norske panelstudien viste at det store flertallet (68,8 prosent) av panelet ikke hadde småbarn å ta hensyn til hverken i 1986 eller 1999. Kun et lite mindretall (2,1 prosent) hadde småbarn både i 1986 og 1999. 17,1 prosent av hele panelet hadde en småbarnsperiode i 1986, men var ferdig med den i 1999. 12 prosent hadde småbarn i 1999, men ikke i 1986 (tabell 88). At det var færre i panelet som hadde små barn i 1999 enn i 1986, har selvsagt sammenheng med at panelet var blitt 13 år eldre.

Tabell 88: Hele panelet etter om de hadde småbarn 0-7 år gamle i husholdningen 1986 og 1999. Prosent

Barn i husholdningen 1986-1999	Prosentandel
Barn 0-7 år både i 1986 og 1999	2,1
Barn 0-7 år i 1986, men ikke i 1999	17,1
Ikke barn 0-7 år i 1986, men i 1999	12,0
Ikke barn under 7 år hverken i 1986 eller 1999	68,8
I alt	100
Antall intervjuobjekt (IO)	1595

De utvidede multivariate modellberegningene viste som ventet, at de som var "stabilt barnløse" ikke endret ferieuttaket sitt av den grunn. Mer uventet er det at om panelmedlemmene hadde fått barn etter 1986, og om barna var små eller store i 1999, så førte ikke det til signifikante endringer i ferieturuttaket på årsbasis. Det hadde heller ingen signifikant betydning om en hadde "utvidet redet sitt" og fått flere barn etter 1986. De som hadde fått barna sine "ut av redet" i 1999, endret heller ikke ferieturuttaket sitt av den grunn.

Norsk virkelighet skiller seg derfor tydeligvis vesentlig fra amerikanske forhold, skal vi tro panelstudien. Men dette uventet resultat bør en ha litt motforstillinger til. En årsak er at basismodellen jo viste at det å få barn reduserte antall dager på ferietur.

Når modellberegningene ikke er entydige på dette punktet er nok forklaringen et identifikasjonsproblem. Problemet er at de siste beregningene hvor "barn" er inkludert som forklaringsfaktor, har utvidet analysen i forrige avsnitt hvor foreldrenes samlivsform også var inkludert som forklaringsfaktor. At analysen i forrige avsnitt påviste signifikante utslag på ferieuttaket av om en person hadde hatt et stabilt partnerforhold i 13 år, er statistisk sett pålitelig isolert sett. Men det å leve i slike parforhold fører nok i stor grad til at det blir barn av det - før 13 år er gått (!). Derfor inneholder opplysningene om parforhold, og det å få barn, i stor grad "samme informasjon" og den type parallellitet eller "collinearitet" skaper identifikasjonsproblem (slike problem er det for øvrig kontrollert for ved modellberegningene generelt og ikke bare i dette tilfellet).

Kort sagt kan en si det slik det at å få barn reduserer ferieturuttaket mens det å inngå i et parforhold øker ferieturuttaket, slik at netto-effekten er liten av både å etablere et parforhold og å få barn (noe som vel er den normal situasjonen i mer langvarige parforhold). Når begge faktorene er med i samme modell viser det seg for øvrig at å få barn reduserer ferieturuttaket isolert sett, men den statistiske sammenhengen er ikke så sterk at en kan avvise at rene tilfeldigheter spiller inn¹⁴. Vanlige bakgrunnsfaktorer som alder, kjønn, utdanning, bosettingsmønster var også i disse modellberegningene klart ikke signifikante faktorer.

Her er det da ikke sett nærmere på om det å ha meget små barn som for eksempel på 1-2-3 år, eller meget store barn påvirker ferieturuttaket. Slike "nyanser" er ikke analysert. Det er så langt heller ikke tatt med i vurderingene om det "bare" er barn i egen husholdning som foreldre eventuelt tar hensyn til. En del har egne barn som bor hos andre, og noen har barnebarn som de tilpasser seg i feriene.

7.4 Effekt på ferievolum av å ha borteboende barn/barnebarn

32,9 prosent av alderspanelet hadde i 1999 egne barn eller barnebarn under 15 år gamle som de ikke bodde sammen med til daglig. Flertallet av disse (28,8 prosent) hadde barnebarn som de ikke bodde sammen med. 4,6 prosent hadde dessuten egne barn under 15 år som de ikke bodde sammen med til daglig.

De som hadde egne barn under 15 år som de ikke bodde sammen med til daglig, reiste på ferieturer og kortturer som befolkningen stort sett ellers, i hvertfall målt i volum. Det empiriske materialet fra alderspanelet indikerer ikke at de som hadde egen borte boende barn under 15 år reiste noe mer enn vanlig. Noe en muligens kunne gått ut fra hvis begge foreldrene hadde en målsetting om å være sammen med barna sine i feriene (men de kan ha dratt på flere kortere overnattingsturer i fritiden sammen med barna uten at det er

¹⁴ Sannsynligheten for at statistiske tilfeldigheter forklarer at barn reduserer ferieturuttaket var 15 prosent når både pardannelse og barn er med i modellen. Mens det i denne rapporten er valgt et signifikanskrav på maksimalt 10 prosent for å unnlate å avvise tilfeldighet som en mulig årsak. Hvis en synes at 10 prosents signifikans er et for strengt krav, kan lesere eventuelt velge å redusere kravet til sikkerhet med 5 prosentpoeng til, og derved konkludere med at å få barn reduserer ferieuttaket med 2-3 dager i gjennomsnitt (med en litt lavere sikkerhet for at de ikke tar feil).

registrert). Panelundersøkelsen påviser heller ikke at de som har barnebarn, reiser noe mer eller mindre enn ”normalt” (tabell 88).

Tabell 89: Personer 29-79 år med egne borte boende barn eller barnebarn under 15 år etter hvor volumet av ferieturer og kortturer på årsbasis 1999

	Antall ferieturer 1999	Antall ferieturdager 1999	Antall kortturer på årsbasis 1999	Antall kortturer i Norge i 1999	i alt
Egne borte-boende barn*	1,6	14,7	4,6	1,1	4,3
Borte-boende barnebarn*	1,4	16,9	4,6	1,8	4,2
Nordmenn generelt (1531 IO)	1,4	15,7	4,9	1,8	4,4

- 504 IO med borte boende barn/barnebarn under 15 år

Her har det kun vært tid til å se litt på mulige effekter på volumet av ferieturer av det å ha barn eller barnebarn. Det er godt mulig at effektene først og fremst er på innholdet i feriene, og ikke volumet. Men det er her ikke analysert.

En rekke andre sosiale hensyn kan påvirke volum og innhold i feriene. Selv om et par ikke har barn, må de fleste av dem som inngår i et samlivsforhold også tilpasse seg arbeidssituasjonen til partneren sin

7.5 Parforhold og ferier

Flertall (78 prosent) i alderspanelet var gift eller hadde samboer i 1999 og levde derved i et etablert parforhold, hvor partene normalt må ta mer hensyn til hverandres interesser også i ferie- og fritidssammenheng. Andelen som levde i et parforhold var høyere 13 år tidligere (86 prosent) (tabell 89).

Tabell 90: Alderspanelet(29-79 år) etter om de levde i et parforhold eller ikke. 1986, 1999. Prosent

	1986	1999
Ektefelle/samboer	85,5	78,2
Ikke ektefelle/samboer	14,5	21,8
I alt	100	100
Antall IO	1130	1531

At andelen som levde i et parforhold, gikk noe ned fra 1986 til 1999 kan indikere at litt flere voksne nordmenn hadde mer individuell ”frihet” i sine ferier i 1999 enn tidligere. I den forstand at de ikke hadde hensynet til en voksen partner å forholde seg til. Men sosial ”frihet” kan også være knyttet til andre personer enn den partneren en har, og for eksempel være knyttet også til forpliktelser til familie, venner og arbeidslivet. Den siste type sosiale forpliktelser er ikke kartlagt her.

Panelstudien kartla imidlertid om de som levde sammen med en partner (og eventuelle barn) i større grad måtte ta hensyn i 1999 til partnerens yrkesaktive forpliktelser enn tidligere. Slike forpliktelser viser seg å ikke ha økt, isolert sett. Av dem som i 1999 levde sammen med en ektefelle/samboer, hadde 74 prosent en yrkesaktiv partner, noe som viser seg å ha endret seg lite (tabell 90).

En yrkesaktiv partner i husholdningen ble da i 1999 definert som en person som arbeidet minst 10 timer per uke i inntektsgivende arbeide. Arbeide som familiemedlem uten fast avtalt lønn på gårdsbruk, i forretning og i familiebedrift ellers skulle også regnes med. I 1986 var kriteriet at samboer/ektefelle skulle arbeide minst 1 time per uke, dvs. vesentlig mindre. Det året ble det nok derfor registrert noe flere yrkesaktive partnere enn i 1999. Men sannsynligvis er det sammenlignbare tallet for 1986 kun 3,7 prosentpoeng lavere enn det som ble registrert for 1999. Slik at endringene i andelen som levde sammen med en yrkesaktiv partner neppe har endret seg mer enn statistiske tilfeldigheter kan forklare¹⁵.

Tabell 91: Personer som levde i et parforhold etter om ektefellen/samboer var yrkesaktiv 1986, 1999. Prosent

	1986*	1999**
Yrkesaktiv partner	76,4***	74,0
Ikke-yrkesaktiv partner	23,6	25,9
I alt	100	100
Antall IO	966	1198

* Minst 1 time varighet per uke på inntektsgivende arbeide. ** Minst 10 timers varighet per uke på inntektsgivende arbeide. Som inntektsgivende arbeide skulle også arbeide som familiemedlem uten fast avtalt lønn på gårdsbruk, i forretning og i familiebedrift ellers. *** Hvis en korrigerer for at 3,5% av panelets yrkesaktive partnere sannsynligvis hadde under 10 timers arbeidstid per uke i 1986 vil det riktige tallet være 72,7%. Det betyr at andelen av dem som levde i et parforhold som hadde en yrkesaktiv partner har vært stabil i denne perioden, dvs. at den registrerte endringen kan skyldes statistisk tilfeldighet.¹⁶

Hvis begge partene i et parforhold er alderspensjonister betyr det at de ikke har hensynet til forpliktelser i arbeidslivet å ta hensyn til når de velger å reise på ferietur. Men hvis en av partene er alderspensjonist og den andre er yrkesaktiv, må partene nok tilpasse seg arbeidslivets krav, i hvert fall i en overgangsperiode inn til begge er blitt pensjonister. Panelstudien viser at 13 prosent av alderspensjonistene i 1999 var i den situasjon at partneren fortsatt var yrkesaktiv, noe som nok betyr at dette paret var i en overgangsfase i livet. Å leve i et parforhold sammen med en partner som ikke er yrkesaktiv, mens en selv er det (eller omvent) kan bety at partneren har vesentlig mer "fritid" hvis vedkommende er alderspensjonist. Det kan skape problem i den forstand at partnerne ikke kan reise på ferie samtidig på grunn av den andres yrkesaktivitet.

I de aller fleste parforhold hvor partneren ikke var yrkesaktiv i 1999, hadde partneren vært yrkesaktiv tidligere. Kun 1,4 prosent av dem som levde i parforhold med en ikke yrkesaktiv partner i 1999, hadde en partner som aldri hadde vært yrkesaktiv. I de tilfelle

¹⁵ Årsaken til den konklusjonen er at kun 3,5 prosent av de personene i alderspanelet som selv var yrkesaktive i 1986, arbeidet mindre enn 10 timer per uke. Sannsynligvis hadde partene i parforholdene generelt også en tilsvarende fordeling av sin arbeidstid. For høyst trolig er det en symmetri i opplysningene om partnerne, da det var tilfeldig hvilken partner i et parforhold som ble trukket ut i panelet. Arbeidssituasjonen og livssituasjonen til intervjupersonene avviker derfor neppe vesentlig fra sine partnere generelt (med unntak av å ha motsatt kjønn i de fleste tilfelle).

¹⁶ I 1986 var 76,5% av medlemmene av alderspanelet selv yrkesaktive med minst 1 time per uke i arbeide, hvorav 3,4% arbeidet under 10 timer per uke. Sannsynligvis har intervjuobjektene generelt arbeidet like mye eller lite som partnerne generelt. Hvis det er tilfelle betyr det at andelen som hadde en yrkesaktiv partner i 1986 med minst 10 timers arbeidstid per uke, antagelig var 3,5 prosent-poeng mindre i 1986 enn angitt i tabellene (riktig tall ville være 72,7%). Det betyr at andelen av dem som levde i et parforhold som hadde en yrkesaktiv partner har vært stabil i denne perioden, dvs. at den registrerte endringen kan skyldes statistisk tilfeldighet.

hvor partneren ikke var yrkesaktiv lengre, hadde nesten 20 prosent sluttet i løpet av de 2 siste årene, og flertallet sluttet i yrkesaktiv virksomhet under 10 år tidligere (tabell 91).

Tabell 92 : Personer som i 1999 levde i et parforhold med en ikke-yrkesaktiv person etter hvor lenge siden partneren hadde vært yrkesaktiv 1999. Prosent.

	1999
Under ett år	9,4
1 - 2 år siden	9,4
3 - 4 år siden	12,3
5 - 9 år siden	21,0
10 - 14 år siden	18,8
15 - 24 år siden	10,7
25 år eller mer	13,3
I alt	100,0
Antall intervjuobjekt (IO)	310

Av dem som i 1999 hadde en yrkesaktiv partner, bodde et klart flertall sammen med fulltidsarbeidende person. Fulltidsarbeide er her da definert som å være inntektsgivende arbeide 32 timer eller mer per uke. 24,4 prosent var deltidsarbeidende med 31 timer eller mindre per uke (tabell 92).

Tabell 93: Personer som i 1999 levde i et parforhold med en yrkesaktiv person etter om partneren hadde fulltids- eller deltidsarbeide i 1999. Prosent

	1999
Fulltids arbeidende partner	75,6
Deltidsarbeidende partner	24,4
I alt	100
Antall IO	886

Flertallet av de som hadde yrkesaktiv partner (71 prosent), hadde en partner som minst hadde vært yrkesaktiv i 15 år. Kun 5 prosent levde i et parforhold hvor partneren hadde begynt i inntektsgivende arbeide for under 5 år siden (tabell 93). Siden de fleste hadde langvarig erfaring med å ha en yrkesaktiv partner, har de trolig hatt tid til å tilpasse seg hverandres ferienesituasjon - hvis ikke partnerne har skiftet arbeide ganske nylig og derved fått endringer i arbeidssituasjonen å ta hensyn til. I hvilken grad partnerne har skiftet arbeide nylig er ikke kartlagt i panelstudien.

Tabell 94: Personer som i 1999 levde i et parforhold med en yrkesaktiv person etter hvor lenge partneren hadde vært yrkesaktiv i 1999. Prosent.

	1999
Under ett år	,7
1 - 2 år siden	1,9
3 - 4 år siden	2,7
5 - 9 år siden	7,3
10 - 14 år siden	15,9
15 - 24 år siden	29,3
25 år eller mer	42,0
I alt	100,0
Antall IO	886

De færreste (20 prosent) yrkesaktive samboere/ektefeller opplevde problemer med å ta ferie samtidig på grunn av ektefelles/samboers arbeide. Kun 2 prosent av dem som hadde yrkesaktiv partner opplevde det som meget vanskelig å ta ferie samtidig. 80 prosent opplevde ikke slike problemer (tabell 94).

Tabell 95: Personer som i 1999 levde i et parforhold med en yrkesaktiv person etter om de hadde problem med å ta ferie samtidig i 1999. Prosent.

Problem med å ta ferie samtidig	1999
Uten problem	80,5
Noe vanskelig	17,5
Meget vanskelig	2,0
I alt	100,0
Antall IO	886

Et årsak til at det er litt vanskelig for enkelte par å ta ferie sammen er at hver enkelt har ulik mengde av ferie på årsbasis. Det var et mindretall (23 prosent) som hadde slike problem, mens 77 prosent hadde like mange ferieuken som ektefellen/samboeren (tabell 95).

Tabell 96 Personer som i 1999 levde i et parforhold med en yrkesaktiv person etter om de hadde like mange ferieuken på årsbasis i 1999. Prosent

Like mange ferieuken	1999
Ja	77,4
Nei	22,6
I alt	100,0
Antall IO	886

Nesten halvparten av parforholdene som ikke hadde like mange ferieuken, hadde kun 1-2 ukers forskjell i feriemengde på årsbasis. Men 1/3 levde sammen med en partner som hadde minst fem uker mer med ferie enn den andre (tabell 96).

Tabell 97: Personer som i 1999 levde i et parforhold med en yrkesaktiv person og hadde forskjellig antall ferieuken etter hvor stor forskjell det var på årsbasis i 1999. Prosent

Like mange ferieuken	1999
1 - 2 ferieuken mer på en av oss	44,5
3 - 4 ferieukeners mer	23,0
5 ferieuken eller mer	32,5
I alt	100,0
Antall IO	200

De sosiale relasjonene panelmedlemmene hadde og endringene i disse, ser derfor ikke ut til å ha vesentlig betydning på volumet av ferieturuttaket. Men innholdet i feriene kan ha blitt påvirket i større grad uten at det er analysert her.

En viktig grunn for at ferievolumet er relativt stabilt og lite påvirket av sosioøkonomiske endringer, kan være at det å feriere er et vel etablert fenomen som er støttet opp under av generelle ferieordninger med lønn. Sannsynligvis har det også vesentlig betydning at mange nordmenn har sikret seg faste feriesteder i form av egne fritidshus og hytter, samt andre former for fritidskapital.

8 Endringer i fysisk fritidskapital og helse

Endringer i atferd kan ha sammenheng med at folks interesser og muligheter for å delta endrer seg. Muligheten kan da være knyttet til ulike ressurser som er viktige i fritidssammenheng, som den enkeltes tilgang til fritidsutstyr i form av hytter, fritidsbåter, bil, campingvogn m.m., og til helsen den enkelte og andre medlemmer i husholdningen har.

8.1 Fritidshus

8.1.1 Tilgang til fritidshus

Vel 1/3 av alderspanelet (29-79 år) eide i 1999 minst ett fritidshus, hytte eller ferieleilighet. Andelen som eide fritidshus økte fra 31 prosent i 1986 til 38 prosent i 1999, samtidig som andelen som disponerte slik fritidskapital var stabil. Kun 1/3 av alderspanelet hadde ikke tilgang til privat fritidshus i 1999 (tabell 97).

Tabell 98: Alderspanelet etter om de eide eller disponerte fritidshus i 1986, 1999. Prosent.

	1986	1999
Eide fritidshus	31,4	37,6
Disponerte fritidshus	24,8	25,9
Hadde ikke tilgang til fritidshus	43,8	36,5
I alt	100	100
Antall IO	1130	1531

Antall nordmenn som eide hytte eller anndre former for fritidshus økte med snaut 10 prosent når vi sammenligner de personene som var i aldersgruppene 29-79 år i 1986 og 1999. Siden den vel voksne befolkningen samtidig økte med 13,9 prosent i samme tidsrom, betyr det at antall personer i befolkningen som eide hytte/fritidshus økte med 24 prosent (10+14 prosent). Det tilsvarer at ca. 200 000 flere voksne nordmenn har blitt hytteeiere i løpet av 13 år. Siden de fleste ikke eier hytte helt alene, men sammen med sin egen husholdning, kan det indikere at det har blitt opp mot 100 000 flere fritidshus i norsk eie. Det er mulig at veksten da er overvurdert, hvis det er blitt vanligere med sameie av ei hytte av flere husholdninger, for eksempel etter arveskifte. Panelstudien kartla dessverre ikke hvordan veksten var fordelt på nybygde fritidshus og eventuell overføring av det som tidligere var fast bolig til fritidsformål.

Omtrent 1/4 av befolkningen (rundt 25 prosent) eide ikke, men disponerte fritidshus både i 1986 og 1999. Andelen som ikke eide, men disponerte fritidshus økte med ca. 20 prosent i denne perioden. Et klart flertall av befolkningen eide med andre ord enten eget fritidshus eller hadde tilgang til det via slekt, venner, firma, interesse organisasjon eller via mer langvarig leieforhold (for eksempel på åremål). Kun 1/3 hverken eide eller disponerte slike feriemuligheter i 1999 (tabell 98). Om lag 3 prosent av alderspanelet eide for øvrig minst to fritidshus i 1986. Denne store tilgangen til private ikke-kommersielle overnattingsmuligheter i fritiden påvirker nok i betydelig grad omfanget av norsk etterspørsel etter kommersielle overnattingstilbud både i hjemlandet og i utlandet, samt nordmenns muligheter til friluftsliv.

Disse endringene er bruttotall og de forteller ikke hvordan tilgangen til denne type fritidskapital har endret seg over tid. Panelstudien viser nemlig at det var relativt store netto utskiftning av feriehuskapitalen i perioden 1986-1999. Av de personene i hele panelet som eide fritidshus i 1986, var det nemlig bare 2/3 som eide fritidshus 13 år seinere. 14 prosent av dem verken eide eller disponerte fritidshus i 1999, mens 18 prosent kun disponerte 13 år seinere. Blant forklaringene er nok både overføring mellom generasjoner av eierskap og at å eie fritidshus ikke nødvendigvis er et gode som en vil beholde i all evighet. Om lag 15 prosent av dem som eide fritidshus i 1986, hadde "falt helt fra" blant hytteeiere og tydeligvis gått over til andre former for ferie.

Tabell 99: Alderspanelet (29-79 år) og hele panelet etter tilgang til fritidshus i 1986, 1999. Prosent

Fritidshus	Alderspanelet (29-79 år)			Hele panelet	
	Fritidshus 1986	Fritidshus 1999	Endring 1986-1999	1986	1999
Eide	34,4	37,6	+ 9%	30,1	37,2
Disponerte	21,5	26,0	+ 21%	24,9	25,6
Hverken eide eller disponerte	44,1	36,4	- 17%	45,0	37,1
Antall intervjuobjekt	1130	1531		1595	1595

8.1.2 Anskaffelse av fritidshuskapital

Nesten halvparten av dem som verken eide eller disponerte fritidshus i 1986 (43 prosent), hadde imidlertid skaffet seg sitt eget fritidshus 13 år seinere eller disponerte slik fritidskapital på slutten av 1990-tallet. En større andel av disse var nok under utdanning eller i etableringsfasen i 1986 og har først etterpå fått råd til å kjøpe eget fritidshus, eller inngå mer langvarig leieforhold.

Panelstudien viser for øvrig at nesten 1/3 av dem som disponerte fritidshus i 1986 (men ikke eide selv) mistet den muligheten fram til 1999, noe som eierskifte, sosiale endringer, skifte av arbeidsplass, og opphør av langvarig leieforhold, kan ha bidratt til. Skilsmisse, slektingers salg av fritidshus og skifte av arbeide til firma uten firmahytte kan være blant forklaringene.

Det var imidlertid en betydelig stabilitet også i nordmenns interesse for å eie fritidshus. 2/3 av de som eide fritidshus i 1986 eide også i 1999. Samtidig var det slik at vel halvparten av dem som verken eide eller disponerte fritidshus i 1986, heller ikke eide eller disponerte fritidshus 13 år seinere (tabell 99).

Tabell 100: Hele panelet etter tilgang til fritidshus i 1986 og 1999. Basis 1595 IO. Prosent

Fritidshus 1986	Fritidshus 1999			
	Eide	Disponerte (kun)	Verken eide eller disponerte	I alt
Eide	67,9	18,1	14,1	100
Disponerte	35,3	35,0	29,7	100
Verken eide eller disponerte	17,7	25,6	56,7	100
I alt	37,2	25,7	37,1	100

Nesten alle fritidshusene lå i 1999 i Norge. Kun 1,3 prosent eide eller disponerte fritidshus i utlandet. De fleste som hadde fritidshus (51) i Norge, hadde det i nærheten av et tidligere bosted for familie/slekt. 47 prosent eide eller disponerte fritidshus på et sted hvor de ikke hadde nær sosial tilknytting. Nesten halvparten av de eide fritidshusene var lokalisert under 3 km fra sjøen. Et lite flertall var med andre ord i innlandet eller fjellet.

1/3 av dem som eide fritidshus selv, hadde fritidshus med tilnærmet boligstandard med vannklosett og dusj. 34 prosent hadde anskaffet fritidshuset, eventuelt det siste hvis de hadde flere, i løpet av de siste 9 årene. Halvparten av disse hadde skaffet seg fritidshus for kortere tid siden enn 5 år siden (16 prosent av alle som eide fritidshus).

8.1.3 Krav til boligstandard på hytta

Det er ingen tendens til at de som nylig har kjøpt fritidshus stiller større krav til boligstandard enn tidligere (tabell 100), noe en vel ikke skulle tro ut fra massemedia's omtale av utviklingen de siste årene. Det er imidlertid en klar tendens til at de som skaffer seg fritidshus i nærheten av familie/slektssted, legger vekt på boligstandard. Det kan dels skyldes at de har overtatt tidligere bolighus med vannklosett og dusj på hjemstedet som blir tatt i bruk som feriested. Det kan også være at nordmenn legger vekt på å skaffe seg boligstandard med tanke på å eventuelt flytte tilbake til hjemstedet, som pensjonist eller på lengre ferieopphold. (tabell 101).

Tabell 101: Alderspanelet (29-79 år) etter hvor stor andel som eide fritidshus med eller uten boligstandard i 1999, og hvor lenge familien hadde eid fritidshuset. Prosent. Basis 574 personer som eide fritidshus i 1999

Eierforholdets varighet	Eier fritidshus med bolig standard		
	Ja	Nei	I alt
Under ett år	34,8	65,2	100
1-2 år siden	42,9	57,1	100
3-4 år siden	33,3	66,7	100
5-9 år siden	41,3	58,7	100
10 - 14 år siden	36,5	63,5	100
15 - 24 år siden	32,1	67,9	100
25 år eller mer	32,2	67,8	100
I alt	35,4	64,6	100

Tabell 102: Fritidshuset som ligger i Norge og i nærhet av tidligere bosted for familie/slekt etter om det har boligstandards, dvs. vannklosett og dusj.

Hvor lenge har familien eid fritidshuset	Eier fritidshus med boligstandard		
	Ja	nei	I alt
Under ett år	63,6	36,4	100
1-2 år siden	50,0	50,0	100
3-4 år siden	45,5	54,5	100
5-9 år siden	48,1	51,9	100
10-14 år siden	30,2	69,8	100
15 - 24 år siden	37,1	62,9	100
25 år eller mer	40,9	59,3	100
I alt	41,7	58,3	100

8.1.4. Bruken av fritidshusressursene

Fritidshus er en ressurs som åpner muligheter for fritidsbruk både av hytta og områdene rundt. Men det er ikke nødvendigvis slik at ressursen er tatt i bruk like mye hvert år. Interessen for å bruke fritidshus kan svinge over tid, med stor bruk etter anskaffelsen for så å bli redusert noe over tid om en selv, ektefelle eller barn mister interessen.

Panelstudien viste at en stor gruppe av fritidshuseierne **ikke brukte** sitt eget fritidshus til ferieformål om sommeren. Kun 40 prosent av eierne var innom fritidsboligen sin i løpet av lengste og nest lengste sommerferietur og overnattet minst en natt på det stedet. Denne mangelen på feriebruk sommerstid var stabil fra 1986 til 1999, og kan være et uttrykk for at norske fritidshus enten først og fremst blir brukt:

- utenom sommerperioden,
- i kortere tidsperioder enn det som her er definert som ferietur (minst 4 netter),
- blir brukt av andre enn eierne, eller
- står ubrukt det aller meste av året.

Interessen for å bruke egen fritidsbolig som feriebolig om sommeren har ikke endret seg vesentlig fra 1986 til 1999, men har vært relativt stabil blant eierene. Andelen av eierne som la den lengste sommerferieturen innom fritidsboligen sank riktig nok noe (fra 33 prosent til 28 prosent), men samtidig steg oppholdstiden målt ved antall netter fritidsboligen fra 17 til 23 netter i gjennomsnitt blant brukerne, en økning på 5-6 netter eller 33 prosent.

Mens andelen som brukte egen fritidsbolig på den lengste sommerferieturen sank noe, økte andelen som la den nest lengste sommerferieturen innom hytta/fritidshuset fra 6 til 13 prosent. Samtidig økt antall netter på fritidshuset under den nest lengste sommerferieturen svakt (fra 7 til 8 netter i gjennomsnitt). Denne endringen tyder på at de lengre ferieturene i økende grad er lagt til alternative feriemål, og til en viss grad blir kompensert med en kortere tilleggs ferie på hytta før eller etter hovedferieturen om sommeren. En regresjonsberegning som blir omtalt seinere, bekrefter dette.

Det at antall fritidshuseiere har økt med snaut 20-25 prosent de siste 13 årene, og at bruksomfanget målt i netter på ferieturene har økt noe samlet sett om sommeren, betyr at bruksvolumet generelt har økt vesentlig. En beregning av overnattinger på egen hytte per "innbygger" (hvor "ikke-hytteeierne" er med) viser at antall netter som alderspanelet tilbrakte på egen privat hytte/fritidsbolig økt med ca. 33 prosent "per innbygger" fra 1986 til 1999 (samtidig som antall innbyggere i 29-79 års alderen økte 13,9 prosent). Men dette er da vekst i relativt små tall. For antall overnattinger per innbygger på egen fritidsbolig var ikke mer enn 2,2 netter sommeren 1986. Et antall som var økt til 2,9 netter per innbygger i 1999. Når disse gjennomsnittstallene er lave skyldes det ikke minst at 2/3 av befolkningen ikke eide egen hytte/fritidsbolig disse årene. De som benyttet egen hytte som feriebolig om sommeren på sin lengste ferietur var på hytta rundt tre uker. De som tok seg en tilleggsferie på hytta om sommeren var der vel en uke i gjennomsnitt (tabell 102).

Tabell 103: Alderspanelet (29-79 år) etter hvor stor andel av fritidshuseierene som overnattet på egen hytte/fritidsbolig på sommerferietur, og antall netter de overnattet på lengste og nest lengste sommerferietur

	Andel av hytteeierne som overnattet på egen hytte på		Antall IO
	Lengste sommerferietur (antall netter overnattet)	Nest lengste sommerferietur (antall netter overnattet)	
1986	33,5% (17,4 netter)	6,3% (7,1 netter)	397
1999	28,3% (23,1 netter)	12,8% (8,2 netter)	574

De som eide fritidshus med tilnærmet boligstandard, dvs. med vannklosett og dusj, tilbrakte 28 netter i fritidsboligen sin på den lengste sommerferieturen, mot 19 netter for dem som hadde lavere teknisk standard på sin fritidsbolig. Høyere standard er med andre ord statistisk sett knyttet til vesentlig økt feriebruk om sommeren, siden antall bruksnetter var hele 47 prosent høyere om fritidsboligen hadde tilnærmet boligstandard. Det er rimelig å tro at bekvemmeligheten ved tilnærmet boligstandard ikke er mindre vinterstid, men at det "behagelige" med vannklosett og dusj heller er større når en oppholder seg på hytta utenom sommer.

Multivariate modellberegninger viser at de som skaffet seg fritidshus med boligstandard etter 1986 ikke endret sitt ferieturuttak på årsbasis signifikant av den grunn. Ny hytteeiere som får hytte med vannklosett og dusj reiser med andre ord ikke mer på ferie enn før de skaffet seg hytte. De som har hytte med lavere standard bruker imidlertid hytta mindre enn dem som har boligstandard på hytta. Modellberegningene viste dessuten at de som skaffet seg hytte i nærheten av familie eller slektssted, heller ikke dro mer på ferietur av den grunn i 1999 enn 13 år tidligere.

8.2 Annen fysisk fritidskapital

En skulle kanskje tro at den voksne norske befolkning også hadde skaffet seg mer av andre typer av fysisk fritidskapital, som personbil, campingvogner og større båter av typen seilbåt og motorbåt. Men skal vi tro panelstudien har det **ikke** vært tilfelle. Andel av alderspanelet som eide eller disponerte privatbil var omtrent stabil denne 13 års perioden, hvor vel 90 prosent av befolkningen hadde tilgang til private bil begge årene. Å ha campingvogn som var fast stasjonert på ett sted, har heller ikke blitt mer vanlig fra 1986 til 1999. Men andelen som eide eller disponerte mobil campingvogn, dvs. som fraktes omkring med personbil, er halvert fra ca 10 prosent i 1986 til snaut 5 prosent i 1999 (tabell 103). Det er også blitt noe sjeldnere at voksne nordmenn har tilgang til motorbåt i løpet av denne 13 års perioden. Voksne nordmenns tilgang til fritidskapital, med unntak av fritidshus, har med andre ord **ikke** økt selv om befolkningens inntekter har økt vesentlig i løpet av denne perioden. En mulig forklaring kan være at befolkningen har skiftet ut en del av fritidskapitalen med høyere standard, samtidig som lavstandards campingvogner og båter er blitt "vraket".

Spørsmålsformuleringene var de samme begge årene, med det unntak at i 1986 var svarkategoriene delt i tre; dvs. om de eide, om de disponerte eller verken eide/disponerte. I 1999 var det kun to svarkategorier for om de eide/disponerte eller ikke. Endringene i svarkategoriene kunne åpne opp for den forklaring at det å disponere andres fritidskapital har blitt mer uvanlig i løpet av denne 13 års perioden. Eller sagt på en annen måte at de som eier campingvogn og båt i mindre grad lar andre disponere denne type kapital, for

eksempel fordi at standarden er økt i fra 1986 til 1999. Men eventuelt mer ”gniete” eiere kan neppe forklare mer enn en del av endringene som panel studien registrerer. For de fleste var eiere av campingvogner og båter i 1986, og bare en mindre andel som ”kun disponerte”.

Tabell 104 : Alderspanelet (29-79 år) etter om de eller husholdningen eide/disponerte ulike typer av fritidskapital i 1986, 1999. Prosent.

Type fritidskapital	1986			1999
	Eide	Disponerte	Eide/disponerte	Eide/disponerte
Personbil	89,4	2,1	91,6	90,2
Campingvogn fast stasjonert	3,1	0,6	3,7	3,3
Campingvogn som fraktes med bil	9,0	1,5	10,5	4,4
Seilbåt	4,0	0,4	4,3	2,2
Motorbåt	26,7	4,8	31,5	21,9
Antall IO	1130			1530

Hovedårsaken til endringene ser ut til å være en betydelig utskifting av flere typer av slik fritidskapital, hvor de som ”falt fra” var langt flere enn de som ”var ny-anskaffere”. Men her er perspektivet da hele panelet hvert av årene 1986 og 1999. Ser vi perioden 1986-1999 under ett viser det seg at om lag 5 prosent av panelet ikke eide eller disponerte privatbil både i 1986 og 1999, dvs. de var stabile ”ikke-bilister” i sin tilgang til personbil. 85 prosent av panelet eide eller disponerte bil begge årene. 3,3 prosent av hele panelet hadde ikke privatbil i 1986, men hadde skaffet seg det i 1999. Samtidig var det 6,8 prosent som hadde personbil i 1986, men ikke i 1999 og som derved var ”frafalne” når det gjelder tilgang til slikt kjøretøy i løpet av denne 13 års perioden.

Det var også en betydelig utskifting blant eierne av fritidshus. 20 prosent av hele panelet eide fritidshus både i 1986 og 1999. Men en betydelig gruppe på 16,9 prosent av panelet var nye eiere i den forstand at de ikke eide i 1986, men hadde skaffet seg det 13 år seinere i 1999. Samtidig hadde nesten 10 prosent sluttet å eie fritidshus. Flertallet (53 prosent) var stabile ikke-eiere av fritidshus (tabell 104) Også innen fritidshus sektoren har det med andre ord vært et betydelig ”rotasjon” av fritidskapitalen. Siden frafallet var mindre enn tilkomsten av nye eiere, har det vært en vekst i andelen som eide fritidshus. For de fleste andre formene for fritidskapital har frafallet vært større en tilkomsten av nye personer som eide/disponerte med det resultat at andelen av panelet som hadde tilgang til slike kapitalgoder har gått klart ned fra 1986 til 1999.

Tabell 105: Hele panelet etter om de eller husholdningen eide/disponerte ulike typer fritidskapital i 1986 og i 1999. Prosent. Basis 1595 IO

	Stabile eiere Eide både 1986 og 1999	Nye eiere Eide ikke i 1986, men i 1999	Frafallet Eide i 1986, men ikke i 1999	Stabile ikke- eiere	I alt
Eide eget fritidshus*	20,3	16,9	9,7	53,1	100
Personbil	85,0	3,3	6,8	4,9	100
Campingvogn fast stasjonert	0,4	2,9	3,2	93,5	100
Campingvogn som fraktes rundt med bil	1,5	2,7	8,1	87,6	100
Seilbåt	0,8	1,3	3,4	94,4	100
Motorbåt	13,2	7,9	18,0	60,9	100

*Kun de som eide

Et viktig tema er hva som har ført til det betydelige frafallet i tilgang til fritidskapital. Slik spørsmålet var formulert begge årene var det tilgang på fritidskapital for intervjuobjektene selv eller husholdningen som vi ønsket opplysninger om. Muligens er det endringer i husholdningens sammensetning som har bidratt til redusert tilgang til bil, campingvogn og båt, og ikke at volumet av slik kapital i seg selv har endret seg.

8.3 Fysisk helse

En lite predikerbar faktor som relativt raskt kan endre forbruks- og reise-vaner, er helseproblem. Slike problem kan oppstå plutselig eller utvikle seg gradvis til et barrierenivå hvor eventuelt viktige terskelverdier blir passert når det gjelder f.eks. rørlighet. I et parforhold kan helseproblem hos en av partnerne få vesentlig betydning også for den andre (Jacobus 1997). Den sosiale relasjonen partene imellom betyr at ett par står overfor tre muligheter:

- begge er friske
- en av partnerne har mer eller mindre helseproblem
- begge partnerne har helseproblem

I de tilfellene hvor en eller begge partnere har vesentlige helseproblem, må de tilpasse seg.

Panelstudien viser at de voksne nordmenn som har betydelige problemer med sin egen fysiske helse, utgjør en mindre del av befolkningen. Mellom 5 og 10 prosent av hele panelet hadde i 1999 vansker med å gå i trapper eller å gå en tur på 5 minutter noenlunde raskt. Problemene har tilsynelatende økt fra 1986 til 1999 hvis vi sammenligner opplysningene som panelet ga i 1986 med det som ble oppgitt 13 år seinere. Omtrent dobbelt så stor andel mente at det vil være vanskelig å gå en fem minutters tur noenlunde raskt i 1999, sammenlignet med det første intervjuet i 1986 (tabell 105). Men forklaringen er i stor grad at flere av dem som ble intervjuet, nådde opp i en høy alder i løpet av disse årene.

Hvis vi sammenligner helseopplysningene kun fra den samme aldersgruppen, dvs. personene som var 29-79 år i 1986 og de som var 29-79 år i 1999, viser det seg å ikke være noen bruttoendringer i den fysiske helsetilstanden. Da var det 6-7 prosent som hadde problemet med å gå trapper eller en fem minutters tur begge årene. Med andre ord, ser vi bort fra de yngre nordmenn under 29 år og de eldre over 79 år, så var nordmenns helsetilstand stabil over tid når det gjelder fysiske ferdsmuligheter. Men det gjelder for befolkningen som helhet, og ikke nødvendigvis for den enkelte person. For det kan være at antall nordmenn som får dårligere fysisk helse omtrent er like mange som de som får bedre helse, og at disse to endringene opphever hverandre.

Tabell 106: Hele panelet og alderspanelet (29-79 år) etter fysisk helse i 1986, 1999. Prosent

	Hele panelet		Alderspanelet	
	1986	1999	1986	1999
Kan gå i trapper uten vansker (både opp og ned)	5	8	6	6
Kan gå 5 minutters noenlunde rask tur uten vansker	4	9	6	7
Antall intervjuobjekt	1595	1595	1130	1531

Svenske levekårsforskere har for øvrig testet relevansen og påliteligheten av disse helsespørsmålene ved å la en lege undersøke et utvalg av intervjuobjekter etter at de var intervjuet om sin helsetilstand. Legekontrollen viste at svarene var en god indikator på helsetilstanden, men at det var en tendens til at folk undervurderte sine helseproblemer.

Panelstudien viser at den fysiske kapasiteten har vært ganske stabil for de aller fleste når vi ser hele perioden over ett (svingninger i helsetilstanden innenfor perioden 1986 og 1999 vet vi ikke noe om). Nesten 95 prosent av alderspanelet hadde ikke problemer i 1986 eller 1999 med å gå trapper eller en noenlunde rask tur i 1999. Men ikke alle har hatt en stabil fysisk helse, for tilstanden har både blitt bedre og verre for noen.

Over halvparten av dem som synes det var vanskelig å gå en fem minutters tur i noenlunde raskt tempo i 1986, og hele 2/3 av dem som svarte at det var vanskelig å gå i trapper, oppga 13 år seinere at dette *ikke* var noe problem lengre (tabell 106). Samtidig hadde 6 prosent av dem som gikk trapper uten besvær i 1986, problemer med trappegang i 1999. Av de personene som gikk tur uten problemer i 1986, var det 7 prosent som hadde vansker 13 år seinere.

En foreløpig konklusjon er at antallet som har fysiske helseproblemer er stabil i befolkningen som helhet. 2/3 av dem som får problem, har dette mer midlertidig i den forstand at problemet ikke varte ikke mer enn 12 år, for det trettende året var det i hvert fall borte. Nesten halvparten av dem som hadde vansker med å gå tur i 1986 hadde imidlertid samme problem i 1999, mens vel 1/3 hadde et stabilt problem med å gå trapper begge årene.

Tabell 107: Hele panelet etter fysisk helse både i 1986 og 1999. Prosent. Basis 1595 IO.

1986: Kan gå i trapper uten vansker (opp og ned)	1999: Kan gå i trapper uten vansker (opp og ned)		
	Ja	Nei	I alt
Ja	93,9	6,1	100
Nei	64,2	35,8	100
I alt	92,4	7,6	100

1986: Kan gå en noenlunde rask fem minutters tur	1999: Kan gå en noenlunde rask fem minutters tur		
	Ja	Nei	I alt
Ja	92,5	7,4	100
Nei	54,3	45,7	100
I alt	90,9	9,1	100

I hvilken grad helseproblemer hos andre i familien påvirker ferieatferden til den enkelte er bare delvis belyst i panelstudien. Intervjuene i 1986 kartla riktig nok om det var noen i

husholdningen som trengte ekstra stell, tilsyn eller hjelp med daglige gjøremål på grunn av varig sykdom, funksjonshemming eller høy alder. I intervjuet ble det presisert at spørsmålet ikke gjaldt vanlig stell av barn. Den gang var det 3,7 prosent av alderspanelet hvor husholdningen hadde denne type helseproblem. Men spørsmålet ble ikke repetert i 1999 slik at utviklingen fra 1986 er ikke kartlagt.

Multivariat modellberegning viser imidlertid at helseproblem i 1986 hos andre i husholdningen ikke har hatt noen signifikant betydning for utviklingen av ferieturuttaket. De nordmenn som fikk egne fysiske helseproblem etter 1986, reiste heller ikke mindre på ferietur på årsbasis av den grunn. Men de som hadde fysiske helseproblem i 1986, og var kvitt dem 13 år seinere, økte antall ferieturdager med 5 dager på årsbasis fra 1986 til 1999¹⁷.

Hvorfor effekten av helsemessige endringer ikke er symmetrisk er uventet. Det ville vært mer logisk om de som fikk fysiske problemer med å bevege i trapper og å gå kort men raske turer til fots etter 1986, reiste mindre på ferietur i 1999 enn 13 år tidligere. Ikke minst siden de som var kvitt sine tidligere helseproblemene i 1999, reiste mer på ferietur i 1999 enn 13 år tidligere. En forklaring kan muligens være at det har blitt noe lettere å reise for bevegelsehemmede i løpet av denne perioden. Slik at det å ha fysiske ferdselsproblem i mindre grad nå er en barriere i feriene enn tidligere.

¹⁷ I 1986 undersøkelsen ble det presisert at de som ble intervjuet den gang, skulle se bort fra helt forbigående problem som de eventuelt hadde den gang. Denne presiseringen var ikke med i 1999-undersøkelsen, men det er vanskelig å se at det skulle ha påvirket svarene.

Referanser:

- Agresti, A. 1990. *Categorical data analysis*. John Wiley & Son, London.
- Allison, P.D. 1982. Discrete-time methods for the analysis of event histories. I Leinhardt, S. (ed). *Sociological Methodology*. Chap. 2 (side 61-98). Vol. 13 Jossey-Bass Publishers. San Francisco.
- Asher, H.B. 1974. Some consequences of measurement error in survey data. *American Journal of Political Science*. 18 (May). Pp. 469-485.
- Asheim, G.B., Bjørnland, D. Og Hervik, A. 1990. *Samfunnsøkonomiske effekter av vinter-OL i 1994*. Senter for anvendt forskning. Bergen.
- Becker, G.S. 1965. A Theory of the Allocation of Time. *Economic Journal*. Vol. 75, pp. 493-517.
- Becker, Henk (ed). 1992. *Dynamics of Cohort and Generations Research*. Thesis Publishers. Amsterdam.
- Bee, Helen 1994. *Lifespan development*. Harper Collins College publishers. New York.
- Ben-Akiva, M and Lerman, S.R 1985. *Discrete Choice Analysis: Theory and Application to Travel Demand*, The M.I.T. Press, Cambridge, MA.
- Dagsvik, J.K. 1997. *Probabilistic Models for Qualitative Choice Behaviour*. An Introduction. Kompendium. Statistisk Sentralbyrå. Oslo
- Dagsvik, J.H. Yu, Z. Og Aaberge, R. 1998. *A Framework for Empirical Modelling of Consumer Demand with Latent Quality Attributes*. Discussion Papers nr. 229. Statistisk Sentralbyrå. Forskningsavdelingen. Oslo.
- Døving, R. 1994. Ferielivets merkelige uforanderlighet. En kronikk i *Aftenposten* Mandag 18 april 1994 (side 15).
- Epland, J. Og Kirkeberg, M.I. 1999. *Inntekt og skatt for personer og husholdninger*. I Aslaksen, I., Fjærli, E., Epland, J. Og Kirkpatrick, E. (red). *Inntekt, skatt og overføringer 1999*. Statistiske analyser 28. Statistisk Sentralbyrå. Oslo-Kongsvinger.
- Espeland, J. 1998. *Inntekt etter skatt. Revisjon av inntektsregnskapet i inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger*. Notat 98/43. Statistisk Sentralbyrå. Oslo.
- Eyman, A. 1995. *Consumers' Spatial Choice Behaviour*. Physica-Verlag, Heidelberg.
- Eyman, A. og Ronning, G. 1992. *Discrete Choice Analysis of Foreign Travel Demand*. Reprint No. 48. Sonderforschungsbereich 178 Internationalisierung der Wirtschaft. Fakultät für Wirtschaftswissenschaft und Statistik. Konstanz.
- Eyman, A. og Ronning, G. 1992. *Microeconomic models of tourists' destination choice*. Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät der Eberhard-Karl-Universität Tübingen. Tübingen.
- Finkel, S.E. 1995. *Causal analysis with panel data*. Sage University Paper 105, Sage Publications. Thousand Oaks, California.
- Frank, R., H. 1994. *Microeconomics and Behaviour*. McGraw-Hill Inc. New York.
- Frechtling, D.C. 1996. *Practical Tourism Forecasting*. Bethesda, Maryland. Utkast til manus som ble publisert høsten 1996.

- FTA. 1986. A self-instruction course in disaggregate mode choice modelling. Federal Transit Administration. Washington.
- Goldstein, H. 1979. The Design and Analysis of Longitudinal Studies. Their Role in the Measurement of Change. Academic Press. London.
- Goodwin, P. 1992. Panel analysis of travel behavior: Some empirical findings. Paper presented at the First US.Conference on Panels in Transportation Planning. Lake Arrowhead. CA.
- Hellevik, O. 1991. Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap. Universitetsforlaget. Oslo.
- Hensher, D.A and Johnson, L.W. 1981. Applied-Discrete-Choice Modelling, Croom-Helm, London.
- Hsiao, C. 1986. Analysis of Panel Data. Cambridge University Press. Cambridge.
- Høst, S. 1975.Gjentakelse av intervjuundersøkelser: Noen kommentarer basert på erfaringene fra planleggingen av ferie og friluftslivsundersøkelsen 1974. Arbeidsnotater 75/8. Statistisk Sentralbyrå. Oslo.
- Ingelhart, R. 1977. The silent revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics. Princeton University Press. Princeton.
- Ingelhart, R. 1990. Culture shift in advanced industrial society. Princeton University Press. Princeton.
- Jacobus, A. 1997. The Senior Travel Market. Som Unnegligible Features. Paper presented at the Worskshop «The Battle for the Tourist» in Eindhoven, The Netherlands. June 8-10, 1997. European Institute of Retailing and Service Studies. Eindhoven
- Jöreskog, K.G. 1979. Statistical Estimation of Structural Models in Longitudinal-Developmental Investigation. I Nesselroade, J.R. og Baltes, P.B. (eds). Longitudinal Research in the study of behaviour and development. Academic press. New York.
- Karsten, L. 1995. Womens leisure; divergence, reconceptualisation and change; the case of the Netherlands. Leisure studies. Vol. 14, 1995. pp. 186-201.
- Keaveney, S.M. 1995. Customer Switching Behaviour in Service Industries: An Exploratory Study. Journal of Marketing. Vol. 59 (April 1995). pp. 71-82
- Kernan, K.E. 1996. Partnership behaviour in Europe; recent trends and issues. Publisert i Coleman, D. (ed) 1996. Europe's population in the 1990s. Oxford University Press. Oxford.
- Kitamura, R. 1990. Panel analysis in transportation planning: An overview. Transportation Rsearch, vol. 24A. pp. 401-415.
- Krippendorff, J. 1993. Intervju i Journal of Sustainable Tourism. Vol. 1, No. 1.
- Lindh, C. 1998. Decision processes in Discretionary Long-Range Travel. KFB-rapport nr. 1998:16. Kungliga Tekniska Högskolan, Stockholm.
- Linder, S.B. 1970 Det rastløse velferdsmennesket. Gyldendal. Oslo.
- Lystad, J-E. 1999. Nordmenns ferievaner 1998. Rapporter 1999/33. Statistisk Sentralbyrå. Oslo/Kongsvinger.
- Maddala, G.S. 1983. Limited-dependent and qualitative variables in econometrics.Cambridge University Press. Cambridge.

- Markus, G.B. 1979. Analyzing Panel Data. Sage University Paper. Beverly Hills.
- McFadden, D.L. 1978. "The Theory and Practice of Disaggregate Demand Forecasting for Various Modes of Urban Transportation," in Emerging Transportation Planning Methods, report DOT-RSPA-DPB-50-78-2, U.S. Department of Transportation, August 1978.
- Morley, C.,L. 1995. Tourism demand: characteristics, segmentation and aggregation. *Tourism Economics*, Vol. 1, no. 4. pp. 315-328.
- Müller, H. Kramer, B. og Ferrante, C.L. 1997. Schweizer und ihre Freizeit. Facts and Figures aus 10 Jahren Freizeitforschung. Berner Studien zu Freizeit und Tourismus, rapport 35. Universität Bern. Bern.
- RDC inc. 1995. Activity-based modeling system for travel demand forecasting (AMOS). Travel model improvement program. Bureau of transportation statistics. Washington DC.
- Rødseth, A. 1992.. Konsument teori. Universitetsforlaget. Oslo
- Smeral, E. 1997a. Objektive Notwendigkeiten einer Redimensionierung der österreichischen Tourismuswirtschaft. Wien.
- Smeral, E. 1997b. Strukturbereinigung in der österreichischen Tourismuswirtschaft. Szenarien und Ausstiegspotential. Wien.
- Teigland, J. 1986. Nordmenns ferievaner 1970-1982. Rapport 86/4. Statistisk Sentralbyrå. Oslo.
- Teigland, J. 1990a. Nordmenns yrkesreiser i 1970 og 1980-årene. Oppdragsmelding 31/91. NINA, Lillehammer.
- Teigland, J. 1990b. Feriereiser i 1970 og 1980-årene. Oppdragsmelding 30/91. NINA, Lillehammer.
- Teigland, J. 1996. Endrer etterspørselen etter reiselivsgoder seg? En internasjonal kunnskapsoversikt om trender og drivkrefter i kort og langsiktige endringsprosesser. VF-rapport 9/96. Vestlandsforskning. Sogndal.
- Teigland, J. 1997. Endringer i viktige turistmarked for Norge på 1990-tallet. Forsøksvise modellberegninger for NORTRA. NORTRA. Oslo.
- Teigland, J. Og Kleven, Ø. 2001. Tilfeldige og systematiske feil (design- og målefeil) ved langtidsstudier av sosioøkonomisk utvikling - erfaringer fra en panelstudie 1986-1999 av nordmenns ferievaner. SSB. Oslo/Kongsvinger (in prep.)
- Thomsen, I. 1980. Prinsipper og metoder for Statistisk Sentralbyrås utvalgsundersøkelser. Samfunnsøkonomiske studier nr. 33. SSB Oslo
- Thomsen, I. Og Holmøy, A.M.K. 1998. Combining Data from Surveys and Administrative Record Systems. The Norwegian Experience. Særtrykk 123. Statistisk Sentralbyrå. Oslo.
- TIA. 2000. Fast Facts on travel trends. Travel Industry Association of America. <http://www.tia.org/press/fastfacts8.stm>.
- Troye, S.V. 1994. Teori- og forskningsevaluering. Et kritisk realistisk perspektiv. Tano.
- TØI. 1989. Framtidslinjer for norsk reiseliv - en perspektivanalyse mot år 2005. Rapport nr. 0036/1989. Oslo
- Van der loop. 1989. Panel Analysis of Travel Behaviour for Policy Applications: Methods used and Results available. I Jones, P. (ed) *Developments in Dynamic and Activity-Based Approaches to Travel Analysis*. Oxford Studies in Transport. Oxford.

Weiss, J. 1993. Familienurlaub. Publisert i Hann, H. og Kagelmann, H.J. (eds) 1993. *Tourismuspsychologie und Tourismussoziologie. Ein Handbuch zur Tourismuswissenschaft.* Quintessenz Verlag. München.

Wilkes, R., E. 1995. Household Life-Cycle Stages, Transitions, and Product Expenditure. *Journal of Consumer Research*, Vol. 22, June 1995, pp. 27-43.

Wirtschaftliche Angelegenheiten. 1997 a. *Tourismus mit zukunft.* Bundesministerium für Wirtschaftliche Angelegenheiten. Wien

Wirtschaftliche Angelegenheiten. 1997b. *Erfolgreiches Krisenmanagement. Grundlagen zur Unternehmenssanierung im Tourismus.* Bundesministerium für Wirtschaftliche Angelegenheiten. Wien.

Zalatan, A. og Gaston, A.R. 1996. Soft Ecotourism: the Substitution Effect. *The Tourist Review*. No. 4. 1996. pp. 42-48.

Zimmer, Z., Braylay, R.E. og Searle, M.S. 1995. Whether to Go and Where to Go; Identification of Important Influences on Senior's Decisions to Travel. *Journal of Travel Research*. Vol. XXXIII, No. 3. pp. 3-10.

